

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

**VYBRANÉ VÝSLEDKY VÝZKUMU IKSP
V LETECH 2002–2004**

Tato publikace podává základní informaci o vybraných výzkumných projektech
Institutu pro kriminologii a sociální prevenci,
dokončených v letech 2002–2004

Editoři:

JUDr. Zdeněk Karabec, CSc.

PhDr. Miroslav Scheinost

Neprodejné

Praha 2005

ISBN 80-7338-041-2

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2005
www.kriminologie.cz

OBSAH

Úvod	4
Organizovaný zločin v České republice III.....	5
PhDr. Martin Cejp a kol.	
Výzkum ekonomické kriminality	16
PhDr. Miroslav Scheinost a kol.	
Romská minorita a postupy integrace.....	24
PhDr. Markéta Štěchová a kol.	
Dlouhodobé tresty odnětí svobody.....	32
JUDr. Zdeněk Karabec, CSc. a kol.	
Finanční kriminalita v ČR.....	46
Ing. Vladimír Baloun	
Drogy a česká vězeňská populace v kontextu drogové scény.....	56
PhDr. Alena Marešová a kol.	
Institut dohledu u podmíněného propuštění.....	69
Mgr. Jan Rozum a kol.	
Výzkum cizích státních příslušníků v českých věznicích.....	77
PhDr. Miroslav Scheinost a kol.	
Interetnické konflikty.....	85
PhDr. Markéta Štěchová a kol.	
Násilí uplatňované organizovanými skupinami a organizovaným zločinem.....	95
PhDr. Alena Marešová	
Preventivní aktivity v názorech obyvatel měst	103
Mgr. Jakub Holas, PhDr. Kazimír Večerka, CSc.	
Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí.....	111
PhDr. Kazimír Večerka, CSc. a kol.	
Obchodování se ženami z pohledu České republiky.....	119
PhDr. Ivana Trávníčková, CSc. a kol.	

Úvod

Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) předkládá odborné veřejnosti, v pořadí již druhý, přehled výsledků své výzkumné činnosti, a to za období 2003–2004 (předchozí přehled vydaný v roce 2003 zahrnoval výsledky výzkumné činnosti Institutu za roky 1999–2002).

Připomeňme, že IKSP působí již od roku 1960 jako kriminologické pracoviště mezioborového zaměření. Institut se zabývá především zkoumáním projevů a příčin kriminality a souvisejících sociálně patologických jevů. V popředí jeho zájmu jsou otázky trestní a bezpečnostní politiky a kontroly zločinnosti z hlediska trestní represe i prevence. Institut se také zabývá v určitém rozsahu problematikou zacházení s pachateli a dalšími penologickými otázkami.

Institut je rezortním pracovištěm Ministerstva spravedlnosti ČR, a proto provádí i studijní, analytickou a výzkumnou činnost v oblasti práva a justice. Hlavními uživateli výstupů z činnosti IKSP jsou proto především organizace a instituce resortu spravedlnosti (Ministerstvo spravedlnosti ČR, justiční orgány, Vězeňská služba, Rekodifikační komise Ministerstva spravedlnosti ČR, Probační a mediační služba). K okruhu dalších uživatelů náleží meziresortní Republikový výbor pro prevenci, dále resort vnitra, zejména orgány a služby Policie ČR, resorty práce a sociálních věcí a školství, Rada vlády pro záležitosti romské komunity, Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky, vysoké školy v rámci výuky a další.

IKSP je zapojen do mezinárodní spolupráce, podílí se na zpracovávání podkladů informací a zpráv o vývoji kriminality a trestní politiky, vyžadovaných od České republiky orgány EU a Rady Evropy.

Institut má k dispozici 25 míst vědeckých a výzkumných pracovníků, další úseky činnosti tvoří skupina řešeršních, informačních a dokumentačních služeb, včetně knihovny, ekonomický útvar a nezbytná administrativa. Výsledky výzkumných prací Institutu jsou pravidelně publikovány v edici IKSP (v češtině s anglickými souhrny). V roce 2004 Institut vydal ve své edici 14 prací; v odborných periodikách, sbornících apod. včetně zahraničních, vyšlo 40 příspěvků pracovníků IKSP.

Výzkumná činnost IKSP v letech 2002–2004, o které informuje tento sborník, byla rámcově zaměřena na možnosti účinnějšího vymáhání práva, na formy a trendy kriminality a sociální patologie v ČR a na možnosti jejich kontroly. V tomto rámci byla realizována řada konkrétních výzkumů, jejichž výsledky podrobněji uvádíme v této publikaci v anglické jazykové verzi. IKSP tím usiluje o širší mezinárodní zpřístupnění výsledků své odborné a výzkumné činnosti.

Editoři

V Praze, únor 2005

Organizovaný zločin v České republice III¹

2000–2003

Odpovědný řešitel: PhDr. Martin Cejp, CSc.

Spoluřešitelé: Ing. Vladimír Baloun, JUDr. Zdeněk Karabec, CSc.,
PhDr. Alena Marešová, PhDr. Miroslav Scheinost, PhDr. Ivana Trávníčková, CSc.,
Ing. Karla Trdlíková, CSc.

Na začátku 21. století představuje organizovaný zločin jedno z největších bezpečnostních rizik současného světa. Neškodí pouze tím, že někdy bezprostředně ohrožuje občany, ale největší ohrožení způsobuje celému společenskému systému - veřejnému i soukromému sektoru. Podrývá autoritu státních institucí, vnáší do ekonomiky nelegální praktiky, do života lidí implantuje patologické jevy. V globálním světě ohrožuje nadnárodní organizovaný zločin veškeré lidstvo.

Mezinárodní společenství, zejména OSN, RE a EU iniciují řadu protiopatření. Zároveň koordinují činnost národních iniciativ v jednotlivých zemích. Důvodem je to, že trestné činy, jako je praní špinavých peněz, korupce, obchod s lidmi, pašování zbraní a obchodování s drogami, představují vážné problémy. Tyto problémy se stupňují při procesech globalizace a při uplatnění moderních technologií. Organizované skupiny se posilují a mají transnacionální charakter. Toto vše pak vyžaduje transnacionální řešení. V boji proti organizovanému zločinu se uplatňuje celá řada mezinárodních iniciativ. Na půdě OSN vznikly úmluvy proti nelegálnímu obchodu s drogami (Vídeňská Úmluva z roku 1988), byly činy pokusy přijmout úmluvy proti terorismu. V roce 1994 se konala světová ministerská konference o efektivním postupu proti organizovanému zločinu v Neapoli. Následoval Celosvětový akční plán proti organizovanému transnacionálnímu zločinu. V roce 1996 započala příprava Úmluvy proti nadnárodnímu organizovanému zločinu. Valné shromáždění OSN schválilo Úmluvu 15. listopadu 2000. Následovala konference v Palermu, kde Úmluvu podepsalo v první vlně 120 členských států OSN. Do konce roku 2002 ji podepsalo celkem 147 států. (Česká republika podepsala Úmluvu a dva protokoly již při slavnostní příležitosti v Palermu, k ratifikaci těchto dokumentů však dosud nedošlo.)

OSN připravila některé další dokumenty, které řeší vybrané specifické aktivity organizovaného zločinu. Jde o Úmluvu OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami z roku 1988, Úmluvu o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinu z roku 1990 a Úmluvu o boji proti podplácení zahraničních veřejných činitelů v mezinárodních podnikatelských transakcích z roku 1997. (Uvedené Úmluvy OSN Česká republika podepsala a ratifikovala.)

Evropské země se podílejí na aktivitách OSN. Kromě toho vyvíjejí vlastní iniciativy. V roce 1990 přijali ministři spravedlnosti členských zemí RE Úmluvu o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinu. Na 21. konferenci evropských ministrů spravedlnosti, která se konala v roce 1997 v Praze, bylo mj. doporučeno, aby byla vypracována mezinárodní úmluva proti korupci. Pro Českou republiku vstoupila Úmluva v platnost 1. července 2002. Evropská unie vypracovala v roce 1998 společný postup proti účasti ve zločinecké organizaci. Pro členské státy EU i pro země, které měly k EU přistoupit, byly

¹ Cejp, M., Baloun, V., Karabec, Z., Marešová, A., Scheinost, M., Trávníčková, I., Trdlíková, K. Organizovaný zločin v České republice III. Praha : IKSP, 2004. 177 s.

stanoveny úkoly týkající se organizovaného zločinu v Předvstupním paktu o potírání organizovaného zločinu. Pakt byl schválen 28. května 1998. Jednou z prozatím posledních iniciativ byla konference v Dublinu, konaná v posledním čtvrtletí roku 2003. Na ní byla dohodnuta spolupráce veřejného a soukromého sektoru v boji proti organizovanému zločinu.

Před rokem 1989 nebyl organizovaný zločin na území České republiky v rozvinuté podobě registrován. Po roce 1990 se nepochybně objevil - zaznamenali ho policisté, od roku 1993 kriminologický výzkum, značnou pozornost mu věnovali novináři, a zřejmě i díky jim byla znepokojena také veřejnost. Nutno říci, že zpočátku podcenili nebezpečí organizovaného zločinu politici. Až na základě aktivit mezinárodních společenství došlo v polovině 90. let k postupnému zlomu. Politická reprezentace i státní orgány začaly vnímat organizovaný zločin jako nebezpečný fenomén a začaly proti němu podnikat konkrétní kroky. V roce 1996 byla nutnost boje s organizovaným zločinem výslovně zmíněna v programovém prohlášení vlády České republiky. Následně pak byla přijata vládní koncepce, která zahrnovala široký soubor legislativních a správních opatření, a ve které byl opakovaně zmiňován význam kriminologického výzkumu. Bylo zdůrazněno, že pro přípravu příslušných opatření musí být k dispozici komplexní analýza stavu a trendů organizovaného zločinu. Koordinační úlohou byla pověřena Bezpečnostní rada České republiky. Koordinace spočívala nejen ve spojení národních sil, ale zejména v návaznosti na úkoly vyplývající z mezinárodních závazků vůči RE, EU a OSN. S tím souviselo i ustavení některých speciálních útvarů Policie ČR. Od 1. 1. 1994 byla zřízena Služba policie pro odhalování korupce a závažné hospodářské trestné činnosti (SPOK). Od 1.1.1995 zahájil činnost Útvar pro odhalování organizovaného zločinu (ÚOOZ). Jeho součástí byla i Národní protidrogová centrála, která byla v roce 2001 vyčleněna jako samostatný útvar. Od 1.1.1995 byl v rámci Úřadu vyšetřování ČR vytvořen speciální odbor zaměřený na vyšetřování organizované trestné činnosti. S problematikou organizovaného zločinu souvisí i činnost Mezinárodní protidrogové komise, která působila v letech 1993–1994 v gesci ministerstva vnitra ČR a od 1.1.1996 pracuje přímo jako poradní orgán vlády. V roce 1996 byl ustaven Finančně analytický útvar ministerstva financí, zabývající se neobvyklými finančními operacemi.

Novela zákona o Policii České republiky z roku 2002 vedla k některým podstatným změnám v organizační struktuře. Dosud autonomní Úřady vyšetřování byly začleněny do nově vytvořené Služby kriminální policie a vyšetřování. Do této služby byl zařazen i Útvar pro odhalování organizovaného zločinu a Národní protidrogová centrála. Součástí Služby se v roce 2002 stal také Útvar pro odhalování korupce a finanční kriminality. Po roce 2000 byly na úrovni Nejvyššího státního zastupitelství a Vrchního státního zastupitelství vytvořeny specializované odbory pro závažnou hospodářskou kriminalitu. Důležité úkoly plní BIS, která se zabývá organizovaným zločinem z hlediska bezpečnostních zájmů státu. Finančně analytický útvar Ministerstva financí ČR sleduje neobvyklé finanční operace. Celní správa spolupracuje zejména v boji proti pašování zboží, včetně drog.

V souladu s politikou mezinárodních společenství byly od roku 1995 v České republice provedeny významné legislativní změny. V roce 1995 byl např. trestní zákon doplněn o účast ve zločinném spolčení, bylo přijato ustanovení o účinné lítosti, zajištěna beztrestnost skrytého agenta, byl zaveden institut anonymního svědka. V roce 1995 podepsala vláda České republiky Úmluvu Rady Evropy o praní, vyhledávání, zadržování a zabavování zisků ze zločinu. Novelou zákona o Policii ČR se rozšířily možnosti použití speciálních pátracích prostředků včetně možnosti využití skrytého agenta a předstíraného převodu věci. V roce 2001 byl přijat zákon o ochraně svědků.

Při aplikaci právních ustanovení jsme se setkali s řadou problémů. Ukázalo se, že je obtížné prokázat tzv. zločinné spolčení, možnost konfiskovat zisky se ukázala jako omezená (řeší se až od roku 2004), problematické bylo použití skrytého agenta, zejména rozsah jeho oprávnění. Nedostatky byly i při použití institutu anonymního svědka. Bude nezbytné, aby na základě dosavadních zkušeností byly provedeny další úpravy. Ty by měly proběhnout v rámci rekodifikace trestního zákona.

Jedním z významných prvků politiky zaměřené proti organizovanému zločinu je kriminologický výzkum. Vzhledem k tomu, že organizovaný zločin má většinou mezinárodní charakter, je i výzkum založen na mezinárodní spolupráci. Jednotlivé země mapují situaci na svém území, data jsou v rámci Evropy a postupně i v rámci celého světa porovnávána. Je zjišťováno, co je obecně platné a co je specifické pro některé země nebo skupiny zemí.

Soustavná výzkumná činnost probíhá od roku 1993 též v České republice. Téměř výhradně je zajišťována Institutem pro kriminologii a sociální prevenci. Od roku 1993 vznikla řada souhrnných i specificky zaměřených publikací. Na téma organizovaného zločinu uspořádal Institut dva mezinárodní semináře, výsledky jsou prezentovány na zahraničních konferencích i na akcích v České republice. Pracovníci Institutu se podíleli na práci Skupiny pro trestní právo a kriminologické otázky organizovaného zločinu při RE, poskytli data pro expertní šetření OSN, zúčastnili se jednání k Předvstupnímu paktu EU v Bruselu a jednání o textu Konvence OSN.

V závěrečné zprávě předkládáme výsledky třetí etapy výzkumu, která se realizovala v letech 2000–2003. V této etapě jsme se zaměřili na sledování základních ukazatelů týkajících se struktury skupin a jejich aktivit. Podrobněji jsme analyzovali některé nejfrekventovanější činnosti na území České republiky: drogy, obchodování se ženami, krádeže motorových vozidel, ekonomickou a finanční kriminalitu. Zabývali jsme se některými průřezovými tématy: použitím násilí, pohybem finančních prostředků uvnitř skupin, v rámci světa zločinu a mezi světem zločinu a ostatním světem. V neposlední řadě jsme vyhodnotili účinnost právních prostředků proti organizovanému zločinu, porovnali čs. normy se zahraničními a navrhli některé úpravy.

Při výzkumu organizovaného zločinu nemůžeme uplatnit plný rejstřík výzkumných metod. Jde o prostředí, které je z hlediska bezprostředního poznání nedostupné, a jsme proto z valné většiny odkázáni pouze na nepřímé poznatky. V čs. podmínkách je navíc situace komplikovaná v tom, že až do roku 1998 nebyly evidovány žádné případy účasti na zločinném spolčení (§ 163a) TrZ). Až po roce 1998 se začaly počty stíhaných a obžalovaných pohybovat v desítkách, v roce 2002 se přiblížily stovce osob, ale odsouzen byl v roce 1999 jeden pachatel a v roce 2001 dva.

Při rozbořech některých specifických činností organizovaného zločinu jsme se pokusili analyzovat konkrétní uzavřené spisy z oblasti násilí, obchodování se ženami a krádeží aut. Zvláště u násilné kriminality bylo využito 32 spisů o trestných činech vražda a vydírání - což je dosti slušný počet. I v těchto případech jsme však mohli vytěžit pouze doplňující údaje k dokreslení hypoteticky vyjádřených modelových situací, ale nemohli jsme si udělat obrázek o celku. Na to jsme znali příliš malou část reality.

Stejná omezení poskytovala i statistika. Je-li evidována jen nepatrná část případů, musíme při interpretaci statistických dat postupovat s vědomím značné omezenosti našeho poznání. Podařilo se nám však získat některé dílčí údaje o specifických aktivitách z Policejního prezidia

ČR a o tzv. realizaci z Útvaru pro odhalování organizovaného zločinu a ty jsme využili. Pokud se týká dokumentů, bylo možno využít též oficiální analýzy, zejména zprávy o bezpečnostní situaci. Cenným zdrojem poznatků jsou i sborníky z mezinárodních konferencí a souhrnná data z expertních šetření RE, EU a OSN. Při zhodnocení účinnosti právních prostředků jsme využili možnost porovnání s ostatními zeměmi a se záměry mezinárodních organizací. Do určité míry bylo možné využít i poznatky z prací zabývajících se analýzou a prognózou vývoje společnosti. Využitelné byly i některé výsledky výzkumů veřejného mínění. (Např. při výzkumu obětí trestné činnosti lze zachytit i latentní kriminalitu.)

I když jsme si vědomi některých omezení expertních šetření, spočívalo těžiště výzkumné činnosti (asi z poloviny) v expertizách. Vycházeli jsme z předpokladu, že lidé, kteří v rámci služebních povinností bezprostředně přicházejí s organizovaným zločinem do kontaktu, nám mohou poskytnout vlastní zkušenosti o faktech, která jsou pro nás nedostupná. Mohou podat zobecněnou informaci i o poznatcích ze spisů, ke kterým my, jako výzkumníci, nemáme přístup. V rámci třetí etapy výzkumu organizovaného zločinu jsme využili spolupráci s několika expertními týmy. Prostřednictvím expertního dotazníku jsme získávali informace o struktuře organizací či o jejich aktivitách. (Počet expertů se pohybuje mezi 25–30.) Tato data sledujeme pravidelně od roku 1993, takže máme k dispozici trendy. Z nich můžeme pozorovat změny, případně odvodit možný příští vývoj. U specifických forem činnosti organizovaného zločinu jsme vytvořili menší expertní skupiny a rozhovory zde proběhly přímo. Tato situace je výhodnější v tom, že je možné rozhovory usměrňovat a více se zabývat detaily, zdůvodněním a rozvedením sdělených názorů, což nepřipadá při anonymním písemném dotazování širšího okruhu expertů v úvahu. Jsme si vědomi toho, že expertní šetření přinášejí pouze odhady, jsou vyjádřením názoru, který může být někdy i dosti subjektivně motivován. I když lze subjektivitu eliminovat tím, že se vyjadřuje 20–30 expertů, neprezentujeme tyto názory jako skutečnost, ale pouze jako odhad skutečnosti. (Ostatně index korupce, který provádí Transparency International, je také odhadem a podobně jsou na odhadech založena i mezinárodní expertní šetření.) Přitom chceme v maximální možné míře kombinovat odhady s konkrétními, nezvratnými fakty. Protože však těchto faktů máme jen nepatrný zlomek, nemůžeme tento zlomek vydávat za celek.

Součástí metodologie je definiční vymezení organizovaného zločinu a určení jeho vztahu k těm způsobům trestné činnosti, které mají v některých rysech podobný charakter. Jak ve vstupní studii z roku 1992, tak při zpracování této třetí etapy prací, jsme se podrobně zabývali tím, jak definovali a definují organizovaný zločin světoví kriminologové a oficiální dokumenty mezinárodních společenství.

Kriminologické definice a posléze i právní vymezení se od konce roku 1992, kdy jsme se začali touto problematikou zabývat, vyvíjely. Vždy však šlo o kombinaci dvou přístupů. Organizovaný zločin byl vymezován jednak podle určitých znaků páchaní trestné (případně zabezpečovací) činnosti, a jednak podle určitých znaků skupiny nebo organizace, která tuto činnost provozuje. Aktivitu lze rozdělit na základní - ziskové, zabezpečovací a krycí, a na činnosti, u nichž dochází k legalizaci výtěžků z trestné činnosti. Z kvalitativního hlediska je nutné, aby šlo o opakující se soustavnou závažnou trestnou činnost. Z hlediska struktury skupiny by mělo být patrné rozdělení rolí, určitá hierarchie (v rozvinuté podobě třístupňová, kdy nejvyšší vedení se na vlastní trestné činnosti skupin vůbec nepodílí), autoritativní charakter řízení s přesně stanovenými normami chování, s uplatněním sankcí.

Pro třetí etapu prací v letech 2000–2003 jsme si pracovně vymezili tuto definici. Organizovaný zločin je opakující se (soustavné) páchaní cílevědomě koordinované závažné

trestné činnosti (a aktivit tuto činnost podporujících), jehož subjektem jsou zločinecké skupiny nebo organizace (většinou s víceúrovňovou vertikální organizační strukturou), a jehož hlavním cílem je dosahování maximálních nelegálních zisků při minimalizaci rizika (zajišťovaného prostřednictvím kontaktů v rozhodovacích společenských strukturách).

V průběhu řešení úkolu došlo v mezinárodním kontextu k určitému posunu. Konvence OSN v podstatě rozšířila charakteristiku organizovaného zločinu na všechny závažné trestné činy páchané v organizované skupině. Tím se rozšířily i možnosti pro zahrnutí organizačně méně strukturovaných útvarů do sféry organizovaného zločinu. V krajním případě by bylo možné sem zahrnout i volné sítě jednotlivců, pokud je jejich činnost organizovaná a pokud jde o činnost závažného charakteru. Určité uvolnění přinesla také konference v Dublinu konaná na konci roku 2003. V deklaraci této konference nebyla dokonce definice do preambule uvedena z toho důvodu, že přesné vymezení může být omezující, může signalizovat skupinám organizovaného zločinu, kde vidí civilizovaný svět hranici.

Rozlišení toho, co je společné, a čím se liší organizovaný zločin a jiné formy trestné činnosti, je složité. Také v tomto směru zaznamenáváme značný vývoj. Např. organizovaný zločin a ekonomická kriminalita mají společné to, že jde o soustavnou, závažnou, organizovanou trestnou činnost, která působí značné finanční škody a škodí i společenskému systému. Pokud se týká rozdílů mezi organizovaným zločinem a kriminalitou, lze přijmout jeden ze závěrů naší zprávy, kdy rozdíl je spatřován v tom, že organizovaný zločin proniká do ekonomického systému proto, aby rozšířil nabídku nelegálního zboží a služeb. Naproti tomu ekonomická kriminalita postihuje ekonomický systém zákazníka, pouze parazituje, žádné služby a zboží nenabízí.

Organizovaný zločin má řadu styčných ploch a podobných rysů s terorismem. Podstatný rozdíl je v tom, že pro organizovaný zločin je základním motivem dosahování maximálního zisku s minimem rizika, zatímco pro terorismus jsou primárním motivem ideologické či politické pohnutky. Terorismus potřebuje zisk jako prostředek pro dosažení ideologických a politických cílů, pro organizovaný zločin je zisk hlavním cílem. Pro organizovaný zločin je násilí prostředkem, pro terorismus je cílem. Organizovaný zločin se snaží postupovat skrytě, terorismus se většinou zveřejňuje. Organizovaný zločin chce stávající společenský systém zneužívat, terorismus ho chce zničit. Řada velice rozdílných znaků nebrání tomu, aby se někdy organizovaný zločin s terorismem spojoval. Vzhledem k tomu, že organizovaný zločin nechce působit okázale, a manifestované násilí by mu spíše zisky snižovalo, nebude z jeho strany zřejmě snaha o spojení nabývat trvalého charakteru. Spíše terorismus bude sám používat praktiky, které využívá organizovaný zločin pro získání prostředků pro hlavní činnost. Prostředky může např. získat distribucí drog, obchodováním se zbraněmi, s lidmi apod.

Při odlišení organizovaného zločinu od jiných skupin z hlediska struktury je důležité oddělit zejména ty skupiny, které jsou sice organizované, ale jejichž činnost není založena na systematické nabídce nelegálních služeb, je v nich sice dělba úkolů, ale nejsou hierarchicky uspořádány, činnost není příliš sofistikovaná, realizuje se nahodile a ne na omezeném teritoriu. Odlišit tyto skupiny je často dosti obtížné a v praxi bývají někdy do oblasti organizovaného zločinu zahrnovány i skupiny s nižším stupněm organizace. (Např. ÚOOZ jim věnuje poměrně velkou pozornost.) Stejně tak lze za poněkud nižší formu organizovaného zločinu považovat gangy.

Podle expertních odhadů operuje na území České republiky asi 50–70 skupin organizovaného zločinu. Dohromady mají asi 2 000 členů. Plně rozvinutých skupin s hierarchickou tříúrovňovou strukturou, kdy mezi nejvyšším vedením a řadovými členy je ještě

několik podskupin (tzv. střední článek), je něco přes jednu třetinu. Přibližně polovinu členů tvoří externisté, kteří jsou přizvááni, aby zajišťovali specifické úkoly. Odhaduje se, že asi 15 % členů tvoří ženy. Ženy se nejčastěji podílejí na obchodování se ženami, obchodování s omamnými a psychotropními látkami, na nelegální migraci. Často se objevují u korupce, zakládání podvodných firem, praní peněz, finančních podvodů, celních podvodů. Podílejí se i na krádežích všeho druhu a specificky na krádežích uměleckých předmětů. Ženy se rovněž angažují v servisních službách: při zajišťování ubytování, při zprostředkovávání kontaktů, při styku s orgány státní správy, při obstarávání dokladů. V organizovaném zločinu jsou často využíváni nezletilí. Nejčastěji je účast dětí mladších 15 let spojena (a to vědomě) s dětskou pornografií a dětskou prostitucí. Děti se podílejí i na krádežích a na distribuci drog.

V organizovaném zločinu provozovaném na území České republiky se zúčastňují jak čs. občané, tak cizinci. Poměr mezinárodního a domácího prvku je od roku 1993 přibližně stejný s tím, že mezinárodní je těsně nad polovinou, domácí těsně pod ní. Ze zahraničí jsou nejvíce zastoupeni Ukrajinci. Za nimi následují Rusové. (Do roku 1999 patřili do této nejsilnější skupiny i občané z bývalé Jugoslávie a do roku 1997 Číňané.) Za Ukrajinci a Rusy jsou ve druhé skupině Vietnamci, Číňané, Albánci. Následují Arabové, a pak s odstupem Bulhaři (ti byli až do roku 2000 zastoupeni velice silně), Bělorusové. Ojedinele se vyskytují Izraelci, Chorvati, Rumuni, Němci, Afghánci, Poláci (ti byli do roku 1997 rovněž silně zastoupeni), Rakušané, Italové, Turci, Srbové, Dagestánci.

Pokud se týká aktivit, které skupiny organizovaného zločinu na čs. území nejvíce provozují, pak mezi nejrozšířenější trvale patří krádeže motorových vozidel, organizování prostitutek a obchod se ženami, výroba, pašování a distribuce drog (tato aktivita nebyla ještě při prvním šetření v roce 1993 příliš rozšířena, mezi nejrozšířenější se dostala až v roce 1995). Od roku 1997 náleží mezi nejrozšířenější aktivity organizovaného zločinu organizování nelegální migrace. S výkyvy se občas mezi nejrozšířenější dostávají daňové podvody. Pokles jsme naopak zaznamenali u krádeží uměleckých předmětů, které patřily v letech 1993–4 k nejrozšířenějším.

Mezi silně rozšířené aktivity organizovaného zločinu na čs. území patří překupnictví odcizených předmětů, padělání CD a nelegální výroba videokazet, vydírání, celní podvody, zakládání fiktivních firem, nezákonné vymáhání dluhů, krádeže uměleckých předmětů. Objevují se zde i krádeže vloupáním, krádeže zboží z kamionů, bankovní podvody, praní peněz, podvodné vylákání peněz. Nepříliš rozšířené jsou vraždy a ostatní násilné aktivity, korupce ze strany organizovaného zločinu, padělání dokumentů, šeků, peněz, mincí, obchodování se zbraněmi a výbušninami, bankovní loupeže, hazardní hry.

Od roku 1999 systematicky sledujeme, jakým aktivitám se nejčastěji věnují zahraniční skupiny. Pro ukrajinské a ruské skupiny jsou charakteristické: vydírání, násilná kriminalita, nelegální obchodování se zbraněmi a výbušninami, organizování prostitutek, krádeže aut, v posledních 2–3 letech drogy. Podobně jako Ukrajinci a Rusové si v menším rozsahu vedou Bělorusové. Ruské skupiny se od ukrajinských liší větším důrazem na ekonomickou kriminalitu. Vietnamci se specializují na podvodné podnikání s padělaným zbožím. Přitom pašují a zároveň porušují ochrannou známku. Zaměřují se i na vydírání, drogy, násilí a organizování prostitutek. Číňané mají jako ústřední aktivitu organizování nelegální migrace, zejména pro své krajany. Při té příležitosti využívají vytvořené sítě rovněž k pašování drog, k obchodování s lidmi. Na migraci se též zaměřují Afghánci. Albánské, arabské, turecké skupiny se orientují na drogy, prostituci, obchod se zbraněmi. Bulharské a polské skupiny na krádeže aut. (To však v posledních letech od Poláků a Bulharů přejímají skupiny české.)

V rámci třetí výzkumné etapy jsme v letech 2000–2003 řešili dvě dílčí průřezová témata. Zajímal nás pohyb finančních prostředků a použití násilí a vydírání. U obou témat jsme sledovali jejich používání uvnitř skupin, v rámci světa organizovaného zločinu i mezi světem organizovaného zločinu a ostatním světem.

Musíme si uvědomit, že způsob pohybu finančních prostředků je různorodý podle toho, jakým typem činnosti se skupina zabývá. Obecně však platí, že finanční toky ve společenské organizaci i mimo ni probíhají podobným způsobem jako běžné finanční toky podnikání nelegálního. Základní forma vychází z ekonomiky provozu a prodeje. Jde o následující položky: prodej výrobků a služeb, nákup materiálu, mzdy a ostatní osobní náklady, nakupované služby, spotřeba energií, odpisy, zisky a ztráty.

Specifickým problémem, souvisejícím s finančními toky, je otázka výnosů z trestné činnosti. Organizovaný zločin své výnosy tají a musí proto provádět jejich legalizaci. Kromě toho lze předpokládat, že může mezi zločineckými skupinami existovat cenová válka. Její součástí mohou být nejen konflikty, ale i snaha o vymezení sfér vlivu a o cenové dohody. U položky nakupovaný materiál záleží na tom, jak finančně náročný je nákup a export zboží. Organizovaný zločin chce hodně vydělat, nakupuje tedy co nejlevněji a prodává s obrovským ziskem. Výše mzdových nákladů a ostatních osobních nákladů záleží na stupni organizovanosti skupin. Kmenoví členové jsou placeni přímo, u externistů, kteří tvoří více než polovinu skupin, jsou zřejmě nakupovány externí služby.

Pokud se týká prodeje, liší se ekonomika zločineckých organizací tím, že buď vychází z potřeby, která je do značné míry patologická (drogy, prostituce, hazard), nebo z nouze (lichva), případně z krajní nouze (převaděčství). Nelegální zboží a služby, které zločinecké organizace nabízejí, vycházejí z potřeb. Jde tedy o tzv. „nabídku taženou poptávkou“. Aby byly dosahovány co nejvyšší zisky, je však nutné vysokou poptávku po tomto zboží a službách uměle vyvolat.

Enormní zisky alokuje organizovaný zločin do nákupů luxusního spotřebního zboží, automobilů, nemovitostí, hotelů, starožitností. Některé volné finanční prostředky jsou tezaurovány v bankách. Zločinecké organizace věnují vysoké finanční částky na korupci. Uplácení státních, veřejných a volených orgánů ze strany organizovaného zločinu je zřejmě značné. Jde o získání řady výhod: informací o zásahu policie nebo celníků, urychlené provedení administrativního úkonu, lobování.

Odhalení toho, kam byly zisky umístěny, je obtížné zejména proto, že dochází k prorůstání světa zločinu a světa velkého byznysu se světem politiky. Kromě toho umožňuje akciová forma vlastnictví zakrýt, kdo danou společnost ovládá. Organizovaný zločin má nadbytek volných finančních prostředků, v legálních ekonomických strukturách tyto prostředky chybí. Důsledkem této nerovnováhy bude, že organizovaný zločin bude investovat čím dále tím více do legální ekonomiky s tichým souhlasem vlád, kterým tak pomůže řešit ekonomické a sociální krize, které by mohly přejít v krize politické.

Násilí nepatří mezi hlavní aktivity organizovaného zločinu. Je užíváno jako prostředek, který může přispět k zefektivnění jeho činnosti. Pokud dochází k fyzické likvidaci, tak se týká členů vlastních, případně konkurenčních skupin. Může též docházet k likvidaci svědků trestního jednání. Navenek je však násilí uplatňováno nejčastěji ve formě zastrašování.

U najatých vražd jsou pachatelé, případně návodci, převážně občané České republiky. Cizinci jsou jako pachatelé oproti čs. občanům v menšině, ale najatých vražd se dopouštějí častěji než jiné trestné činnosti. Totéž platí i pro oběti. Jak pachatelé, tak oběti jsou téměř výlučně mladí muži, výjimkou není útok vedený více než jedním pachatelem proti více než jedné oběti. Jsou-li oběťmi podnikatelé, pak jsou to velmi často osoby, které mají určité vazby na jednotlivce či skupiny zapojené do organizovaných zločineckých skupin nebo přímo do organizovaného zločinu. Často jsou oběťmi tzv. bílí koně.

V rámci vražd, které byly zkoumány, šlo vždy o vraždy připravené (byť ne vždy dokonané) s častým užitím střelných zbraní. Vzhledem k tomu, že mezi zkoumanými případy převažovaly vraždy na objednávku, převažovala i ziskuchtivá motivace k provedení činu. Následovalo řešení problémů s nesplácením dluhů, likvidace bílých koní a nepohodlných osob. Potvrdila se zvyšující se brutalita vražedných útoků, užití kombinace prostředků a druhů útoku, snaha zvýšit utrpení napadeného po dobu umírání. U pachatelů byl zaznamenán výrazný nedostatek citu a soucítění s obětí. Převážně se jednalo o pachatele s normálním či vyšším IQ a vyšším než základním vzděláním. Pokud byli vraždám přítomni svědci, snažili se následně vyhnout svědeckým výpovědím, a to nejen z obavy o své bezpečí, ale i proto, že jejich úloha při útoku byla občas nejasná.

V případech vydírání se vždy jednalo o milionové částky: zisky či dluhy. I zde bylo uplatňováno násilí, které mohlo vyústit ve vraždu, a v jednom případě i vyústilo. Oběti byly fyzicky týrány. Způsoby provedení, charakter pachatelů i obětí ukazuje, že vydírání a vraždy prováděné organizovaným zločinem se od sebe příliš neliší.

Ve výzkumu organizovaného zločinu, prováděném v letech 2000–2003, jsme se zaměřili na některé z nejfrekventovanějších činností podrobněji. Zabývali jsme se výrobou, pašováním a distribucí drog, krádežemi motorových vozidel, obchodováním se ženami a organizováním prostituce, organizovanou finanční kriminalitou.

Organizovaná trestná činnost, zaměřená na omamné a psychotropní látky, je jedním z priorit mezinárodních zločineckých organizací ve světě i v ČR. Drogová scéna v ČR se od 90. let v mnoha ukazatelích změnila, a na začátku 21. století zaznamenáváme řadu nových skutečností. Distribuce OPL se rozšiřuje i do menších měst. Dochází k nárůstu téměř všech druhů, zejména pak syntetických drog spojených s hudební a taneční scénou. Zvýrazňují se rozdíly v kvalitě jednotlivých OPL, s tím pak souvisí i časté snižování koncentrace účinných látek. Narůstají případy experimentování s těkavými látkami. Pachatelé se diferencují, často podle etnických skupin. Někteří se specializují na distribuci pervitinu, jiní na ostatní OPL. Do obchodování se zapojují stále více osoby mladší 15 let, které jsou pod hranicí trestní odpovědnosti. Narůstá tzv. opatrovací kriminalita.

Ke změnám dochází i ve způsobu pašování a distribuce. V důsledku zpřísnění zákona o držení určitého množství drogy dochází ke snižování množství jak při distribuci přes hranice, tak zejména u dealerů při pouličním prodeji. K prodeji se většinou používají předplacené karty, mobilní telefony, hojně se využívá internet a používány jsou internetové kavárny. K distribuci jsou mnohem častěji využívána vozidla z půjčoven.

V rámci drogové scény se hojně uplatňují cizí státní příslušníci. Obchod s OPL ovládají v České republice kosovo-albánské pachatelé, pachatelé z Makedonie, Bulharska, Turecka, Arabové a Vietnamci. Zvyšuje se snaha ruskojazyčných skupin o větší kontrolu nad výrobou a

obchodováním s metamfetaminem. Na pouliční distribuci se podílí rómské etnikum, zejména olaští Romové.

Česká republika slouží jako domovská či azylová země organizátorů. K tomu přispívají zejména relativně snadné podmínky k získání legálního pobytu, malé riziko spojené s legalizací zisku, jednoduché zakládání a nízké náklady pro provoz krycích firem

Krádeže aut a obchodování s odcizenými vozidly, případně se součástkami z nich, patří v České republice od počátku 90. let stabilně k nejrozšířenějším aktivitám organizovaného zločinu. Tato aktivita je rozšířena po celé Evropě. Pro organizovaný zločin je výnosná zejména proto, že se vytvořila nová odbytiště ve východní Evropě a na Blízkém a Středním Východě. Zároveň došlo k uvolnění hraničního režimu.

Skupiny, které se zaměřují na krádeže a pašování automobilů, jsou dosti početné. Pokud jde o organizovanou trestnou činnost, existuje ve skupinách výrazná dělba úkolů. Obvykle se v nich vyskytuje tipař, specialista na opravy a úpravy vozů, převažec. Organizátor najímá členy skupiny a udržuje kontakty se zákazníky, často má také kontakty s pracovníky policie a celních orgánů. Pachateli této trestné činnosti jsou většinou lidé do 30 let, značný podíl mají 15–17letí. Organizátoři jsou většinou lidé vyššího věku. Dosti často se na krádežích automobilů podílejí cizinci: nejčastěji občané ze Slovenska, Ukrajinci, Poláci, Bulhaři. (Podíl Poláků a Bulharů se v druhé polovině 90. let snižuje. V některých případech byli ve skupinách zaregistrováni policisté či celníci.

Vozidla jsou nejčastěji získávána krádeží, v některých případech i loupeží. Poté jsou přepravena, buď po vlastní ose, nebo na speciálních skříňových nákladních vozidlech do místa určení. Často je odcizení vozidla fingované a je použito k pojistnému podvodu. Fingované mohou být také „odcizena“ auta pronajatá od leasingových společností. Vozidla kradená v České republice, či součástky z nich, jsou prodávána buď na domácím trhu nebo v zahraničí. Často přitom dochází k padělání dokladů k vozidlu. Ve speciálních padělatelských dílnách je vyroben: technický průkaz, osvědčení o technickém průkazu, celní doklady, kupní a darovací smlouvy i notářská ověření.

Kromě obchodování s drogami a krádeží automobilů patří mezi 3 nejrozšířenější aktivity organizovaného zločinu na území České republiky obchodování se ženami za účelem sexuálního vykořisťování. Ženy jsou často získávány k této činnosti podvodem - příslibem pracovní příležitosti, prostřednictvím seznamovacího inzerátu. Většinou jsou vyvezeny do zahraničí. Žena, která se stane obětí obchodování, je vystavena zcela nesvobodným podmínkám života. Nemůže se volně pohybovat, jsou jí odebrány doklady, odevzdává výdělky, je neustále kontrolována a sledována, zavražďována a nucena k prostituci.

Organizace, které obchodují se ženami, jsou většinou hierarchicky uspořádané. Některé se specializují na nábor, jiné na provoz, některé zahrnují obojí. Jde o dobře organizovaný průmysl, který disponuje značnými finančními zdroji a hojně využívá korupci. Často zakládá fiktivní krycí firmy, jejichž prostřednictvím se perou peníze a legalizují nelegální aktivity. Organizátory jsou hlavně cizinci: Jugoslávci, Němci, Řekové, Italové, Poláci, Rusové. Češi vystupují jako spolupracovníci. V České republice provozují prostituci zejména Slovenky, Ukrajinky, Bulharky, Thajky.

K eliminaci prostituce je především nezbytné dlouhodobě usilovat o zmírnění nerovnováhy v ekonomických a sociálních podmínkách jednotlivých zemí. Musí být rovněž

dostatek politické vůle a spolupráce příslušných institucí na úrovni národní i mezinárodní. Soustavně se má eliminovat korupce, jejímž prostřednictvím organizátoři nezákonného obchodování se ženami dosáhnout všechno, co dosáhnout chtějí. Zneužívaným ženám (v některých případech i mužům) je třeba poskytnout dostatečnou právní ochranu a zdravotní i terapeutickou pomoc, jakož i pomoc při resocializaci a náhradě škod.

Organizovaný zločin pronikl v ČR i do ekonomické sféry. Restrukturalizace, která se uskutečnila v České republice v průběhu 90. let zejména formou privatizace a restituce vlastnických vztahů, se stala příležitostí pro aktivitu organizovaného zločinu v této oblasti. Využívány byly přitom standardní metody a prostředky. Projevila se řada pochybných konkursů, „tunelování“ podniků a bank, podvodná výběrová řízení spojená s korupcí, existence (a nezřídka i likvidace) tzv. „bílých koní“.

Celkový zisk zločineckých organizací činil podle policejních odhadů v roce 2001 418 miliard Kč, tj. 20 % HDP. Ministerstvo financí odhaduje průměrný roční výnos z ekonomické kriminality na 170–180 miliard Kč. Jedním z hlavních problémů jsou nestandardní finanční transakce. Jenom hodnota finančních transakcí pokrytá trestními oznámeními činila 15 miliard Kč. Značné škody působí výroba a dovoz nelegálně vyrobeného zboží. V České republice byly objeveny tajné továrny na kompletování cigaret, na šití oděvů, na vypalování CD disků a kopírování videokazet. Experti odhadují, že nelegální dovoz, výroba a prodej tabáku připraví ročně rozpočet o 10 miliard Kč. Kromě toho připravuje toto nelegální obchodování podle odhadu v textilním průmyslu o práci 15 tisíc osob. Daňový únik u pašovaných a zabavených cigaret je přes 70 milionů Kč.

S organizovaným zločinem souvisí i některé mezinárodní ekonomické transfery. Příležitost k nim vzniká v souvislosti s činností nadnárodních společností. Jejich aktivity jsou dosud problematické hlavně proto, že legislativy jednotlivých zemí upravují mezinárodní podnikání různě a chybí účinná legislativní opatření. Problémem je zejména farmaceutický průmysl, produkce a distribuce tabákových výrobků a bankovníctví.

V souvislosti s organizovaným zločinem se uplatňuje také korupce. Korupční jednání vede ke vzniku nerovných podmínek soutěže. Enormní částky, které organizovaný zločin může do získání neoprávněných výhod investovat, umožňují přístup k informacím, zajištění beztrestnosti, vytváření různých výhodných spojení na patřičných místech.

Finanční kriminalita je vždy nějakým způsobem organizována. Ne vždy však ji lze zařadit do oblasti organizovaného zločinu. (Hranice se pohybuje a bude pohybovat spíše podle změn v definičním vymezení organizovaného zločinu.) Na jedné straně skupiny organizovaných zločinců zneužívají existující struktury legálního podnikání. Prostřednictvím legálních institucí se pokoušejí legalizovat výnosy ze zločinu. Na straně druhé organizovaný zločin sám nelegálně podniká. Za nejrozšířenější typy v druhém případě můžeme označit lichvu, působení ilegálních makléřských firem, pyramidové hry.

Lichva je v podstatě zárodkem ilegálního bankovního systému. V oblasti organizovaného zločinu se může uplatnit za předpokladu, že banky budou odmítat poskytnutí úvěru méně solventním klientům. Ti se pak mohou v nouzi obracet na organizovaný zločin. Ilegální makléřské firmy mohou provozovat nekalé machinace s kursy měn a s cennými papíry. Rozsáhlejší pyramidové hry vyžadují značný stupeň organizace.

V čs. podmínkách dochází příliš často ke krachu malých soukromých bank a spotřebních a úvěrových družstev. Podobné tendence se projeví i v kapitálovém trhu. Banky a investiční společnosti mají určitou formu organizace. Jestliže se dopustí úmyslně delikvence, pak jde nade vší pochybnost o organizovanou finanční kriminalitu. Do oblasti finanční kriminality můžeme též zahrnout tzv. nigerijské případy. Nigerijci i občané jiných afrických zemí nabízejí určité procento z podvodného převodu značných finančních prostředků do Evropy. V souvislosti s tím požadují po českém klientu zálohu na transakční náklady nebo předání úplatku.

Vzhledem k tomu, že organizovaný zločin pokračuje na území České republiky ve svých aktivitách, pokračujeme i my v jeho výzkumu, který jsme započali v roce 1993. Výsledky výzkumu jsou využívány jak při koncipování trestní politiky v České republice, tak při činnosti speciálních útvarů ministerstva spravedlnosti a ministerstva vnitra. Pokračuje i snaha mezinárodních společenství, která se snaží organizovanému zločinu jako jednomu z největších bezpečnostních rizik 21. století čelit. Významnou součástí tohoto koordinovaného evropského i světového úsilí jsou analýzy realizované výzkumnými pracovišti v Evropě i ve světě. K tomuto úsilí chceme přispívat i my.

V období let 2004–2007 chceme organizovaný zločin zkoumat spolu s ekonomickou kriminalitou, korupcí a terorismem jako závažné formy trestné činnosti. Kromě průběžného sledování tendencí a analýzy konkrétních případů se chceme zaměřit hlavně na ohrožení, která organizovaný zločin společnosti působí, a na opatření, která může společnost proti organizovanému zločinu využít. V rámci ohrožení chceme zkoumat faktory, které mohou být v jednotlivých oblastech života společnosti ze strany organizovaného zločinu zneužity. Chceme zjistit, jakým způsobem a proč organizovaný zločin jednotlivé součásti společenského systému ohrožuje. V rámci obrany chceme u jednotlivých aktérů, které proti organizovanému zločinu vystupují, analyzovat jejich programy a strategie. Chceme porovnat aktuální a skutečný stav a případně rovněž doporučit nová efektivnější řešení.

Výzkum ekonomické kriminality¹ **2000–2003**

Odpovědný řešitel: PhDr. Miroslav Scheinost

¹ Scheinost, M., Baloun, V., Kadeřábková, D., Krejčová, S., Nečada, V., Trdlíková, K., Diblíková, S., Macháčková, R., Rozum, J. Výzkum ekonomické kriminality. Praha, IKSP, 2004. 169 s.

Spoluřešitelé: Ing. Vladimír Baloun, Ing. Drahuse Kadeřábková, JUDr. Soňa Krejčová,
JUDr. Václav Nečada, Ing. Karla Trdlíková, CSc., JUDr. Simona Diblíková,
Mgr. Radka Macháčková, Mgr. Jan Rozum

I. Východiska výzkumu

Není sporu o tom, že ekonomická kriminalita představuje fenomén, jehož rozsah a závažnost v naší společnosti v posledních letech radikálně vzrostly. Srovnání se zjištěným stavem této formy kriminality v roce 1989, případně před ním, není v podstatě možné vzhledem k následné zásadní změně ekonomických vztahů ve společnosti. Nicméně zatímco od počátku devadesátých let podíl ekonomické kriminality na počtu zjištěných trestných činů nepřesáhl až do roku 1994 5 %, činil v roce 1997 již 7,5 % a v roce 2002 11 %. Markantní jsou ovšem škody způsobené odhalenou ekonomickou kriminalitou, které v absolutním vyjádření představují sumu 14 mld. Kč v r. 1995 a již 44 mld. Kč v r. 2001, což v tomto roce znamenalo téměř 80 % z celkové škody způsobené veškerou zjištěnou kriminalitou.² Přitom lze důvodně předpokládat, že nikoli nevýznamná část ekonomické kriminality je nadto skryta v tzv. „temných číslech“, tj. kriminalitě latentní - neoznámené nebo nezjištěné.

Společenská nebezpečnost ekonomické kriminality je tedy evidentní. Nejde přitom jen o výši způsobených škod, byť je ohromující. Jde také o to, že případy ekonomické kriminality působí destruktivně na společenské vědomí, jak přímým poškozováním občanů (např. jako vkladatelů u napadených finančních institucí, zaměstnanců tzv. „vytunelovaných“ podniků apod.), tak jejich obtížným odhalováním, dokazováním a stíháním. Negativně může působit i skutečnost, že mezi pachateli ekonomické kriminality je zastoupen i nový typ pachatelů - kvalifikovaných odborníků, často prvopachatelů, zaujímajících (a zneužívajících) odpovědná místa ve struktuře řízení podniků a institucí. To může navozovat představu praktické nepostižitelnosti některých těchto případů a pachatelů, což ve svém důsledku vede k oslabování důvěry v instituce a garance demokratického právního státu.

Je paradoxem, ale pouze zdánlivým, že množství obětí ekonomické kriminality je vyšší než množství obětí obecné kriminality. Oběti ekonomické kriminality se totiž nestávají jen přímé cíle kriminálních útoků, což jsou obvykle právnické osoby působící v ekonomické sféře, případně stát, ale i občané, nejen jako vkladatelé či zaměstnanci napadených subjektů, ale i např. jako zákazníci poškození cenovými manipulacemi, nekvalitními výrobky či službami, jako obyvatelé lokality poškozené chováním firem vůči životnímu prostředí, ale i jako občané státu, na něž dopadají důsledky chybějících prostředků ve státním rozpočtu následkem daňových úniků.³

Nové struktury ekonomických vztahů v ČR přinesly také nové formy trestné činnosti v oblasti ekonomiky. Objevily se formy již sice známé ze společností s tržní ekonomikou, ale v socialistické plánované a státem kontrolované ekonomice dříve neexistující, ale také formy do určité míry specifické a charakteristické pro období přechodu od plánované ekonomiky, postavené na státním vlastnictví, k ekonomice tržní, postavené na vlastnictví soukromém. Všechny tyto rysy vývoje ekonomické kriminality v ČR více než opravňují výzkumný zájem o tento fenomén.

² Pramen: Statistiky Policie ČR.

³ Srov. Economic Crime. Strasbourg: Council of Europe, 1981, str. 19.

Výzkum ekonomické kriminality byl řešen v období let 2000–2003. Předmět výzkumu byl souhrnně pojmově označen jako **ekonomická kriminalita**, při vědomí toho, že obsah pojmu *ekonomická (hospodářská) kriminalita* dosud nebyl jednoznačně definován a nemá ani v trestně právní teorii ani v kriminologii jednotné, a tedy obecně respektované pojmově obsahové vymezení.

Pro účely výzkumu proto bylo nutné zabývat se nejprve **vymezením jeho předmětu, tj. ekonomické (hospodářské) kriminality**.

Hospodářská trestná činnost se od ostatních druhů kriminality, jako jsou např. kriminalita obecná, kriminalita násilná, kriminalita mravnostní apod., liší především tím, že schémata jejích aktivit jsou prakticky totožná se schématy legálního ekonomického života, že jsou použity stejné ekonomické nástroje i stejné postupy. Hospodářské kriminální aktivity nemají s legálním ekonomickým prostředím shodné jen používané nástroje a postupy, ale společné je i používání stejného názvoslovného instrumentária (např. náklady, výnosy, obchodní operace, účetní operace, ztráty atp.). K uvedeným shodám je možné s mírnou nadsázkou přiřadit i jeden stejný ekonomický zájem a sice dosažení co nejvyššího výnosu, což ovšem v bodech střetu napadání ekonomiky trestnou činností a její ochrany před těmito útoky představuje snahu výnosy druhé strany co nejvíce snížit.

Pro účely výzkumu byla ekonomická kriminalita **pracovně definována** jako *protiprávní ekonomické jednání, kterým byl dosažen finanční nebo jiný prospěch na úkor konkrétního ekonomického subjektu (stát, obchodní společnost, fond, fyzická osoba apod.), které naplňuje zákonné znaky skutkových podstat konkrétních trestných činů*. Ekonomické jednání je jednání, které je realizováno v ekonomickém prostředí s využitím ekonomických nástrojů a jeho realizátory jsou lidé znalí tohoto prostředí a znalí způsobů využívání těchto nástrojů.

Jako zvláštní podskupina ekonomické kriminality byla v rámci výzkumu vymezena **finanční kriminalita** jako *úmyslná protiprávní činnost proti majetku páchaná v souvislosti s podnikáním finančně investičním a směřující proti němu*. K těmto činům dochází vesměs na peněžním a kapitálovém trhu v rámci kolektivního investování, a to v souvislosti s činnostmi bank, investičních společností a fondů, obchodníků s cennými papíry a penzijních fondů. Za zvláštní podskupinu lze považovat i tzv. **praní špinavých peněz**, resp. legalizaci nezákonných zisků, tj. *činnosti sloužící tomu, aby zatajily existenci, podstatu a konečně užití příjmů získaných nezákonným způsobem*.

Uvedené pojetí ekonomické kriminality může přesáhnout rámec platného trestního práva. Úroveň útoku na chráněný zájem, resp. „míra závažnosti“ takového útoku pak rozhoduje, zda právo občanské, obchodní a správní má být při postihu tohoto útoku posíleno nebo nahrazeno právem trestním.

To znamená, že výzkumná pozornost byla podle možností věnována také ekonomickému jednání, které je považováno za nežádoucí a škodlivé, přestože nepřekračuje rámec aktuálně platného trestního práva, a následně byly také sledovány vazby mezi trestněprávními normami s netrestní legislativou upravující ekonomické vztahy.

Cílem výzkumu bylo:

- postupné upřesňování pojetí ekonomické kriminality, souvisejících kategorií a systematiky zkoumané problematiky,

- deskripce ekonomické kriminality v ČR z hlediska popisu stavu, hlavních forem a vybraných aktivit, vývojových trendů, případně mezinárodních souvislostí,
- analýza relevantní právní úpravy postihu ekonomické kriminality v ČR i s ohledem na stávající normy a doporučení mezinárodních organizací,
- popsání možných rizikových faktorů ve společnosti včetně legislativních problémů,
- formulace případných námětů, vyplývajících z výzkumných zjištění.

II. Použité metody

V průběhu řešení výzkumného úkolu bylo využito širší spektrum **výzkumných metod a technik** v závislosti na fázích výzkumu a charakteru zkoumané problematiky. Aplikovány byly zejména následující:

- *analýza statistických materiálů*, zejména statistik Policie ČR a justičních statistik;
- *sekundární analýza dostupných relevantních studií, materiálů a pramenů* ke zkoumané problematice, např. materiálů Úřadu pro ochranu hospodářské soutěže, Hospodářské komory ČR, kontrolních orgánů, bank, materiálů ze zahraničních odborných konferencí k finanční kriminalitě, článků v odborných periodikách atd.;
- *sledování vývoje a rozbor relevantních právních norem* ČR (trestní zákon, zákon o konkursu a vyrovnání, zákon o správě daní a poplatků) a dokumentů a doporučení mezinárodních organizací;
- *případové studie* v závislosti na dostupném empirickém materiálu (především na základě spisů soudů a státních zastupitelství);
- *analýza soudních spisů* k uzavřeným případům hospodářské a finanční kriminality na reprezentativním vzorku vyžádaných spisů k pravomocně ukončeným případům uzavřeným v letech 2000 a 2001. Celkem bylo získáno a analyzováno 115 trestních spisů. Ve spisech byla sledována: právní kvalifikace trestné činnosti, délka řízení, problémy dokazování, charakter užívaných důkazů, modus operandi - charakter a způsob páčání trestné činnosti, výše způsobené škody, vazba na netrestní oblast, napadené (poškozené) objekty, rozsudky, pachatelé;
- *dotazníkové šetření u pracovníků orgánů činných v trestním řízení (policie, státní zastupitelství, soudy)*; celkem bylo získáno 219 vyplněných dotazníků.
- *konzultace s vybranými experty* (např. z Finančního ředitelství pro Prahu, Ústředního finančního a daňového ředitelství Ministerstva financí ČR, specializovaného útvaru Vrchního státního zastupitelství v Praze, Bankovní asociace, ČS Obchodní banky, Komerční banky);
- *Analýza tisku a zdrojů na Internetu* jako pomocný pramen informací.

III. Poznatky z výzkumu

Výzkumná zjištění byla v závěrečné zprávě formulována v několika blocích. Nejprve se výzkum zaměřil na vývoj trestněprávního zpracování přehledu nejdůležitějších ustanovení trestního zákona upravujících hospodářskou kriminalitu spolu se statistikou zjištěné trestné činnosti, která se váže na příslušná ustanovení trestního zákona. Byly analyzovány základní faktory ovlivňující kvantitativní a strukturální výskyt hospodářských kriminálních aktivit, především ve smyslu vlivů společenského prostředí a právního rámce. Následně byl popsán současný stav výskytu hospodářské kriminality a jeho odlišnosti od minulého vývoje. Ve stručnosti se řešitelé zabývali i problematikou výnosů z trestné činnosti a jejich legalizace. Vzhledem k tomu, že problematika finanční kriminality, řešená v rámci tohoto výzkumu, byla shrnuta a publikována v samostatné závěrečné studii, byl do souhrnné zprávy z výzkumu

ekonomické kriminality zařazen pouze stručný přehled tohoto fenoménu v ČR, doplněný specifickou studií k vývoji a problémům bankovního sektoru v ČR. V samostatné kapitole byl učiněn pokus charakterizovat typické způsoby páchaní jednotlivých druhů trestných činů v ekonomické oblasti.

Samostatnou část tvořila rovněž analýza výzkumných zjištění vztahujících se k objektům napadaným trestnou činností v ekonomické oblasti (stát, instituce finančního trhu, podnikatelské a obchodní společnosti, podnikatelé atd.) a k pachatelům této trestné činnosti. Analyzována byla činnost justičních orgánů při postihu ekonomické kriminality, problematika dokazování, trestního řízení a ukládaných trestů. Velká pozornost byla též věnována netrestní oblasti, tj. právním normám upravujícím ekonomické procesy a vztahy (např. obchodní zákoník, zákon o daních, zákon o konkursu a vyrovnání apod.) a poznatkům týkajícím se vztahu trestních a netrestních norem.

Poznatky, které byly tímto výzkumem shromážděny, lze poměrně snadno a stručně shrnout. Pracovní vymezení ekonomické kriminality, které bylo provedeno pro účely tohoto výzkumu, se osvědčilo jako nosné a lze ho považovat za příspěvek k další diskusi o definování této kategorie kriminality. Potvrdilo se rovněž, že finanční kriminalitu lze považovat z hlediska jejích charakteristických rysů i z hlediska objektů, které poškozuje, za specifickou podskupinu ekonomické kriminality.

Není nutné znovu zdůrazňovat nebezpečnost důsledků kriminálních aktivit v oblasti ekonomiky, nápadnou podobu jejich technologických postupů s běžnými ekonomickými činnostmi, a díky této podobnosti složitost jejich dokumentování a úspěšného trestního stíhání. Více než u jiných druhů kriminality je pro ekonomickou kriminalitu také charakteristické velmi nesnadné určení hranice mezi neetickým chováním, chováním, které využívá všech možností na samé hraně platné legislativy a chováním, které již překračuje hranice trestního práva.

Ekonomická kriminalita má mimořádný sociální a ekonomický dopad na vnitřní stabilitu státu. Kromě jiných aspektů se dotýká základních příjmových složek státu (daní, cel, poplatků), jejichž ohrožení zpochybňuje dlouhodobé a kvalitní fungování státního mechanismu. Značná část jejich projevů je složitým občanskoprávním, ekonomickým a trestněprávním problémem, jehož řešení vyžaduje speciální odbornost a stále inovování znalostí jak u pracovníků legislativních orgánů, tak i u pracovníků příslušných orgánů státní správy a orgánů činných v trestním řízení.

Mezi nejvýznamnější počiny polistopadového vývoje v oblasti práva nepochybně patří odstranění rozlišování jednotlivých typů vlastnictví, čímž ztratila opodstatnění zvláštní trestněprávní ochrana preferující společenské vlastnictví, na druhé straně se však nestanovily dostatečné regulativy a případně sankce pro přechod tohoto vlastnictví do soukromých rukou, a pro zásadní změnu z plánovaného na tržní hospodářství.

Náhle získaná možnost svobody podnikání bez náležitého vymezení hranic (mezi) hospodářské soutěže, reálná a někdy i dostatečně neuvážená podpora některých „podnikavých“ jednotlivců na počátku devadesátých let, to všechno vytvořilo podmínky k páchaní nezákonných finančních machinací i různých nových forem hospodářské trestné činnosti (tzv. tunelování, majetkové a daňové podvody).

Platný trestní zákon č. 140/1961 Sb. byl v období po listopadu 1989 mnohokrát novelizován. Přestože došlo k zásadním změnám v obecné i zvláštní části trestního zákona,

novelizace často jen reagovaly především na aktuální potřeby vyvolané dynamikou kriminality, a hlubší zásahy do koncepčního pojetí trestního práva byly provedeny jen okrajově.

V současném trestním kodexu jsou obsaženy jednotlivé skutkové podstaty postihující trestnou činnost v ekonomice, z nichž mnohé byly zakotveny nebo nově formulovány až po roce 1989. Stále však dle našeho názoru není dostatečná účinnost těchto ustanovení trestního zákona a orgány činné v trestním řízení nejsou schopny ekonomickou kriminalitu rychle a v celé šíři postihovat. Podstatná je také evidentní návaznost celé řady skutkových podstat souvisejících s podnikáním na netrestní právní normy upravující ekonomickou sféru a ekonomické chování. Zejména kvalita a přehlednost těchto netrestních norem jsou předmětem kritiky pracovníků orgánů činných v trestním řízení, jak vysvitlo z provedeného výzkumu.

Zároveň nutno mít na zřeteli, že trestní právo nedisponuje takovými prostředky, aby mohlo odstranit nebo výrazněji snížit faktory, které ekonomickou kriminalitu vyvolávají. V ekonomice má pouze subsidiární povahu. Rozsah trestního postihu je omezen zásadou podpůrné role trestní represe. Znamená to, že trestní represe se uplatňuje jen jako krajní prostředek, kde jiné prostředky, především hospodářské povahy, nestačí.

Fungující tržní ekonomiky mívají dostatek samočinných očištných regulátorů, které u nás absentují: z toho také plyne snaha „řídit“ ekonomiku právem, a snaha podchytit pokud možno exaktně trestnou činnost na tomto poli. Tato snaha je však značně kontraproduktivní a neustálé poukazování na nedostatečnou legislativu tento názor potvrzuje. Naopak lze vyslovit názor, že čím detailněji bude libovolná trestná činnost popsána, tím snáze se naleznou skuliny, jak znění zákona obejít.

Rozhodující vliv v této oblasti musí sehrát jiné než trestněprávní nástroje. Je to zejména kvalitní mimotrestní rámec podnikání a hospodářské soutěže. Ten by měl zahrnovat odpovídající úpravu právních vztahů spojených s podnikáním a s ekonomickou činností vůbec včetně pravidel umožňujících co nejrychlejší vynutitelnost porušeného práva. Svou významnou roli hrají i takové faktory jako dostatečné kontrolní mechanismy a kvalitní státní aparát. Existence účinných netrestních sankcí za porušování netrestních právních norem a důraz na jejich uplatňování by proto měly hrát jednu z klíčových rolí při prevenci ekonomické kriminality.

Je nepochybné, že zbytnělá a k tomu ještě nepříliš srozumitelně formulovaná právní úprava ekonomického prostředí není v žádném případě prevenčním prvkem výskytu kriminálních aktivit v oblasti ekonomiky a není ani jasným vodítkem pro práci orgánů činných v trestním řízení. Stav netrestní legislativy sám o sobě není považován za rozhodující příčinu ekonomické kriminality, ale že její nepřehlednost, komplikovanost a odborná náročnost pro orgány činné v trestním řízení vede k nežádoucímu stavu, co se týká délky soudního projednávání složitých hospodářských trestních věcí.

Podle názoru dotázaných pracovníků orgánů činných v trestním řízení činí největší problémy při postihu ekonomické kriminality nesnadné dokazování, dále velká náročnost na odbornou orientaci v hospodářské problematice (z čehož vyplývá určitá závislost těchto orgánů na soudních znalcích, kteří vypracovávají expertní posudky) a také velký rozsah materiálů, které je obvykle třeba prostudovat a vyhodnotit v souvislosti se stíhanými případy. Uváděna ovšem byla i přílišná komplikovanost netrestní legislativy.

Je ovšem stejně nepochybné, že velkou váhu, především pro trestněprávní kvalifikaci a pro samotný postih trestného jednání, má kvalita trestněprávní úpravy. I tady jsou prvky, které mohou být účelněji zpracovány, přičemž není pravděpodobně příliš důležité, jaké místo mají nebo budou mít v systematickém řazení trestního zákona. Svůj příspěvek by zde mohla nepochybně přinést i trestněprávní teorie.

Většině dotázaných pracovníků orgánů činných v trestním řízení (55 %) se současná praxe při ukládání trestů za hospodářskou trestnou činnost jeví jako spíše mírná či příliš mírná a naopak k názoru, že současná praxe je příliš přísná či spíše přísná, se přiklonilo pouze 5 % respondentů (12 soudců, žádný státní zástupce a žádný policista). Za vyhovující považuje současnou praxi necelá třetina respondentů (32 %).

Téměř dvě třetiny respondentů doporučují více než dosud využívat vůči pachatelům hospodářské trestné činnosti některý z trestů nespojených s odnětím svobody, především trest propadnutí majetku a trest peněžitý. Minimálně dvě třetiny respondentů se domnívají, že pro prevenci hospodářské trestné činnosti je účinné využívat netrestní sankce ukládané ve správním řízení. Dvě třetiny respondentů se nedomnívají, že je třeba měnit stávající sazby trestů odnětí svobody u skutkových podstat týkajících se hospodářské trestné činnosti. Pokud projevíli názor na změnu trestních sazeb, v naprosté většině navrhuji stávající sazby zvýšit, zejména u trestných činů, jimiž jsou způsobovány velmi vysoké škody.

Ani kvalitní právní úprava trestní i mimotrestní sama o sobě však nezaručuje účinnost a úspěšnost boje s kriminalitou. Přetrvávajícím problémem je nedostatečné personální a materiální zajištění trestního stíhání hospodářské kriminality a nedostatek specializace všech orgánů činných v trestním řízení. Správný výklad a aplikace trestněprávní úpravy vyžadují kvalifikovaný přístup ze strany dostatečně specializovaných orgánů činných v trestním řízení i jiných státních orgánů.

Dalším potřebným činitelem úspěšného boje s těmito kriminálními aktivitami je potřebná odborná znalost ekonomického klimatu, ekonomických nástrojů, možností jejich funkčního užívání, základní znalost běžných ekonomických činností i základní znalost sankcionovaných mezi mezi ještě legálním a již trestným chováním. Proto je pravděpodobně vhodné nadále prohlubovat specializaci orgánů činných v trestním řízení, stimulovat potřebu jednotlivých jeho účastníků prohlubovat teoretické i praktické znalosti, což nepochybně přinese ovoce i v oblasti většího profesního sebevědomí, a jedním ze žádoucích přínosů může být i tolik očekávané obohacení judikatury z hospodářské oblasti. Je velmi povzbuzující, že právě o takový směr dalšího vzdělávání mají jak státní zástupci, tak soudci eminentní zájem, a konkrétní požadavky mají směrem k resortním formám vzdělávání i přesně zformulovány. Při analýze dostupného materiálu bylo možné konstatovat některá obecnější zjištění týkající se ekonomické trestné činnosti, zejména v tom smyslu, že se ukázalo, že existuje řada skutečností a jevů, které pachatelům ekonomické trestné činnosti jejich aktivity usnadňují, resp. zvyšují negativní dopady této formy kriminality.

Vysoká latence ekonomické kriminality, přiznaná i pracovníky orgánů činných v trestním řízení, je zřejmě doprovázena i určitým stupněm organizovanosti a mezinárodního přesahu, přestože platí, že ekonomická kriminalita je ve své většině páchána poměrně primitivním způsobem za použití jednoduchých schémat jednání. Platí ovšem také, že organizovanost není u ekonomické kriminality prokazována a stíhána; platí také, že i primitivním způsobem jsou páchany škody velkého rozsahu v řádu milionů Kč. Kromě subjektů, které jsou přímým cílem kriminálního útoku a jsou jím poškozeny, je pro ekonomickou kriminalitu typický široký okruh

nepřímých poškozených (zaměstnanci, za které nebylo např. odvedeno pojistné, členové a investoři fondů, kteří ztratili své vklady či podíly, klienti poškozených bank atd.).

V řadě případů existují signály, že je nebo může být páchána trestná činnost (jsou patrné podezřelé aktivity, porušování norem, zjevně problematická finanční situace pachatele či firmy), ale okolí pachatele nebo pachatelů na tyto signály z různých důvodů nereaguje a umožňuje tak její pokračování nebo rozvinutí. Ekonomická trestná činnost však bývá umožněna nejen lhostejností nebo tolerancí okolí, ale také důvěřivostí obětí nebo uplatněním působivé reklamy (sliby družstevní záložny o zhodnocení vkladů 17–30 % p.a. by samy o sobě měly být podezřelé; přesto přilákaly řadu klientů).

Zakládání institucí finančního trhu (družstevní spořitelny, investiční fondy, penzijní fondy apod.) bylo velmi snadné, nezkoumala se důvěryhodnost zakladatelů, kteří někdy pocházeli z velmi pochybného prostředí. Bylo relativně jednoduché „umrtvit“ statutární orgány, převést faktickou moc do rukou několika jedinců a prakticky vyloučit vnitřní kontrolu, přičemž vnější kontrola po delší období nebyla prováděna; obecně kontrolní činnost ve sféře ekonomiky byla evidentně velmi nedostatečná. Pachatelé využívali mezer v zákonech (např. družstevní spořitelny nemohly samy provádět určité činnosti, ale mohly zakládat dceřinné společnosti, které již tyto činnosti mohly provádět atd.). Značné problémy způsobila možnost majitelů společností s ručením omezeným bez velkých problémů zakládat nové společnosti, aniž by byly vyrovnány případné závazky společnosti předchozí. Obecně se potvrdilo, že porušování netrestních norem upravujících pravidla hospodářského života (zákon o účetnictví, o investičních společnostech, o cenných papírech atd.) je relativně časté a současně nedostatečně kontrolované a sankcionované.

Pokud jde o pachatele, potvrdilo se sice, že mezi pachateli ekonomické kriminality jsou lidé inteligentní, je mezi nimi patrná tendence k vyššímu stupni vzdělání (některé formy jsou typické pro skupinu označovanou jako „bílá límečky“), ale současně také, že ekonomická kriminalita, alespoň pokud jde o české prostředí, zdaleka není jen doménou takových pachatelů. Podstatná část z nich nabyla své znalosti spíše než získáním formální ekonomické kvalifikace cestou vlastní podnikatelské praxe, a současně se ukázalo, že velmi vysoké škody jsou schopni způsobit i pachatelé s nižším vzděláním. Zarážející je cca pětinný podíl recidivistů mezi pachateli, svědčící o tom, že i osoby již trestané mají relativně snadný přístup do podnikatelské sféry. Spíše než vysoká kvalifikace a tvořivé schopnosti pachatelů se zdá pro české prostředí až do nedávné doby typická poměrná snadnost páchaní této trestné činnosti umocněná důvěřivostí a nezkušeností obětí. O převažující určité „jednoduchosti“ pachatelů svědčí i to, že výtěžky z trestné činnosti byly určeny výrazně více pro vlastní potřebu než pro investování do rozšíření současných nebo vzniku nových legálních ekonomických aktivit.

Ukázalo se, že na pachatelích ekonomické trestné činnosti se může přiživovat určité „podhoubí“ - poskytovatelé služeb (právních, ekonomických, finančních atd., zprostředkovatelé kontaktů, úvěrů apod.) za úhradu (provizi), která často probíhá bez dokladů; sami tito poskytovatelé služeb zůstávají obvykle právně nepostižitelní, přestože společenská nebezpečnost tohoto „okolí“ je značná. Pachatelé ovšem také často využívají tolerance a pomoci kolegů (kteří podepíší potvrzení, aniž ho kontrolují, svěří plnou moc, nechají nahlédnout do materiálů apod.), přičemž je to považováno za přípustné porušení normy v zájmu přátelské služby. Obecně se ukazuje, že v řadě organizací a institucí existuje zcela nedostatečná vnitřní kontrola vůči svým vlastním pracovníkům. Dokonce i u bank a dalších institucí finančního trhu se ukázalo, že v nich zřejmě často docházelo k porušování zákonných norem upravujících jejich činnost i interních předpisů, a byla nedostatečná kontrola nad činností vedoucích pracovníků a členů statutárních orgánů, a to jak ze strany těchto institucí samotných,

tak ze strany vnějších kontrolních a dozorčích orgánů. Zejména u bank se rovněž jeví jako typická snaha vyhnout se trestnímu stíhání vlastních zaměstnanců a řešit zjištěné případy v maximální míře interní cestou.

S tím do určité míry souvisí neopatrnost a nedůslednost firem při zaměstnávání osob, které již byly trestány, nebo u nichž bylo zjištěno pochybení - vícekrát se v analyzovaných materiálech objevilo, že funkce, s nimž je spojeno nakládání s finančními prostředky, byly svěřeny osobám, které již byly trestány a to i za zpronevěru; přepážková pracovnice banky, u níž bylo zjištěno manko, byla ponechána ve funkci, kde měla přístup k účtům klientů atd.

Za jeden z faktorů, který umožňuje šíření kriminálních aktivit, lze považovat také situaci prvovýrobce na trhu, kteří se pod vlivem konkurence a omezené poptávky snaží uplatnit, resp. prodat své výrobky za každou cenu; v důsledku toho je svěřují obchodníkům (zprostředkovatelům), aniž by si ověřovali jejich spolehlivost a schopnost hradit závazky.

U většiny skutkových podstat postihujících ekonomickou kriminalitu roste v posledních letech počet stíhaných osob (typické je to např. u § 250b - úvěrový podvod), což svědčí přece jen o rostoucí účinnosti postihu této formy kriminality a také větší účinnosti práce orgánů činných v trestním řízení. Platí ovšem, že poměr počtu pachatelů odsouzených za ekonomickou kriminalitu v poměru k počtu osob, které jsou za tuto formu trestné činnosti stíhány, je nadále u ekonomické kriminality podstatně nižší než u kriminality majetkové, resp. v porovnání s poměrem počtu stíhaných a odsouzených osob vůbec. Např. v roce 2002 (i když porovnání v rámci jednoho roku je samozřejmě z mnoha důvodů nepřesné a pouze orientační) činil podíl odsouzených pachatelů k počtu osob stíhaných za ekonomickou trestnou činnost 40 %; u majetkové trestné činnosti to bylo 64 % a z celkového počtu stíhaných osob 70 %. To opět potvrzuje složitost a obtížnost trestního řízení u případů ekonomické kriminality. Do budoucna bude nepochybně zajímavé sledovat, zda se na účinnosti postihu ekonomické kriminality pozitivně projeví uvažovaný zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a naopak, zda ekonomickou kriminalitu ovlivní předpokládané další nové formy kriminálního chování po vstupu do Evropské unie.

Romská minorita a postupy integrace¹

2001–2002

Odpovědná řešitelka: PhDr. Markéta Štěchová

Spoluřešitelé: PhDr. Kazimír Večerka, CSc., Ing. Karel Novák, Mgr. Kateřina Danielová,
Mgr. Denisa Haubertová, Mgr. Lada Veverková, Ph.D.

Publikace navazuje na studii „Právní ochrana etnických menšin před projevy rasové diskriminace“.

Zaměření a cíl výzkumu

Vláda České republiky přijala v r. 2000 Koncepti politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti. Tato koncepce měla sloužit k postupnému dosažení bezproblémového soužití mezi majoritou a romskou komunitou, dále k začlenění romských občanů do společnosti na základě jejich vlastní volby a k aktivní účasti všech občanů na správě veřejných záležitostí. Integrace byla ve vládních materiálech definována jako „postupné funkční soužití většiny a menšiny, vzájemné kulturní ovlivňování většiny a všech menšin, rozvoj menšinové kultury vedoucí k multikulturalitě společnosti, která obohacuje všechny její části.... Integrace je dvoustranný proces, jehož podmínkou je dobrovolná snaha ty jedince, kteří se chtějí integrovat, přijmout, resp. co nejvíce jim přijetí usnadnit... Integrace Romů a dalších osob do společnosti není zvláštní službou pro Romy, ale je především službou pro společnost jako celek“.

Pro naplnění koncepce vládní politiky integrace Romů bylo třeba znát současnou situaci Romů na území České republiky a vědět, jaké existují problémy ve vztahu mezi majoritou a minoritou i uvnitř minoritní skupiny, v jakých oblastech dochází k rasové diskriminaci apod. V této souvislosti byl Institutu pro kriminologii a sociální prevenci zadán úkol, v jehož zadání byl předpoklad, že bude mj. provedena „analýza postupů při zajišťování odstranění rasové diskriminace a zajišťování integrace Romů a dalších menšin a etnických skupin do společnosti, včetně pravomoci jednotlivých institucí a vyhodnocení účinnosti práce těchto institucí“. Pro institut zaměřený na kriminologii bylo zadání příliš široké, i když je zřejmé, že stupeň integrace etnických menšin a míra jejich kriminality mají úzkou souvislost.

Vymezení řešeného problému

Klíčové bylo z našeho hlediska vymezit si pracovní pojem integrace a etnická menšina tak, aby zadaný úkol byl výzkumem uchopitelný. Bylo konstatováno, že pojem integrace etnické menšiny nemá jednoznačný význam. Podle některých představ se jedná o asimilaci kulturně odlišné entity (což zhruba odpovídá francouzskému modelu integrace), jiní stejným pojmem označují vytváření multikulturní společnosti, kde každé odlišnosti je dán dostatek prostoru a respektu, a majoritní kultura relativizuje svůj monopol na správné jednání (blízké britskému pohledu na věc). Mezi těmito dvěma póly je přirozeně množství přechodných přístupů, z nichž některé však, možná díky vágnosti ve formulování integrační politiky, jsou pro skutečnou integraci brzdou a podporují spíše segregační modely fungování společnosti.

¹ Štěchová, M., Večerka, K., Novák, K., Danielová, K., Haubertová, D., Veverková, L. Romská minorita a postupy integrace. Praha : IKSP, 2002. 127 s.

Jmenujme za všechny přístup připisovaný Německu¹, kdy menšinám je přiznááno právo na kulturní specifika, ale tato se současně stávají překážkou participace na mnohých aktivitách (a z nich plynoucích výhodách), které jsou běžné pro příslušníky hlavního kulturního proudu.

Současná situace v českých zemích (reprezentovaná především vztahem české majority a romské minority) při zběžném pohledu asi nejvíce připomíná německý model. Je zde deklarovaná tolerance ke kulturním odlišnostem, ale současně jsou tyto kulturní odlišnosti vnímány jako nežádoucí, a jejich „žítí“ odsuzuje jedince do pozice druhořadého občana. Na druhé straně ale občané, příslušníci minority, kteří stereotypizovaný model kulturní odlišnosti nenaplnují a ani nechtějí naplňovat, jsou díky prisouzené etnicitě v podstatě nuceni být kulturně odlišní, protože se to od nich očekává.

Naším úkolem nebylo formulovat priority a strategie integrace, nýbrž *popsat stav věcí na tomto poli v České republice*. Proto jsme nehodnotili, který z výše uvedených modelů je nejvhodnější, ale tyto modely nám sloužily jako rámec, ve kterém jsme se pohybovali. Z toho plyne, že teprve vlastním výzkumem jsme se pokusili popsat konkrétní realizaci tohoto pojmu v praxi, a úspěšnost, s jakou plní úkol snad nepochybný - *nalézání cesty, která sjednotí zájmy většiny příslušníků majority se zájmy většiny příslušníků minority*.

Považovali jsme za nutné provést určitou pojmovou precizaci slova integrace etnické menšiny tak, že jsme ji rozdělili do několika oblastí: *kulturní, sociálně-ekonomické a politické*. Veškeré výzkumné aktivity potom byly zaměřeny na popis integrace v těchto třech konkrétních oblastech s akcentem na první dvě oblasti.

Zadání výzkumu sice hovořilo o integraci menšin, nicméně pro nás byl základním zkoumaným fenoménem **vztah majority s menšinou jedinou - romskou**. Předně je romská menšina v České republice hlavním adeptem na účast v procesu integrace. V ČR je produkováno množství integračních programů zaměřených především na romskou menšinu, jejichž vliv na vývoj vnímané reality nám dal dostatek materiálu k výzkumné analýze. Některá fakta, tedy především existence stereotypu a pocíťování soužití jako problému, vedou k oslabení schopnosti dohody a porozumění, tzn. nevedou k pochopení druhého. Tyto a další skutečnosti jsme se pokusili popsat v několika sociologických sondách, jejichž výsledky jsme předložili.

Výzkum mezi romskými poradci I.

V r. 2001 byl IKSP proveden orientační průzkum mezi romskými poradci na okresních úradech. U romských poradců se předpokládalo, že budou o místní romské komunitě a problémech v soužití s majoritou dobře informováni. Průzkum se zaměřil na dva základní okruhy otázek:

Charakteristiky romských obyvatel v okrese z hlediska jejich postavení a soužití s majoritním obyvatelstvem

- faktické postavení Romů v okrese z hlediska možné diskriminace, popis tendencí změn tohoto postavení;
- základní charakteristiky Romů v okrese z hlediska integrace; popis vzájemného vnímání Romů a Neromů v okrese.

Faktická činnost a postavení okresního romského poradce v okrese

¹ Toto rozdělení vychází z práce Rex, J. *Etnic Minorities in the Modern Nation State*. Houndmills: 1996. s. 51-54 a z knihy Barša, P. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: 1999. s. 10.

- postavení romského poradce v okrese z hlediska statusu a podmínek pro vykonávání práce;
- jaká je faktická činnost okresního romského poradce;
- představy o tom, jaká by měla být náplň práce okresního romského poradce a jaké by měl mít k této činnosti pravomoci.

Za respondenty průzkumu byli zvoleni okresní **romští poradci**, u kterých lze právem předpokládat zvýšenou znalost romské problematiky na místní úrovni. Soubor respondentů byl tedy složen z 74 okresních romských poradců. Z nich se za **etnického Roma** považovalo 42 respondentů (58,3 %). Zjištěné údaje byly tedy reprezentativní a vypovídají o názorech romských poradců na sledovanou problematiku. Pro účely průzkumu byl vytvořen speciální dotazník.

Sledovány byly následující okruhy problémů: diskriminace Romů, základní charakteristiky Romů z hlediska integrace, např. problémovost, aktivita, kvalifikovanost, hrdost na vlastní etnicitu a vzájemné vnímání Romů a Neromů (co si myslí Romové o Neromech a naopak).

Výsledky průzkumu: romští poradci se poněkud odlišovali ve svém názoru na diskriminaci v některých oblastech života Romů v závislosti na tom, zda jsou či nejsou sami etnicky Romové, přičemž romští respondenti viděli situaci v oblasti diskriminace poněkud pesimističtěji.

Co si nejčastěji myslí Romové o Neromech (Gadžech)? Především jsou „Gadžové“ - dle odhadu romských poradců - hodnoceni výrazně nadprůměrně jako vzdělání, bohatí, chytří a tiší lidé. Romové dále většinou souhlasí s tím, že jsou Neromové pracovití a čistí, že dobře pečují o děti a dodržují zákony.

Tyto pozitivní předpoklady o charakterových vlastnostech jsou však doplněny následujícími negativními soudy: Většinové obyvatelstvo je lakomé a vůči svým rodičům přezíravé. Neromové se nechovají dostatečně uctivě ke svým spoluobčanům, mají tendenci škodit Romům, vytahují se a lžou.

Co si naopak - opět dle svědectví romských poradců - **myslí majorita o Romech?** Stereotyp vnímání má hlavní následující pozitivní rysy: Romové jsou dobrými tanečníky a jsou hudebně nadaní. Pečují o rodiče, jsou veselí a umí se bavit. Na druhé straně jsou však Romové negativně vnímáni jako hluční, nevzdělaní a nespolehliví, jako zloději, jako neukázněné osoby, které nedodržují normy dobrých sousedských vztahů, nedodržují zákony, lžou a vyhýbají se práci.

Pokud bychom porovnali vzájemné stereotypy zjistíme, že největší rozdíly v hodnocení jsou výrazně **v neprospěch Romů** u úrovně vzdělanosti, v hlučnosti, v menším vlastnění hmotných statků, dále se Romové jeví v horším světle v pracovitosti, ukázněnosti, dodržování zákonnosti a spolehlivosti. Ve výrazný **prospěch u Romů** vyznívá péče o rodiče, pohybová schopnost (tanec) a obecná muzikálnost. Dále je oceňována větší schopnost Romů rozdělit se, bavit se a být veselý.

Průzkum si dal za úkol zjistit faktické postavení romského poradce v okrese a podmínky pro vykonávání své práce, neboť rychlejší postup v integraci Romů na okresní úrovni lze do jisté míry spojovat právě s jeho kvalitní prací. Bylo zjištěno, že postavení romského poradce na jeho mateřském okresním úřadě není výrazně poznamenáno jeho etnicitou. Za povšimnutí

stojí, že si romští poradci - bez ohledu na etnicitu - stěžují, vedle obecného nízkého finančního ocenění, především na malou podporu své práce ze strany samotných Romů. Dokonce i romští poradci - Romové signalizují větší podporu od Neromů než od Romů. Zdá se, že by bylo vhodné zamyslet se nad způsobem, jakým by bylo možno Romům romského poradce „doporučit“ a „přiblížit“. I zde je ovšem třeba počítat s tím, že i mezi různými skupinami Romů existují mnohé animozity, které jsou pro práci romského poradce výrazně kontraproduktivní.

Průzkum v této oblasti ukázal, že romský poradce má v současnosti důležité místo při řešení otázek, které vznikají na místní úrovni v romských komunitách. Jeho práce ovšem bývá často nejen poradenská, ale - pravděpodobně ke škodě věci - supluje i terénní práci, která by měla být v kompetenci téměř nikde neexistujících romských asistentů. Průzkum prokázal, že poradci mají většinou dobře zmapovanou situaci ve svých okresech a dovedou identifikovat různé animozity, které se vyskytují mezi Romy a majoritní společností.

Průzkum mezi romskými poradci II

Dále bylo dále provedeno dotazníkové šetření mezi romskými poradci a asistenty, které bylo zaměřeno především na integrační situaci romských občanů. Šetření proběhlo na úrovni okresů. V rámci okresů pak byla dále specifikována i situace ve městech, které mají více než 7 000 obyvatel (v 67 okresech bylo zmapováno 170 měst).

Problémy byly rozděleny do několika kategorií a byly získány následující poznatky:

- 1) **Sociální problémy**, jako je například nezaměstnanost romských obyvatel, špatná bytová situace apod. Na jednu stranu mezi Romy existuje vysoká nezaměstnanost, na druhou stranu jim je často vytýkáno přijímání dávek sociální péče a státní sociální podpory jako jediného zdroje obživy a nechuť zapojit se do pracovního procesu.
- 2) **Problémy v občanském soužití**. Zde se nejvíce problematické jeví sousedské vztahy. Zejména majoritní obyvatelstvo si stěžuje na hlučnost v nočních hodinách a nepořádek v okolí bydlíště. Tento problém uvedlo 33 sledovaných měst, tj. 40 % měst, v nichž dle romských poradců existují problémy ve vzájemném soužití romské populace a majority. Špatné sousedské vztahy se projevují zejména v Severních Čechách (třetina měst), v Západních Čechách (třetina měst), ve Východních Čechách (pětina měst) a na Severní Moravě (pětina měst).
- 3) **Trestná činnost Romů**. Trestnou činnost Romů uvedlo jako problém 19 měst, která jsou na území České republiky rozmístěna poměrně rovnoměrně. Je dosti alarmující, že mnohde se jedná i o trestnou činnost dětí. Například v Břeclavi dochází k trestné činnosti dospělých i nezletilých, k fyzickému napadání a vydírání dětí z majority romskými dětmi. V Šumperku je evidována trestná činnost Romů s rasovým podtextem a podobně ve Vsetíně se potýkají s trestnou činností Romů, kteří napadají neromské občany.
- 4) **Problémy Romů s drogami, alkoholem a prostitucí** existují v 11 zkoumaných městech. Nejvíce se koncentrují v Severních, Západních a Východních Čechách.
- 5) **Problémy s komunikací mezi romskou menšinou a majoritou a problémy v jednání s úřady**. Tyto problémy vycházejí především z nepochopení specifčnosti romského etnika a z názoru, že Romové se musí podřídít majoritní kultuře, asimilovat se. Romové cítí nepochopení na úřadech, a proto dochází ke konfliktním situacím. Často vytýkají institucím nedostatek skutečné chuti řešit tzv. romskou problematiku. Při jednáních s úřady se Romové

musí potýkat s neprofesionálním přístupem, nevstřícností, netrpělivostí, neadekvátním hodnocením jejich situace. Celkově je jednání na úřadech problematické v 10 městech, z nichž se všechna nacházejí v Čechách, a to především v Jižních a Severních.

- 6) **Rasismus a předsudky vůči romskému obyvatelstvu.** Národnostní nesnášenlivost se ukázala být problémem ve 23 městech, Nejvíce v Jižních a Severních Čechách, kde se projevila ve 29%, respektive ve 21% měst. Netolerance se může projevovat například nepřijetím nových romských nájemníků, kteří se přistěhují do domu, psaním petic proti přidělení bytů romským rodinám v těsném sousedství, nedůvěrou v obchodech vůči Romům a jejich pečlivější kontrolou, „házením všech Romů do jednoho pytle“, jejich posuzováním jako neschopných integrace do společnosti, malou tolerancí k jejich kulturním odlišnostem, zobecňováním a bagatelizováním problémů, vzájemnou nedůvěrou, podezřívavostí a zneužíváním nevědomosti Romů apod.

Také fyzické napadání Romů příslušníky hnutí skinheads je výrazem rasismu a napětí ve vztazích mezi majoritou a minoritou. Jako problém je romští poradci zaznamenali v Novém Boru, v Mostě, v Litvínově, v Moravské Třebové a v Břeclavi.

- 7) **Diskriminace Romů ve službách.** Často se stává, že Romové nejsou vpuštěni do restaurací případně na diskotéky nebo do zábavních center, nebo zde nejsou obslouženi. I když tento problém uvedla jen tři města (České Budějovice, Ostrava a Šumperk), zdá se, že se jedná o problém daleko rozšířenější, který však zatím není řádně zmapován.

Bylo konstatováno, že v současné době existují mnohé problémy, které neumožňují plnou integraci romské populace do společnosti. Většina z nich je systémového charakteru a odráží dlouhodobou politiku vůči romské komunitě. I přestože lze vidět, jak vyplynulo z našeho šetření, aktivity s cílem změnit situaci romské populace, například vytvoření nultých ročníků, vznik romských a proromských organizací, je to teprve začátek dlouhého procesu, který bude pro úspěšnou integraci Romů nutno podniknout. Jako nejvíce problematická se jeví podle námi získaných poznatků sociální situace romské populace. Vysoká míra nezaměstnanosti, problémy v otázce bydlení, vysoké procento romských dětí ve zvláštních školách, to vše se navzájem umocňuje a podmiňuje.

Velkým problémem je také přístup majoritní společnosti k romské komunitě. Celkově netolerantní prostředí a diskriminace v mnoha oblastech nenapomáhají integračnímu úsilí Romů. Všechny výše zmíněné problémy jsme se snažili v dalším terénním výzkumu ve vybraných městech prozkoumat hlouběji.

Terénní výzkum ve vybraných městech

Z terénních šetření provedených v jednotlivých městech vyplynuly zejména tyto skutečnosti:

Především bylo třeba konstatovat, že byly nalezeny určité rozpory mezi centrální politikou státu, která hledá účinnou integraci romské menšiny a vývojem situace v daných městech. Toto tvrzení dále zdokumentujeme.

Na základě informací získaných v tomto výzkumu, pokud jde o otázky integrace, je možno říci, že Romové velmi často *požadují začlenění do majoritní společnosti*. To na jedné

straně činí integrační snahy legitimními, problémem však je, že majoritní prostředí produkuje celou řadu skrytých segregačních mechanismů. Názor mnohých obyvatel a leckdy i úředníků pregnančně vyjádřil neznámý občan: „*Já nechci říct, že by se (Romové) měli přímo asimilovat, stačí, když se přizpůsobí a žijí jako my, nic víc po nich nechceme.*“

Konfigurace vztahů a propojení funkcí jednotlivých institucí, které ovlivňují život romské komunity spolu s odůvodněnými výhradami měst k centrálně řízeným proromským projektům a rezervovaností vůči lokálním proromským aktivitám také *podporují asimilační trend*. Ideálem takové asimilace je sociální smír. V tomto duchu je soužití Romů a Neromů majoritou zredukováno na sociální rovinu, což se projevuje v praktickém uplatňování kritéria schopnosti či ochoty k přizpůsobení: ti, kteří se chtějí přizpůsobit, k tomu mají možnost. Ti, kteří neakceptují „občanské povinnosti“, se tím vylučují z komunity „normálních“ občanů a spadnou na úroveň asociálních živlů. Důsledky toho nesou celé rodiny včetně dětí. Známým problémem je, že asimilační tendence části romské komunity je však *nasměrována k nejnižší, z mnoha důvodů samotnou majoritou negativně vnímané, vrstvě majority*. Tento trend dotváří stále se prohlubující izolace romské komunity a komunity majoritních asociálů v lokalitách obývaných převážně Romy. Segregace sociálně nepřizpůsobivých rodin a jejich zvyšující se početní zastoupení tak reálnost nastolení sociálního smíru do značné míry vylučují. Romské elity se na druhé straně od romské komunity distancují a často rezignují na své „romství“.

Na základě získaných poznatků jsme se snažili identifikovat jednotlivé faktory podle toho, jaké hrají role v procesu integrace Romů a většinové společnosti.

Faktory omezující provádění centrálních integračních koncepcí

- praktická nemožnost přesného vymezení cílové skupiny Romů z pozice úřadů (je zakázáno vytváření evidencí podle národnostní nebo etnické příslušnosti);
- nedostatečná informovanost příslušných úřadů o centrálních projektech určených pro romskou komunitu, projekty nejsou tedy v praxi dostatečně využívány;
- neschopnost a nedostatek zájmu vylepšovat kolektivní povědomí o Romech na místní úrovni;
- redukce problému soužití Romů a Neromů na sociální dimenzi;
- rezervovaný postoj příslušných představitelů měst k romským a proromským aktivitám, vyplývající z generalizované „špatné zkušenosti“;
- nelegitimita (např. neprodiskutování plánované intervence s Romy) dosavadních vnějších intervencí do sociální sítě z pohledu města a jejich následný neúspěch;
- negativní postoj vedení města ke spolupráci s okresem při řešení situace místní romské komunity a spoléhání na vlastní soběstačnost v této otázce.

Faktory ztěžující integraci

- vysoká míra nezaměstnanosti v romské komunitě;
- předsudky a stereotypy většinové společnosti vůči integraci Romů: integraci si velmi často představují jako úplnou asimilaci (aby Romové přestali být Romy);
- většinová společnost se necítí být kulturně ani jinak obohacována odlišnou kulturou a existencí Romů (a dalších minorit);
- odmítavý postoj většinové společnosti ke společnému bydlení s Romy i k běžnému styku s nimi;
- nefunkčnost občanského sektoru, malá míra schopnosti a zájmu vylepšovat kolektivní povědomí o Romech na místní úrovni;
- nízké povědomí Romů o vlastní etnické identitě;

- neexistence organizované sebe prezentace Romů na místní úrovni, roztržičnost romské komunity;
- skryté segreganční mechanismy ze strany majority;
- přístup některých Romů (ale i Neromů) k sociálním dávkám jako k samozřejmosti, na kterou mají nárok, nikoliv jako k dočasné výpomoci v obtížné situaci;
- bytová politika města vytvářející segregovaná společná sídla Romů a sociálně nepřizpůsobivých, čímž Romové ztrácejí kontakt se životem ve městě a vytvářejí se ghetta;
- diskriminace Romů nejčastěji v oblasti jejich zaměstnávání, k ní přispívá skrytý i otevřený segreganční přístup k Romům ze strany spoluobčanů.

Faktory podporující integraci

- bezprostřední řešení situace Romů, kteří se ocitli v hmotné nouzi se souběžnou podporou jejich samostatnosti v budoucnu (existence a fungování sociální sítě, ovlivňující život romské komunity);
- kvalitní komunitní práce různých místních organizací (sociálních, charitativních, církevních...);
- formující se romská intelektuální elita s možností jejího zapojení do sociální práce v lokalitě města, zjištěna tendence mnohých vzdělaných Romů nedistancovat se od romské komunity tak, jak tomu bylo velmi často v minulosti;
- snaha mnohých Romů začlenit se do majoritní společnosti, což činí integrační snahy státu legitimními;
- absence vyostřených rasových interetnických konfliktů;
- aplikace specializovaných projektů cílených na zaměstnanost místních Romů;
- pronikání nestátních a neziskových organizací do stávající státní sociální sítě;
- adresné projekty, vycházející z podchycení konkrétních informací o stávajících kulturních aktivitách Romů (nutná hlubší znalost vnitřní struktury romské komunity);
- existence sociální sítě, ovlivňující život romské komunity;
- přístup Romů ke vzdělání (romští poradci se téměř jednomyslně shodují v tom, že Romům není nijak diskriminačně bráněno v přístupu ke vzdělání jako k jednomu z nejdůležitějších integračních činitelů).

V rámci výzkumu byla pro doplnění provedena analýza dotační politiky státu na romské projekty v letech 2000–2001. Bylo konstatováno, že dotaci ze státního rozpočtu mohou v ČR poskytnout pouze ústřední orgány státní správy, Akademie věd ČR a Grantová agentura ČR (nebo ten, koho určí zvláštní zákon, v praxi se v zásadě nevyužívá). Dotace mohou být poskytnuty nestátním neziskovým organizacím (NNO): občanským sdružením, obecně prospěšným společnostem, účelovým zařízením církví, příp. dalším právnickým osobám, založeným nebo zřízeným k poskytování zdravotních, kulturních, vzdělávacích a sociálních služeb a k poskytování sociálně právní ochrany dětí, pokud tak ústřední orgán rozhodne, a jiným právnickým a fyzickým osobám na veřejně prospěšné projekty, stanoví-li tak zvláštní zákon. Dotace jsou poskytovány na realizaci projektů, které přispívají k naplňování cílů státní politiky a jsou v souladu s některou z hlavních oblastí státní dotační politiky vůči NNO. Rozdělování dotačních prostředků je uskutečňováno prostřednictvím ministerstev a dalších státních orgánů.

Ministerstvo vnitra: jednou z priorit odboru prevence kriminality je integrace romské komunity a cílem je podpora sociálně deprivovaných romských komunit, prevence interetnických konfliktů a podpora vzniku pozitivních sousedských vztahů v rámci smíšených komunit.

Ministerstvo kultury vyhlašuje od roku 1993 každoročně konkurz na podporu kulturních aktivit příslušníků národnostních menšin žijících v České republice, jedná se především o různé kulturní akce, festivaly, vydávání časopisů apod.

Ministerstvo práce a sociálních věcí - odbor sociálních služeb vyhlásil program „Rozvoje sociálních služeb“. V rámci programu probíhá výběrové řízení na poskytnutí dotace ze státního rozpočtu pro nestátní neziskové organizace (občanská sdružení, humanitární organizace církví, obecně prospěšné společnosti a fyzické osoby) poskytující služby občanům v sociální nouzi (osoby bez přístřeší, senioři a též Romové...).

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy - odbor pro mládež vypisuje každoročně výběrové řízení na podporu občanských sdružení dětí a mládeže a občanských sdružení pracujících s dětmi a mládeží. Žádosti předkládají i romská a proromská sdružení pracující s dětmi.

Další prostředky jsou rozdělovány prostřednictvím Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity, Rady pro národnosti vlády ČR, Rady pro lidská práva vlády ČR, Grantové agentury Akademie věd ČR a Grantové agentury ČR.

Závěrem je možno konstatovat, že romskou menšinu v současnosti dle našich poznatků nejlépe charakterizuje její roztržičnost, nejednotnost jednotlivých rodin (rodů), vysoká nezaměstnanost, horší sociální poměry a od majoritní populace odlišný systém sdílených hodnot. Na druhé straně je výrazné postupné asimilování části rodin. Lze říci, že velké množství Romů je plně asimilováno (ne integrováno), mnoho jich žije v interetnických svazcích. Problémem pro pokračující proces integrace celé etnické skupiny je skutečnost, že tito lidé se ale za Romy většinou nepovažují.

Za pozitivní posun je možno považovat formující se romskou intelektuální elitu s možností a ochotou jejího zapojení do sociální práce ve městech; byla zjištěna tendence mnohých vzdělaných Romů nedistancovat se od romské komunity tak, jak tomu bylo velmi často v minulosti. Kvalitněji pracují na místní úrovni různé sociální, charitativní a církevní organizace. Mnozí Romové se snaží začlenit do majoritní společnosti, což činí integrační snahy státu legitimními.

Dlouhodobé tresty odnětí svobody¹

2001–2003

Odpovědný řešitel: JUDr. Zdeněk Karabec, CSc.

Spoluřešitelé: PhDr. Šárka Blatníková, JUDr. Simona Diblíková, JUDr. Soňa Krejčová,
PhDr. Alena Marešová, JUDr. Václav Nečada, JUDr. Petr Zeman, Ph.D.

V rámci výzkumného záměru IKSP je věnována pozornost formování trestní a sankční politiky a sledování její účinnosti, a pro období 2001–2003 byl stanoven úkol "Výzkum dlouhodobých trestů odnětí svobody".

Při komparativním pohledu na sankční politiku českých soudů ve srovnání s průměrnou délkou trestů odnětí svobody v zemích západní Evropy se zdá být poměrně přísná a represivní. Část české společnosti, u které převládá obava z kriminality, považuje naopak tuto sankční politiku za příliš tolerantní, nezajišťující dostatečně odstrašující funkci trestání. V odborné literatuře se poukazuje na skutečnost, že při výkonu trestů odnětí svobody uložených na dobu delší než 5 let vystupují do popředí penitenciární problémy spojené s dlouhodobou izolací odsouzených osob od vnějšího světa, s negativními vlivy vězeňského prostředí, s adaptací na vězeňskou subkulturu aj. Účel trestání se tak často redukuje na pouhé eliminování odsouzených osob ze společnosti a reedukační a resocializační funkce trestu odnětí svobody jsou potlačeny. Dlouhodobé tresty, zejména pak výjimečné tresty odnětí svobody uložené na dobu od 15 do 25 let a na doživotí, trvale limitují volnou ubytovací kapacitu věznic, a výkon těchto trestů je spojen se značnými náklady při nezbytné péči o přestarlé vězně. Zásadní otázkou trestní (a sankční) politiky je proto dosažení náležité individualizace při ukládání trestů vzhledem k závažnosti spáchaného činu a osobě pachatele, a náležitá diferenciací při výkonu uložených trestů odnětí svobody vzhledem k účelu trestání. Požadavek přiměřenosti trestů je základním principem trestního práva v demokratických zemích.

Poznatky z evropských demokratických zemí nasvědčují, že ukládání dlouhodobých trestů (v těchto zemích se za dlouhodobé tresty obvykle považují tresty odnětí svobody uložené na dobu delší než 5 let, toto vymezení jsme přijali i pro potřeby tohoto výzkumu) lze uvážlivou trestní a sankční politikou redukovat, resp. že lze dosáhnout zvýšení jejich účinnosti, a tak dobu jejich faktického výkonu zkrátit (formou podmíněného propuštění, parole aj.).

Cílem výzkumu bylo komplexnější poznání sankční politiky v České republice z hlediska ukládání dlouhodobých trestů odnětí svobody a jejich účinků na odsouzené osoby. Cíle výzkumu bylo dosaženo řešením dílčích výzkumných témat.

Analýzou sankční politiky v ČR, na základě statistických údajů o struktuře dlouhodobých trestů odnětí svobody a dynamice jejich ukládání, byl získán reálný obraz o aplikaci těchto trestů v našich podmínkách v uplynulém období.

Analýzou rozhodovací činnosti soudů v ČR na základě rozboru soudních spisů a zjištění názorů soudců a státních zástupců byly získány informace o praktickém naplňování zásady přiměřenosti při ukládání dlouhodobých trestů. Dotazníkovým šetřením byly zjištěny názory vybraného souboru soudců a státních zástupců na uplatňování sankční politiky a na problematiku dlouhodobých trestů.

¹ Karabec, Z., Blatníková, Š., Diblíková, S., Marešová, A., Nečada, V., Zeman, P., Krejčová, S. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha, IKSP, 2004, 195 s.

Dotazníkovým šetřením u souboru vězňů, řízenými rozhovory s odborným vězeňským personálem a rozbořem písemných materiálů o vytváření a hodnocení **programu zacházení s vězni vykonávající dlouhodobé tresty odnětí svobody** byly získány informace o účinnosti dlouhodobých trestů z hlediska převýchovy a resocializace pachatelů.

Sondou do problematiky doživotních trestů odnětí svobody byly získány komparativní informace o právní úpravě a ukládání doživotních trestů v ČR, rozbořem vězeňských spisových materiálů byl podán obraz úplného souboru osob vykonávajících v ČR doživotní trest odnětí svobody a dotazníkovým šetřením byly shromážděny názory vybraného souboru soudců a státních zástupců na problematiku doživotních trestů. Byla provedena podrobná analýza úplného souboru osob vykonávajících doživotní trest odnětí svobody z hlediska jejich osobnostních a sociálních charakteristik, kriminální kariéry, chování ve vězeňských podmínkách a byly shromážděny názory specialistů na zacházení s odsouzenými osobami v průběhu výkonu doživotních trestů.

Informace o možných negativních **účincích dlouhodobých trestů na osobnost** odsouzených byly zjištěny psychologickým vyšetřením vybraného souboru osob odsouzených k trestům odnětí svobody delším 5 let, analýzou jejich osobních anamnéz, znaleckých posudků a dalších podkladů, které byly doplněny řízenými rozhovory s odborným vězeňským personálem (psychologové, speciální pedagogové).

Na podkladě literárních pramenů byly nastíněny některé stěžejní penologické otázky související s ukládáním a výkonem dlouhodobých trestů odnětí svobody, kterými jsou zejména psychologické aspekty prizonizace, právní limity trestů odnětí svobody na doživotí a **mezinárodní standardy pro výkon dlouhodobých a doživotních trestů odnětí svobody**.

V první části výzkumu „**Analýza sankční politiky v ČR na základě statistických údajů o struktuře dlouhodobých trestů odnětí svobody a dynamice jejich ukládání**“ jsme se zabývali statistickými údaji, které pomohly poznat strukturu a dynamiku sankční politiky, zejména ukládání dlouhodobých trestů odnětí svobody. V časové řadě od r. 1995 do r. 2001 byl sledován vývoj počtu osob pravomocně odsouzených na území ČR, počty osob odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody a počty osob odsouzených k dlouhodobému trestu odnětí svobody. Statistická data byla čerpána ze Statistických ročenek kriminality, které každoročně vydává Ministerstvo spravedlnosti ČR. Podíl osob odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody mezi všemi odsouzenými osobami v ČR se ve sledovaném období (1995–2001) udržoval nad dvaceti procenty, ovšem od roku 1998, kdy dosáhl vrcholu, stále klesá. Podíl dlouhodobých trestů odnětí svobody mezi všemi nepodmíněnými tresty však zůstává přibližně stejný (mezi 4–5 %). Vysvětlením prvního z jevů je patrně rostoucí obliba institutů umožňujících alternativní postupy vyřízení některých méně závažných trestních věcí (alternativní tresty, prvky probace, odklony v trestním řízení). Podrobněji byly sledovány trestné činy, za které byly dlouhodobé tresty odnětí svobody ukládány ve sledovaném období nejčastěji. Jedná se o trestný čin vraždy, loupeže, ublížení na zdraví, podvodu, krádeže a nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek. U sledovaných trestných činů byl v daném období podíl nepodmíněných trestů odnětí svobody, které za ně byly uloženy, ke všem nepodmíněným trestům uloženým v ČR v tomto období relativně stabilní. Výjimkou byl trestný čin nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek, kde za celé sledované období došlo k více než sedminásobnému nárůstu.

Nejvyšší podíl dlouhodobých trestů mezi nepodmíněnými tresty odnětí svobody, uloženými za určitý trestný čin, vykazuje statistika u trestného činu vraždy (stabilně cca 90 %). Vysoký je tento podíl také u podvodu a loupeže (15–20 %, přičemž podíl u loupeže stoupá právě k uvedeným dvaceti procentům), nízký naopak u krádeže (cca 1 %). Pokud jde o dlouhodobé tresty v rozmezí 5–15 let, nejvyšší a stabilní podíl těchto trestů uložených za určitý trestný čin, mezi všemi tresty v této výměře uloženými v ČR, měly trestné činy loupeže (cca 25 %) a vraždy (více než 20 %).

Príslušné statistické údaje Ministerstva spravedlnosti ČR ukazují, že podíl osob odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody a zároveň i podíl osob odsouzených k dlouhodobému trestu mezi všemi odsouzenými od r. 1998 klesá, zatímco poměr počtu uložených dlouhodobých trestů mezi všemi uloženými nepodmíněnými tresty odnětí svobody zůstává stabilní. V prvním uvedeném jevu se zřetelně odráží posun v trestní politice ve směru k většímu využívání odklonů v trestním řízení a postupného nahrazování krátkodobých trestů odnětí svobody tresty alternativními, k němuž zejména v oblasti vyřizování méně závažných trestných činů u nás od poloviny devadesátých let došlo. Složitější je interpretace stabilního podílu dlouhodobých trestů mezi všemi nepodmíněnými tresty odnětí svobody. Proto jsme provedli oddělenou analýzu vývoje trestních statistik u několika vybraných trestných činů, za něž byly ve sledovaném období dlouhodobé tresty ukládány nejčastěji. Zjistili jsme, že u vybraných trestných činů nedošlo ve sledovaném období až na výjimky k výrazným změnám v počtu odsouzených osob, resp. nezaznamenali jsme u žádného z nich v těchto ukazatelích zřetelnější trend ať již směrem ke zvýšení či snížení počtu odsouzených. Výjimkou je trestný čin nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek, kde se významně zvýšil počet odsouzených osob i počet osob, jimž byl uložen nepodmíněný trest odnětí svobody, přičemž podíl uložených dlouhodobých trestů mezi všemi tresty nepodmíněnými se od roku 1996 pohybuje mezi 9 a 14 %. Zdá se tedy, že při ukládání trestů v závažnějších případech, kdy přicházejí dlouhodobé tresty v úvahu, nedošlo v praxi soudů ke zřetelné změně.

Pozornost byla věnována také některým základním charakteristikám odsouzených osob, konkrétně pohlaví, věku a státní příslušnosti. Pro účely srovnání byly vybrány údaje za rok 1995 a 2000. Pokud jde o státní příslušnost odsouzených, lze konstatovat, že vývoj poměru cizinců odsouzených k dlouhodobému trestu odnětí svobody ke všem osobám odsouzeným k tomuto trestu mezi roky 1995 a 2000 odpovídá vývoji ve složení odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Naprostou většinu tvoří občané ČR (téměř 90 %), tento podíl však velmi zvolna klesá. Oproti roku 1995 poklesl podíl občanů SR zhruba na polovinu, a na druhém místě v počtu odsouzených je vystřídal občané Ukrajiny. Věkové složení osob odsouzených k dlouhodobému trestu odpovídalo v r. 1995 věkové struktuře osob odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody i odsouzených celkem, tj. nejvyšší zastoupení měly věkové skupiny 20–24 let a 30–39 let. Při pohledu na poměr odsouzených mužů a žen je patrné, že podíl mužů mezi osobami odsouzenými k nepodmíněnému trestu odnětí svobody byl po oba roky vyšší než mezi všemi odsouzenými, a to cca 95 %. Tento podíl také zůstal v obou letech zhruba stejný, zatímco mezi všemi odsouzenými osobami zvolna stoupl podíl žen. Podíl soudem označených recidivistů mezi osobami odsouzenými k dlouhodobému trestu mezi oběma porovnávanými roky poklesl zhruba o devět procent (30 %–21 %).

Údaje o vývoji počtu osob vykonávajících dlouhodobé tresty odnětí svobody v českých věznicích byly získány z ročenek Vězeňské služby ČR. Tyto údaje byly členěny podle pohlaví a podle délky trestu (od 5 do 10 let, od 10 do 15 let, delší 15 let a doživotí). V ČR lze od roku 1999 pozorovat poměrně zřetelný pokles koeficientu počtu vězňů na 100 000 obyvatel, který

však přesto zůstává dosti vysoký. Z údajů získaných ze statistik Generálního ředitelství Vězeňské služby (období 1995–2001) vyplývá, že přesto, že počty vězněných odsouzených k dlouhodobým trestům odnětí svobody v tomto období stále stoupaly, podíl těchto vězňů mezi všemi ostatními zůstal zhruba stejný. Počty vězněných žen také stoupaly, ale vzhledem k jejich malému zastoupení ve vězněné populaci (v roce 2000 představovaly cca 4 % z počtu vězňů ve výkonu dlouhodobého trestu odnětí svobody), šlo jen o nárůst o desítky osob.

V této části jsme se také zaměřili na srovnání údajů se zahraničím. Byla vybrána skupina zemí, které mohou být pokládány za reprezentanty různých přístupů v trestní politice, různých právních, geografických i socioekonomických prostředí. Údaje byly utříděny a rovnány tak, aby byly do určité míry srovnatelné s českými statistikami. Jak dokládá srovnání vězeňských statistik, koeficient počtu vězňů na 100 000 obyvatel je obecně vyšší v bývalých komunistických zemích než v ostatních státech Evropy. Při pohledu na zahraniční trestní statistiky lze konstatovat, že přes rozmanitost zemí, jež byly pro účely tohoto srovnání vybrány, zapadá Česká republika v zásadě ve sledovaných ukazatelích do kontextu demokratických evropských zemí, a to ať již jde o podíl počtu dlouhodobých trestů na počtu uložených sankcí obecně, nebo o tento podíl v případě jednotlivých trestných činů, za něž jsou vyšší tresty ukládány.

V druhé části jsme se věnovali **analýze rozhodovací činnosti trestních soudů** v ČR z hlediska přiměřenosti trestání. Tato část výzkumu se pokusila spojit objektivní a subjektivní pohled na rozhodovací praxi soudů ČR z hlediska ukládání dlouhodobého trestu odnětí svobody. Shromážděny byly údaje z relevantního vzorku trestních spisů a z názorů samotných soudců a státních zástupců. Záměrem této části výzkumu bylo zjistit, jak se soudy v případech, kdy byly uloženy dlouhodobé tresty odnětí svobody, věnovaly hodnocení tří okolností - stupni nebezpečnosti činu pro společnost, možnosti nápravy pachatele a jeho poměrům. Východiskem šetření byl předpoklad, že soudy v odůvodnění rozsudku mj. vysvětlují, jak dostály požadavkům trestního zákona na ukládání trestů. Pro účely srovnání byly analyzovány dva soubory soudních spisů (z roku 1995 a z roku 2000), v nichž byl konečným rozsudkem uložen dlouhodobý trest odnětí svobody. Pětiletý odstup mezi oběma zkoumanými měl umožnit vysledovat případný vývoj v rozhodovací praxi soudů v případech závažné trestné činnosti, zejména pokud jde o hodnocení jednotlivých, zákonem stanovených kritérií pro stanovení druhu a výše trestu. Skladba trestných činů, za které byly tresty ukládány, byla v obou souborech podobná, tj. zcela převažovaly případy násilné kriminality včetně loupeže, a případy závažné hospodářské či majetkové kriminality. Podíl případů, v nichž byl uložen úhrnný trest za více trestných činů, v souboru z roku 2000 oproti souboru z roku 1995 významně vzrostl. V obou případech převažovaly tresty v rozmezí přes 5 do 7 let, v souboru z roku 2000 se však zvýšil podíl vyšších trestů, zejména v rozmezí přes 7 do 10 let. Zvýšila se i průměrná výše uložených trestů a podíl odsouzených zařazených do věznice se zvýšenou ostrahou.

Soudy v odůvodnění rozsudku obvykle velmi důkladně a srozumitelně zhodnotily stupeň nebezpečnosti činu pro společnost podle hledisek stanovených zákonem. Na tom nic nemění skutečnost, že v některých případech soud vyššího stupně došel při jeho hodnocení k odlišným závěrům. Při zkoumání podkladů pro hodnocení možnosti nápravy a poměrů pachatele a jejich využití soudy při rozhodování o druhu a výši trestu se však objevily určité stereotypy, které nasvědčují domněnce, že tato kritéria jsou někdy v rozhodovací praxi soudů automaticky pokládána jako méně významná.

K hodnocení osobnosti pachatele mohou soudu sloužit informace z různých zdrojů. Především jsou to objektivní prameny, jako Rejstřík trestů či evidence přestupků. S těmito

informacemi soudy nakládají velmi obratně, v rozhodnutích je zohledňují, a v odůvodnění rozsudků jejich posouzení vysvětlují. Zacházení s dalšími zdroji důkazů k osobě pachatele je problematictější. Přirozeně zásadním důkazním prostředkem k osobnosti pachatele a prognóze jeho vývoje je posudek znalce z relevantního oboru. Znalec disponuje odborností, kterou orgány činné v trestním řízení postrádají. Informace z něho získané, popř. upřesněné výsledkem znalce, by tedy z povahy věci měly být věrohodné. Nejsou však důkazem absolutním. Soud je musí hodnotit stejně jako důkazy ostatní, veden zásadou volného hodnocení důkazů. Takové hodnocení by se pak mělo v odůvodnění rozsudku odrazit. V obou sledovaných souborech se však nadpoloviční část rozsudků v případech, kdy byl znalecký posudek vyžádán, omezila buď na citaci závěrů posudku ve výčtu provedených důkazů, nebo na pouhý odkaz na znalecký posudek při odůvodňování druhu a výše trestu. Pokud se jedná o jednotlivá kritéria pro rozhodování o vině a trestu, z analýzy spisů lze dojít k závěru, že soudy někdy mají tendenci, alespoň podle odůvodnění svých rozsudků, pojmát možnost nápravy pachatele a jeho osobní poměry jako kritéria pouze podpůrná vůči stupni nebezpečnosti činu pro společnost.

Možnosti použití ostatních podkladů ke zhodnocení možností nápravy a poměrů pachatele, jako jsou zprávy o pověsti v místě bydliště, posudky ze zaměstnání či školy atp., závisí do značné míry na způsobu, jakým jsou vyhotoveny, či zda jsou vůbec dostupné, tj. na okolnostech, které soudy nemohou ovlivnit. Zejména zprávy o pověsti bývají velmi strohé, a kromě údajů z evidence přestupků obsahují další konkrétní informace jen zřídka. Ve sledovaných případech se soudy obvykle omezily na citaci těchto listin. Dalším okolnostem, z nichž možno na osobnost pachatele a prognózu jejího vývoje usuzovat (např. rodinné poměry), se v odůvodněních druhu a výše trestu věnovaly pouze výjimečně. Přesto podíl rozsudků, jejichž odůvodnění podle našeho názoru obsahovalo podrobné, komplexní a vyvážené zhodnocení důkazů ke zjištění stupně nebezpečnosti činu pro společnost, poměrů pachatele a možností jeho nápravy, vzrostl mezi oběma zkoumanými vzorky trestních spisů na více než jednu.

V rámci této části výzkumu bylo provedeno expertní dotazníkové šetření, v němž vyjádřilo své názory na nejdůležitější problémy dlouhodobých trestů odnětí svobody celkem 134 respondentů (soudců a státních zástupců). Pokud jde o názor na sankční politiku v ČR v současné době, značná část dotázaného souboru (63 % státních zástupců a 46 % soudců) považuje současnou praxi při ukládání trestů za spíše mírnou či mírnou. Za vyhovující považuje současnou praxi 46 % soudců a 38 % státních zástupců. Naprostá většina dotázaných státních zástupců i soudců se domnívá, že neodpovídá skutečnosti teze „o značné přísnosti trestů ukládaných našimi soudy za závažné trestné činy. Převažující část soudců (61 %) zastává názor, že četnost ukládání dlouhodobých trestů z hlediska plnění cíle a účelu trestu je vyhovující a stejný názor má také téměř polovina státních zástupců. Nicméně poměrně vysoké procento respondentů (36 % soudců a 50 % státních zástupců) se domnívá, že z hlediska plnění cíle a účelu trestu by dlouhodobé tresty odnětí svobody měly být ukládány častěji, než je tomu dosud. Od výkonu dlouhodobého trestu odnětí svobody dotázaní soudci i státní zástupci především očekávají ochranu společnosti před pachatelem trestného činu a zabránění odsouzenému páchat další trestnou činnost. Nejméně očekávají, že výkon trestu vychová pachatele k tomu, aby vedl řádný život, a spíše se přiklání k názoru, že dlouhodobé tresty odnětí svobody působí výchovně na ostatní členy společnosti.

Přes 80 % respondentů souhlasí se současnou právní úpravou podmíněného propuštění. Nejefektivnější použití institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu se respondentům jeví u trestných činů hospodářských a nejméně efektivní naopak u trestných činů proti životu a zdraví a u trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti. Právní úpravu výjimečného trestu

považuje cca 75 % respondentů za vyhovující, zbytek pak za spíše nevyhovující či vůbec nevyhovující. Přes 90 % dotázaných se více či méně ztotožňuje s tezí „o velkém vlivu znalců (psychiatrů a psychologů) při rozhodování o uložení výjimečného trestu“. V odpovědích na otázku, zda vyšetřovací spisy obvykle obsahují dostatek podkladů, aby soud mohl řádně hodnotit možnost nápravy pachatele, se názory obou skupin dotázaných značně rozcházejí. Státní zástupci z větší části zastávají názor, že vyšetřovací spisy dostatek podkladů obsahují, u soudců naopak převažuje názor, že tomu tak není. Pokud však jde o kvalitu těchto podkladů, jsou odpovědi obou skupin téměř shodné, téměř dvě třetiny z nich považují existující podklady za kvalitní.

Převažuje názor, který pokládá současnou sankční politiku za spíše mírnou, a to především právě v souvislosti se závažnějšími trestnými činy. V dlouhodobých trestech odnětí svobody soudci i státní zástupci spatřují nezastupitelný nástroj v boji proti nejzávažnějším formám kriminality a považují je za důležitou součást celkové sankční politiky.

Jak ze spisů, tak z odpovědí respondentů bylo poukázáno na nedostatek podkladů k hodnocení osobnosti pachatele a jeho poměrů, respektive jejich nedostatečnou vypovídací hodnotu. V praxi je tedy kromě popisu z Rejstříku trestů k hodnocení osobnosti pachatele využíván obvykle pouze znalecký posudek, je-li vyžádán. Právě znalecký posudek z oboru soudní psychiatrie, popř. psychologie či sexuologie, je ovšem v některých případech soudy přebírán jako důkaz absolutní, jehož závěry převzímou jako celek, aniž je podrobí dalšímu hodnocení, resp. přinejmenším se o takovém hodnocení nezmiňují v odůvodnění rozsudku.

Následující oddíl výzkumného úkolu tvoří sonda do problematiky účinnosti dlouhodobých trestů odnětí svobody na základě **resocializačních programů** pro odsouzené osoby. Za účelem zjištění účinnosti programů zacházení realizovaných u odsouzených k dlouhodobému trestu odnětí svobody byl vybrán soubor z osob, kteří vykonali trest odnětí svobody ve věznici Valdice v letech 1993–2002. Soubor byl rozdělen do skupin podle délky uloženého - vykonaného trestu. Pro výzkum bylo použito dotazníkového šetření u odsouzených, analýza údajů o věznicích, které souvisely s jejich resocializací a s plněním programů zacházení.

Při tvorbě programů zacházení se vychází z podmínek věznice, skladby odsouzených a personálních možností. Vypracování programu zacházení provádí tým specialistů, a program se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti. Program zacházení obsahuje konkrétně formulovaný cíl působení na odsouzeného, metody zacházení s odsouzeným, které směřují k dosažení cíle, a způsob a četnost hodnocení. V rámci sondy bylo diskutováno v několika věznicích s odbornými pracovníky vězeňského personálu především o vytváření programů zacházení a hodnocení. Komplex programu zacházení tvoří: pracovní a vzdělávací aktivity, speciální výchovné aktivity, zájmové aktivity a zaměření na oblast utváření vnějších vztahů. Odlišné jsou programy zacházení ve výstupním oddělení, kde jsou odsouzení umístěni šest měsíců před očekávaným skončením výkonu trestu (tedy i eventuálním podmíněným propuštěním). Zde jsou programy zacházení zaměřeny na konkrétní přípravu odsouzených pro samostatný způsob života na svobodě. Programy zacházení se vyhodnocují pravidelně (ve věznici s ostrahou se programy vyhodnocují vždy za tři měsíce, a ve věznici se zvýšenou ostrahou za šest měsíců). Při hodnocení se program aktualizuje v souladu s vývojem osobnosti.

Dotazníkové šetření bylo uskutečněno celkem u 208 odsouzených a bylo zjištěno, že převážná většina vězňů vnímá programy zacházení jako povinnost. Nejoblíbenější aktivitou

programu zacházení je pro vězně oblast utváření vnějších vztahů čili kontakt s rodinou a překvapivé bylo zjištění, že zájmové aktivity, co se týče oblíbenosti, se ocitly na žebříčku hodnocení až na 4. místě za aktivitami vzdělávacími a pracovními. V průběhu výkonu trestu většina vězňů klade důraz na zachování rodinných vztahů a udržení a posílení svého sebevědomí. Znovu rodinné vztahy a též myšlenka na konec výkonu trestu se ukázaly být pro většinu vězňů silnou motivací pro schůdnější překonání odpykání si trestu. Bylo zjištěno, že vězně negativně ovlivňuje nejvíce vězeňské prostředí, chování spoluvězňů a personálu. Mají dojem, že personál se k nim chová neobjektivně, přičemž by měl naopak být svým chováním a profesionalitou pro vězně vzorem. Svou budoucnost většina vězňů vidí jako příznivou, proto pro ně bude po ukončení výkonu trestu velice důležitý začátek svobodného života za podpory rodiny, sociálního kurátora nebo některé z nevládních, charitativních organizací, aby nebylo zmařeno výchovné působení na vězně v průběhu výkonu trestu, a mohlo být v resocializaci pokračováno.

Výsledky výzkumu ukázaly, že přijetí programů zacházení samotnými vězni až na výjimky problematické není a jejich plnění je tím více úspěšné, čím delší dobu vězeň ve věznici stráví. Celkově bylo možné zaznamenat, že delší cílené výchovné působení prostřednictvím programů zacházení, má na chování vězňů pozitivní vliv. Na druhou stranu nelze učinit jednoznačný závěr, zda programy plní svůj cíl stoprocentně. Je třeba zohlednit jednak podmínky věznice, úroveň odborného personálu a samozřejmě individualitu a snahu vězně chtít něco změnit. V každém případě bylo z výsledků výzkumu vidět úsilí pracovníků věznice o resocializaci vězňů, a rovněž snaha alespoň některých vězňů o změnu svého chování a svých postojů. Provedená sonda do této problematiky naznačuje, že pokud by se zvýšila možnost zaměstnat více vězňů ve výkonu trestu, mohla by být i větší úspěšnost při jejich resocializaci. Dále je zřejmé, že je třeba věnovat více pozornosti prvovězňům, snažit se o zdokonalování a variabilitu náplně programů zacházení, o zvyšování odborné úrovně vězeňského odborného personálu.

V sondě do problematiky **ukládání a výkonu doživotních trestů** v České republice jsme se věnovali právní úpravě ukládání doživotního trestu u nás a ve vybraných evropských zemích, analýze vzorku 23 výše uvedených pachatelů z hlediska trestněprávního, rozboru osobnosti pachatelů a psychologickým aspektům dlouhodobého věznění. Výjimečným trestem se rozumí jednak trest odnětí svobody nad patnáct až do dvaceti pěti let, a jednak trest odnětí svobody na doživotí¹.

Odsouzení k doživotnímu trestu vykonávají trest zásadně ve specializovaných odděleních věznic. Všem odsouzeným, vykonávajícím trest odnětí svobody na doživotí v České republice, byl tento trest uložen pro spáchání jednoho či několika trestných činů vraždy, často doplněného o pokus tohoto deliktu, a v převážné většině zde existoval i souběh s dalšími trestnými činy. V době šetření si v českých věznicích opykoválo trest doživotí celkem 24 osob.

Co se týče předchozí kriminální kariéry pachatelů odsouzených na doživotí, setkáváme se širokým spektrem. Jednalo se jak o dosud netrestané osoby, tedy prvopachatele, dva byli soudně trestáni, nikoli nepodmíněným trestem odnětí svobody. Šest pachatelů bylo odsouzeno

¹Trest odnětí svobody nad 15 až do 25 let může soud uložit pouze tehdy, jestliže stupeň nebezpečnosti trestného činu je pro společnost velmi vysoký, nebo možnost nápravy pachatele je obzvláště ztížena. Výjimečný trest může být uložen jen za trestný čin, jehož skutková podstata odpovídá trestnému činu úmyslné usmrcení alespoň jednoho člověka; pouze pachatel, který spáchal trestný čin vraždy, nebo který při trestném činu vlastizrady, teroru nebo obecného ohrožení zavinil smrt jiného úmyslně, a to za podmínek, že:

a) stupeň nebezpečnosti takového trestného činu pro společnost je mimořádně vysoký vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku, a
b) uložení takového trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti nebo není naděje, že by pachatele bylo možno napravit trestem odnětí svobody nad patnáct až do dvaceti pěti let.

či ve výkonu trestu méně než pětkrát, pětinasobné odsouzení se vyskytovalo v pěti případech, a u pěti osob se rozpětí pohybovalo od šesti odsouzení po třináct. Ve většině případů se jednalo mezi jednotlivými odsouzeními o velmi krátké intervaly. Pět pachatelů bylo ve výkonu trestu poprvé, z nichž 3 byli bez předchozí trestné činnosti, tři pachatelé měli na kontě násilné trestné činy, např. loupeže, ublížení na zdraví, znásilnění. Trestný čin vraždy, případně pokus, se objevil v sedmi případech. Čtyři pachatelé páchali předmětnou trestnou činnost pod vlivem alkoholu, rovněž čtyři v opilosti, a u jednoho byl kvalifikován přímo těžký abusus alkoholu. U 13 pachatelů sledované skupiny nebyl zjištěn vliv alkoholu ani jiné návykové látky, u jednoho případu nebyl trestný čin spáchán pod vlivem, ale pachatel byl narkoman.

Z dotazníkového šetření u státních zástupců a soudců vyplývá, že téměř 90 % z nich nepovažuje trest odnětí svobody na doživotí za odložený trest smrti, ať již kvůli možnosti podmíněného propuštění, či z jiných důvodů (např. šance na udělení milosti). Podmíněné propuštění je a mělo by zůstat nezbytnou součástí nejen „běžného“ trestu odnětí svobody, ale rovněž i trestu odnětí svobody na doživotí nejen jako motivační faktor pro odsouzeného. Mezi negativní účinky trestu odnětí svobody na doživotí kladou státní zástupci na první místo vytržení odsouzeného z pozitivních kontaktů a finanční náročnost výkonu trestu pro stát, na druhém místě je uváděno nebezpečí kriminální infekce a nemožnost resocializace. Soudci za nejzávažnější negativní účinek označují nemožnost opětovného začlenění do společnosti po eventuelním propuštění. Dotazovaní se sjednotili na způsobu výkonu, který považují za nejvhodnější - jednotliví odsouzení by byli přísně izolováni ve speciálních ústavech. O tom, že doživotní tresty mají dostatečný odstrašující účinek byla přesvědčena pouze čtvrtina státních zástupců a ještě o něco méně soudců. Samotný trest není dle názorů dotazovaných dostatečně odstrašující také proto, že existuje možnost podmíněného propuštění z výkonu trestu na doživotí (možnost revize rozhodnutí z různých důvodů - milost prezidenta, amnestie, změna legislativy). Respondenti obou skupin se klonili k názoru, že by užívali restorativní přístupy pouze u méně závažných trestných činů, zejména majetkových deliktů, u prvopachatelů a deliktů s odstranitelným následkem.

Jedním z cílů realizované studie bylo zmapovat aktuální stav doživotně odsouzených v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody. Dílčí sonda byla zaměřena na charakterizaci skupiny osob odsouzených k doživotnímu trestu - z hlediska osobnostních a sociálních specifíků, také z hlediska kriminální kariéry a současného výkonu trestu. Studie měla deskriptivní charakter a byla založena na analýze problémových okruhu (osobnostní a sociální charakteristiky, chování ve vězeňském prostředí). Metodou šetření bylo studium a analýza písemných dokumentů o odsouzených, analýza soudních spisů, dotazníkové šetření u vězeňského personálu a rozhovor se specialisty.

V rámci výzkumného šetření byl shromážděn soubor 23 doživotně odsouzených mužů a jedné ženy, kteří si v době empirického šetření odpýkali svůj trest ve věznicích ČR. Průměrný věk odsouzených byl 43,2 let (vyšší než u celovězeňské populace v ČR), věkové rozmezí od 27 do 75 let. Průměrný věk při nástupu trestu doživotí činil 36 let; nejmladšímu bylo při nástupu 25 let. Doživotně odsouzených, kteří strávili ve vězení víc jak deset let, bylo sedm. Mezi doživotně odsouzenými převládají svobodní a bezdětní jedinci bez trvalého partnerského vztahu. Podle dosaženého vzdělání převládají vyučení, a vzdělanostní struktura doživotně odsouzených významně nevybočuje z celovězeňské populace. Polovina doživotně odsouzených vyrůstala v úplné rodině. Nikdo z odsouzených nebyl jedináček. Všichni doživotně odsouzení jsou v nejobecnější rovině charakterizováni poruchou osobnosti. Z tohoto úhlu lze porozumět i tomu, jak vnímají výkon trestu, jak prožívají omezení, co je pro ně v hierarchii hodnot primární apod. Mezi osobnostní charakteristiky patří např. potřeba

stimulace, vzrušení, tendence k rizikovému chování. Objevuje se impulzivita, anetičnost, emocionální plochost, egocentrické i histriónské projevy.

Úroveň nadání se u doživotně odsouzených pohybuje od hraničního pásma podprůměru po nadprůměrnou úroveň intelektu; celkově je patrná tendence k nižšímu nadání. U žádného z odsouzených nebylo zjištěno nadání v pásmu defektu. Sklon k závislostem zjištěn u poloviny doživotně odsouzených. Většina (75 %) bez sexuálně deviantního chování. Celý soubor doživotně odsouzených vykazuje známky poruchy osobnosti. Věk pachatelů v době spáchání trestného činu se pohyboval v rozmezí od 20 do 70 let. Průměrný věk pachatelů v době trestného činu, za který mu byl uložen doživotní trest, činil 33,8 let.

Získané informace o problematice doživotně odsouzených byly zachyceny optikou vychovatelů. V chování doživotně odsouzených ve výkonu trestu se neobjevovala výrazná tendence k překračování pravidel. Korelací škál k zhodnocení míry adaptace na podmínky vězení byla naznačena spojitost mezi problémy při adaptaci (např. nekázeň) a aktivitou jedince při adaptaci. Zcela hypoteticky by to znamenalo, že se bezproblémovost ve výkonu trestu váže k pasivitě vězňů, zatímco jejich aktivní projev spíše znamená problematičnost.

Způsob výkonu doživotního trestu a povaha zacházení by měla být přiměřená typu a povaze poruchy osobnosti doživotně odsouzených. Může existovat jednotný přístup k problémům, které jsou u doživotně odsouzených, samotné programy zacházení by však rozhodně měly být vysoce individuální a konkrétní. A právě častý poukaz specialistů na nutnost individuálního přístupu je možno interpretovat jako snahu po detailnější diferenciaci doživotně odsouzených. Programy by u doživotně odsouzených neměly být zaměřeny obecně na změny v chování (to lze jen obtížně u jedinců s poruchou osobnosti), ale mohou zahájit pozitivnější dyadický vztah mezi odsouzeným a personálem. Neoddiskutovatelný je význam intenzivních kontaktů s vnějším světem.

Výkon dlouhodobých nebo doživotních trestů má svá specifika a problémy, a to znamená i zvýšené nároky na práci personálu věznic při zacházení s odsouzenými. Personál pracující s doživotně odsouzenými je vystaven jejich projevům chování, komunikaci apod., které vycházejí z psychopatické struktury osobnosti. Osoba, která zachází s doživotně odsouzenými by měla být odolná vůči tlaku, dostatečně sociálně obratná, aby dokázala zhruba odhadnout motivaci chování druhých a dobře zvládala krizové situace. Při vzdělávání specialistů by měla být věnována pozornost rozvíjení interpersonální percepce, také se zaměřit na prevenci syndromu vyhoření a mentálně hygienické návyky.

V dalším oddíle jsme se zaměřili na zjištění **důsledků dlouhodobého uvěznění**. Dlouhodobé odnětí svobody pachatelům závažných trestných činů a jejich umístění do uzavřených zařízení je stále chápáno společností jako optimální trest za zjištěné kriminální jednání a jako nejlepší ochrana společnosti před jeho opakováním. Současně však jsou již desítky let jak v Česku, tak i v cizině, diskutovány problémy spojené s vězněním značné části populace, sociální a ekonomické dopady výkonu trestu odnětí svobody na společnost, ale též negativní působení především dlouhodobého věznění na osobnost jednotlivých, ve věznicích izolovaných osob.

K ověření výše uvedených tvrzení bylo koncipováno zaměření penologické části našeho výzkumu. Cílem této části výzkumu bylo získání poznatků o toho času dlouhodobě vězněných odsouzených, především pak poznatků, kterými by bylo možno dokladovat nežádoucí účinky dlouhodobého výkonu trestu odnětí svobody na osobnost vězněných odsouzených. K získání

těchto poznatků bylo použito metod a technik: analýza osobních anamnéz vězňů, psychologické vyšetření cca 70 vězněných mužů, odsouzených k trestům odnětí svobody delším než 5 let (poprvé vězněných osob (prvovězněných) a opakovaně vězněných osob (recidivisté)), analýza znaleckých posudků na jednotlivé odsouzené, a zjištění představ odsouzených o vlastní budoucnosti (speciální dotazník). Pomocí polostandardizovaného rozhovoru byly zmapovány vědomosti personálu o specifikách VTOS a zacházení s odsouzenými k dlouhodobým trestům, a byla provedena analýza odborné přípravy zaměstnanců Vězeňské služby s ohledem na specifika dlouhodobých trestů.

Provedené výzkumné šetření potvrdilo, že problematika dlouhodobě vězněných osob představuje takovou šíři, že by měla být jedním z ústředních témat řešených vězeňskou službou ve vztahu k osobám vězněným v jejích zařízeních. Dlouhodobý pobyt ve vězení by u té části dlouhodobě uvězněných, která má k tomu předpoklady, měl důrazně směřovat k zásadnímu přehodnocení postoje k vlastnímu asociálnímu jednání, k radikální změně životního stylu, příp. životních postojů. Především k tomu musí směřovat práce odborného vězeňského personálu s vězni v průběhu výkonu trestu odnětí svobody. U vězňů, kteří byli prvně odsouzeni k dlouhodobému trestu (ve věku kolem 30 let a vyšším), a které lze hodnotit podle výsledků kriminologického vyšetření jako lidi nelišící se v základních sociálně psychologických charakteristikách od tzv. průměrného občana, je recidiva kriminálního jednání projevem selhání účelu jim uloženého dlouhodobého trestu. Skupina námi vyšetřených prvovězněných osob se lišila od skupiny osob složených z opakovaně vězněných, avšak nikoliv významně. Proto závěr ze získaných poznatků, který by byl argumentem, že dlouhodobý výkon trestu má zjevně negativní vliv na osobnost i osobu k tomuto trestu odsouzeného vězně, nelze učinit. Jsme si vědomi, že vyústění této části výzkumu do uvedeného závěru je značně ovlivněno především jednorázovostí vyšetření a tím, že toho času nelze z technických a dalších důvodů provést rozsáhlý longitudinální výzkum dlouhodobě vězněných pachatelů.

Byly zjištěny četné zajímavé poznatky, jejichž správnost lze rozsáhlejší výzkumem ověřit. Např. zjistili jsme, že se výrazně změnila skladba dlouhodobě vězněných - mezi našimi respondenty (prvně i opakovaně vězněnými) převažovaly osoby odsouzené za podvody nad odsouzenými za násilnou trestnou činnost. Také délka jim uloženého trestu za podvody byla zjevně vyšší, než za závažnou násilnou kriminalitu. Prvověznění odsouzení k dlouhým trestům byli často středního věku (starší než recidivisté ze srovnávané skupiny), měli vyšší vzdělání a IQ, dobré vztahy s vlastní rodinou, zájem o společenské dění mimo věznice, včetně zájmu o politické dění apod. Pozitivní naladění, víra ve vlastní příznivou budoucnost, pozitivní očekávání odborné pomoci od odborného vězeňského personálu, což je odlišovalo i od prvovězněných zkoumaných ve starších výzkumech, jsou příslibem možných pozitivních změn jejich chování i zamezení opakování trestné činnosti u námi vyšetřených respondentů. Poznatky o části vězňů z této skupiny tak potvrdily oprávněnost diskusí o vhodnosti sankcionování i odsouzených k dlouhodobým trestům odnětí svobody jiným druhem trestů než klasickým uvězněním, určitě však upozornily na skutečnost, že k takovým vězňům je nutno přistupovat jinak než k opakovaně vězněným, a přizpůsobit jejich odlišnostem mj. náplň výchovných programů.

V závěru jsme se pokusili nastínit některé **penologické a trestněprávní aspekty zásady přiměřenosti trestů**. V penitenciární praxi by měla platit zásada, že vedlejší-negativní účinky trestu by neměly znehodnocovat a ani podstatněji snižovat účinky hlavní-pozitivní. Z psychologického hlediska lze v procesu postupného přizpůsobování se způsobu života ve vězení a společenství odsouzených (prizonizace) rozlišit dva aspekty. Jde o institucionalizaci, která označuje adaptaci na vysoce organizovaný vězeňský život. Je spojena

se ztrátou aktivity a iniciativy a znamená vnější orientaci ve specifických životních podmínkách výkonu trestu. Institucionalizaci podléhá více méně každý odsouzený. Je třeba poznamenat, že i první příznaky změn chování odsouzeného, které se projevují přijetím programů a cílů, nemusejí znamenat počátek požadovaných změn, může jít pouze o přizpůsobení se podmínkám. Druhým aspektem je ideologizace, která se projevuje identifikací s kriminální subkulturou, patří sem např. i osvojení si specifického jazyka, tzv. kriminálního argotu. Představuje vnitřní přijetí subkulturních norem a pravidel, hodnot a postojů a také systému racionalizací (jako obranných mechanismů).

I dlouhodobě uvěznění podstupují stupňovitý proces adaptace na vězeňské prostředí. Tvzení, že odsouzení, kteří strávili ve vězení delší čas, již měli dostatek času si vězeňské prostředí vyzkoušet je založeno na domněnce, že tito lidé se nepotýkají se základními problémy vyplývajícími z institucionalizovaného-vězeňského prostředí. Čím delší je doba uvěznění, tím je však intenzivnější dopad tohoto procesu. Z pohledu administrativy trestního systému a z krátkodobého hlediska je skutečností, že „institucionalizovaní“ vězni mají tendenci způsobovat vedení méně problémů nežli „neinstitucionalizovaní“. Takové přizpůsobení však jde proti základnímu záměru institutu trestu odnětí svobody-reintegraci. Obecně lze konstatovat, že dlouhodobé uvěznění vlivem procesu prizonizace snižuje až znemožňuje pravděpodobnost úspěšné reintegrace po propuštění (např. v oblasti sociálních vztahů). Je však třeba zachovávat velkou opatrnost při zevšeobecňování procesu prizonizace, jak se to tradičně zdůrazňuje v některých spisech v oboru vězeňské sociologie. Kromě strukturálních rysů instituce - věznice, která tyto jevy vyvolává, je tu však ještě osobní (sociálně-psychologická) historie odsouzených, se kterou do instituce vstupují. Vliv má předchozí zkušenost s podobnou institucí, osobnostní struktura jedince, hodnoty sociální skupiny, z které pochází, osobní zkušenosti a očekávání apod. Zdá se, že model deprivace příliš zdůrazňuje moc společnosti přisuzovat jednotlivcům negativní nálepky a podceňuje schopnosti jedinců takové označení odrazet, reagovat na ně.

Ztráta kontaktů s rodinou a přáteli, a zpretrhání svazků s vnějším světem považují odsouzení za jeden z nejzávažnějších problémů, kterému jsou nuceni čelit. Dlouhodobé odnětí svobody je často jakýmsi pomalým procesem sociální deformace, jehož podstatou je absence většiny druhů sociálních interakcí. Posílení či oslabení vlastního psychického rozpoložení záleží na síle a kvalitě sociálních vztahů, na emocionálních vazbách v prostředí, ze kterého odsouzený pochází. Zdá se, že pozitivní a podpůrné vztahy s významnými osobami (nejčastěji rodina) mohou vést k posílení, které lze následně využít jako „nárazník“ vůči okamžitému působení jiných (negativních) faktorů ve vězeňském prostředí.

Ve vědecké literatuře existuje obecný souhlas s názorem, že dlouhodobé uvěznění sebou jistě škodlivé efekty nese. Při interpretaci studií zabývajících se psychologickými účinky dlouhodobých trestů je velmi důležité si uvědomit, že je nelze generalizovat, neboť každý jedinec, který má zkušenost s dlouhodobým uvězněním, reaguje na tuto situaci pro sebe vlastním způsobem. Výzkumné studie mimo jiné poukázaly na skutečnost, že existuje řada způsobů, kterými se vězni přizpůsobují životu ve vězení, a kterými na ně naopak působí prostředí vězení a situace uvěznění. Odsouzení jsou různě vybaveni k tomu, aby se vypořádali s požadavky dlouhého pobytu ve vězení, a to v závislosti na předvězeňských zkušenostech (kriminální kariéra), sociálních vztazích, osobnostních dispozicích, vnějším prostředí a interakcích v něm probíhajících apod. Nelze zjednodušeně zobecňovat, ale je možné předpokládat, že existuje profil odolného, méně odolného a neodolného jedince v podmínkách uvěznění k dlouhodobému trestu odnětí svobody a na doživotí.

V teoretické rovině obsahuje nepodmíněný trest odnětí svobody zejména tyto prvky: újmu pachateli, odplatu, morální odsudek, izolaci jako prostředek k ochraně společnosti, příležitost k převýchově a resocializaci, odstranění dalších potenciálních pachatelů, satisfakci oběti a veřejnosti. U doživotního trestu přistupuje ještě prvek eliminační - trvalé vyloučení pachatele ze společnosti. Uvedené prvky nejsou ovšem u dlouhodobého trestu odnětí svobody zastoupeny rovnoměrně. Jejich frekvence a váha se mění v závislosti na délce uloženého (vykonaného) trestu.

S tím úzce souvisí problematika přiměřenosti trestu. Princip je jednoduchý; trest má být přiměřený spáchanému činu a osobě pachatele. Česká právní úprava vyžaduje, aby při stanovení druhu a výměry trestu soud přihlédl k nebezpečnosti trestného činu pro společnost, k možnosti nápravy a poměrům pachatele. Soud má přitom zhodnotit zejména význam chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsob provedení činu a jeho následky, okolnosti, za kterých byl čin spáchán, osobu pachatele, míru jeho zavinění a pohnutky. Díkce zákona je tedy poměrně jasná. Uvedené prvky zásady přiměřenosti trestu ovšem implikují další otázky. U dlouhodobých trestů odnětí svobody jde zejména o problematiku osobnosti pachatele a možnosti nápravy (převýchovy, resocializace) osob odsouzených k tomuto trestu. Velmi dlouhé tresty odnětí svobody jsou vedeny především účelem izolovat nebezpečného a aktuálně prakticky neovlivnitelného pachatele od společnosti. Řada výzkumů přinesla poznatek, že takové tresty vedou často k negativním změnám v prožívání odsouzených, které jsou trvalejšího rázu a působí proti resocializačním snahám.

Z hlediska regulativní funkce trestu (změna chování) jsou dlouhodobé tresty, s pravděpodobností jejich ukončení ještě za života odsouzeného, časově „předimenzovány“. Následkem toho vyhasínají sociálně žádoucí vzorce chování, neboť jsou v podmínkách uvěznění neadaptivní a vynořují se vzorce nové, pro život na svobodě nevhodné. Dochází ke ztrátě iniciativy, zužují se zájmy a osobnost odsouzeného sociálně degraduje.

Výzkumy orientované na změnu osobnosti vlivem výkonu doživotního trestu poukazují na postupnou ztrátu perspektiv, na institucionalizaci, která se projevuje vznikem závislosti na personálu a podmínkách ústavního života. Zvyšuje se introverze a částečně se zvyšuje nepřátelský postoj především k sobě samotnému. Celkový úpadek osobnosti však nebyl ve výzkumech zaznamenán.

Výsledky našeho výzkumu neposkytují dostatek empiricky podložených argumentů pro paušální potvrzení devastujících účinků dlouhodobé prizonizace na osobnost vězňů. Přesto lze souhlasit, že dlouhodobé uvěznění má nepochybně i negativní účinky. Obecně lze konstatovat, že samotné dlouhodobé uvěznění zřejmě významně neohrožuje duševní zdraví odsouzeného (pokud jde o osobu bez psychických obtíží před uvězněním), ale do značné míry samo o sobě vlivem procesu prizonizace snižuje pravděpodobnost úspěšné reintegrace po propuštění. Lze očekávat, že pravděpodobnost selhání v řadě podstatných sfér sociálního života - v profesi, partnerském i občanském životě - se zvýší s délkou uvěznění. Při interpretaci převládajícího typu vystupování a chování ve výkonu trestu musí být brán ohled na strukturu osobnosti již před uvězněním „nějak poznamenaného“ vězně (pachatele), čili přihlížet k jeho preinstitucionální biografii.

Koncept tzv. restorativní justice, který přináší do tradičního systému trestní justice nové prvky, se v posledních letech stále více obsahově rozšiřuje. Původně zamýšlený jako určitá alternativa ke klasickému trestnímu procesu, se nejprve uplatňoval ve stádiu přípravného řízení nebo v řízení před soudem, či místo soudního projednávání. Nyní se postupně prosazují

(zejména v teoretické rovině) principy restorativní justice i ve stádiu vykonávacího řízení, tedy při výkonu uložených trestních sankcí. Jde zejména o různé navrhované modifikace výkonu nepodmíněných trestů odnětí svobody. V této souvislosti se hovoří o „restorativním vězeňství“ jako o systému, který by měl eliminovat nežádoucí účinky prizonizace, zejména dlouhodobé. Jak známo, rozhodujícím předpokladem pro nápravný (resocializační) efekt výkonu trestu odnětí svobody je uznání vlastní viny a spravedlivosti trestu ze strany odsouzeného. Tomu by mohly napomoci některé již osvědčené metody restorativní justice, jako např. kontakt (třeba pouze písemný) mezi odsouzeným a obětí (v krajních případech např. i s pozůstalými), který by umocnil subjektivní prožívání viny (např. omluvou, projevem lítosti), a motivoval pachatele k odčinění následků jeho činu, k náhradě způsobené škody a tím i k vlastní převýchově. Za další „restorativní“ způsoby výkonu dlouhodobých, ale i doživotních trestů, se považuje rozšířený kontakt s vnějším světem, poskytnutí možnosti odsouzeným podílet se na organizování svého každodenního režimu ve věznici apod.

Vězni vykonávající dlouhodobý či doživotní trest odnětí svobody byli zpravidla odsouzeni za zvlášť závažný trestný čin a soudem byli hodnoceni jako osoby nebezpečné a ohrožující společnost. Penitenciární zkušenost potvrzuje, že v podmínkách výkonu uloženého trestu tito vězni zpravidla nepředstavují zvýšené riziko pro vězeňský personál nebo pro spoluvězně. Odsouzení k dlouhodobým trestům, zejména k doživotnímu trestu, představují paradoxně stabilizující prvek ve věznici, neboť mají zájem na klidném a pokud možno snesitelném plynutí času při výkonu trestu.

Vězni procházejí při výkonu dlouhodobého trestu obvykle třemi fázemi: první fází je období „vzdání se minulosti“, kdy vězně přestávají sužovat všudypřítomné vzpomínky na život na svobodě, a postupně se adaptuje na podmínky života ve věznici. Narůstající deprivace a další nežádoucí aspekty dlouhodobé prizonizace ovšem vyžadují systematickou pozornost a včasnou intervenci. Druhou fází je „příprava na změnu“, kdy se vězeň, mnohdy velmi obtížně, psychicky odpoutává od návyků a stereotypů každodenního vězeňského života a od adaptačních mechanismů, které mu umožnily přežít dlouhé období uvěznění. Třetí fází je „šok ze svobody“ po propuštění a po ztrátě pocitu bezpečí a jistoty ve věznici a při adaptaci na novou realitu života.

Problém spočívá v tom, že některé prvky výkonu trestu odnětí svobody mohou být kontraproduktivní; na jedné straně pomáhají vězňům zmírňovat účinky dlouhodobé izolace a usnadňují jejich adaptaci na vězeňské podmínky, na druhé straně však zvyšují jejich stres a deprivaci (např. většina odsouzených považuje návštěvy rodinných příslušníků za velkou podporu při překonávání účinků prizonizace. Po těchto návštěvách se však často u vězňů prohlubuje pocit bezmoci, že nemohou ovlivňovat události, které se jich osobně dotýkají a které probíhají za zdi věznice, a zvyšuje se tak jejich stres se všemi dalšími důsledky). Naopak totální přerušování kontaktů s vnějším světem usnadňuje často vězňům akceptovat podmínky dlouhodobého trestu odnětí svobody, zároveň se však tím výrazně a mnohdy nenapravitelně ztěžuje jejich přechod do života na svobodě po propuštění.

Výkon trestu na doživotí má některá specifika. I když z označení tohoto trestu vyplývá, že jeho uplynutí je spojeno s fyzickou smrtí odsouzené osoby, prakticky ve všech evropských zemích výkon těchto trestů nedosahuje finálního bodu. I tito vězni jsou propouštěni na svobodu, takže i jim mají být poskytnuty možnosti k resocializaci a k přípravě pro život na svobodě. Ve všech případech, kdy to hlediska bezpečnosti a ochrany společnosti umožňují, by i pro vězně odsouzené na doživotí měla existovat možnost přechodu do mírnějších podmínek výkonu trestu, neměli by být trvale izolováni od ostatních skupin vězňů apod.

Česká právní úprava umožňuje podmíněné propuštění z výkonu trestu na doživotí po uplynutí nejméně 20 let. U vězňů odsouzených na doživotí se časem vyskytnou problémy související s biologickým stárnutím. Vězeňská zařízení proto musí být schopna zabezpečit těmto vězňům adekvátní lékařskou péči a další odbornou pomoc.

Finanční kriminalita v ČR¹
dílčí studie úkolu výzkum Ekonomické kriminality
2001–2004

Odpovědný řešitel: Ing. Vladimír Baloun

Studie o finanční kriminalitě v ČR byla vypracována jako dílčí součást výzkumného úkolu Ekonomická kriminalita, který byl v IKSP řešen v letech 2000-2003. Autorem studie byl Ing. Vladimír Baloun (celá studie má 151 str. vč. příloh, obsahuje řadu tabulek a dalšího faktografického materiálu).

¹ Baloun, V. Finanční kriminalita v České republice. Praha, IKSP, 2004. 151 s.

Základním cílem výzkumu finanční kriminality bylo zmapování fenoménu, který v ČSSR před rokem 1989 v zásadě neexistoval (je míněna výhradně finanční kriminalita). Teprve s novou rolí bank a institucí jim podobných, s rodícím se kapitálovým trhem a s úplně novou koncepcí soustavy daní a poplatků se objevila delikvence proti tomuto snad nejdůležitějšímu segmentu ekonomiky (důležitost je třeba spatřovat v tom, že má nezastupitelnou signální funkci); proto bylo přímo povinností kriminologického výzkumu na tento negativní vývoj reagovat. Nelze říci, že je finanční kriminalita ve světovém kriminologickém výzkumu zcela opomíjena (byť i se řešila jako součást celé kriminality tzv. bílých límečků); nicméně specifika společnosti, přecházející od plánovaného hospodářství k hospodářství tržnímu jsou takového druhu, že i delikventní jednání v tomto ekonomickém sektoru je do značné míry specifické. Vedlejším cílem řešitele pak bylo dokázat jistou svébytnost finanční kriminality na kriminalitě hospodářské, tedy specifikovat oblasti, v nichž se oba druhy delikventního jednání liší. Faktem je, že byla zmapována etapa svého druhu neopakovatelná (to se týká především deliktů proti bankám a kapitálovému trhu - zejména delikty spáchané v souvislosti s procesem privatizace státního majetku), další segmenty této trestné činnosti (delikty proti pojišťovnám, spořitelním a úvěrovým družstvům, delikty proti veřejným rozpočtům ap.) nejsou naproti tomu tak pevně svázány s etapou transformace a jejich popis může být aktuální i v dalším období.

Z tohoto výčtu cílů je patrné i definiční vymezení řešeného problému. Finanční kriminalita byla od samotného počátku výzkumu vymezena jako zvláštní podskupina ekonomické kriminality, a to jako úmyslná protiprávní činnost proti majetku, páchaná v souvislosti s podnikáním finančně investičním a směřující proti němu. Jinak řečeno, paradoxně je nejlépe definičně vymezena, a to okruhem institucí (tedy **finančních institucí**¹), proti kterým je zaměřena. Je nutno dodat, že řešitel musel pracovat zejména s ekonomickými pojmy, čímž studie získala poněkud didaktickou podobu; právě v této oblasti se projevovalo i u ekonomicky vzdělané veřejnosti manko, vzniklé značným podceněním úlohy financí v systému plánovitého hospodářství. Právě tak historicko-politologické uvedení do dané oblasti, které je ve studii obsaženo, bylo nezbytné; mnohé jevy v tomto období totiž vycházely z trendů, založených buď ještě v soustavě řízení ekonomiky před r. 1989, či z trendů založených v prvotním období transformace.

Je zapotřebí ještě dodat, že finanční kriminalita bývá chápána jako velmi latentní a velmi sofistikovaná; s prvním tvrzením souhlasit lze, se druhým již méně.

Latence finanční kriminality je logická a vychází z ekonomické reality: nikdy nelze zákonem postihnout všechny ekonomické jevy a zájmy, tato oblast je navíc „řízena“ celou řadou netrestních norem, jejichž porušování má někdy dopady až do trestní fáze, jindy nikoli. V této souvislosti je také nezbytné se zmínit o zcela neformálním fenoménu, který bývá označován jako podnikatelská etika, která v zemích s delší historií fungování tržní ekonomiky do určité míry brzdí latentnost této formy kriminality.

Sofistikovanost finanční kriminality je do značné míry mýtus; nesporně existují delikty, které určitou míru této vlastnosti vyžadují, většinou však po eliminaci vnějších jevových prvků lze zjistit poměrně jednoduchý modus operandi. Tím ovšem nelze tvrdit, že vyšetřování případů finanční kriminality, a hlavně dokazování delikventního jednání je jednoduché, naopak.

Autor studie se - jak již výše zmíněno - pokusil o vydělení finanční kriminality z obecně chápáné kriminality hospodářské; výsledek shrnul do 14 oblastí, které odlišují finanční

¹ Finanční instituce jsou obecně instituce, zabývající se peněžními a úvěrovými obchody. Soustřeďují dočasně volné finanční prostředky a poskytují je formou úvěrů různým subjektům; nabízejí řadu služeb (platební styk, operace s cennými papíry, depozitní obchody, pojištění, leasing ap.).

kriminalitu od hospodářské. Mimo jiného konstatoval, že finanční kriminalita má specifikum, které nemá žádná další oblast kriminality; specifikum ležící v množině obětí této trestné činnosti (terminus technicus oběti není zcela výstižný, lépe v tomto případě vyhovuje termín poškození, tedy tradiční victimologické postupy k obětem ztrácejí trochu význam). Finanční kriminalita v ČR (a i zde lze vidět specifikum vycházející z neopakovatelné etapy transformace) totiž zasahuje tři typy poškozených: samotnou instituci, její klienty, a prostřednictvím přerozdělovacích mechanismů státního rozpočtu de facto celou populaci (zde je nutno dodat, že tzv. sanace bank, a hlavně následná sanace spořitelních a úvěrových družstev byly čistě politickým rozhodnutím, které nemá co dělat ani s ekonomikou, ani s kriminologií).

Hlavním problémem finanční kriminality, který ji odlišuje od všech ostatních forem, leží ve faktu, že finanční kriminalita se týká oblastí, kde se pracuje:

- a) s penězi (v to počítaje i cenné papíry) jako s materií, kterou lze snadno zcizit, aniž by byl problém ji znovu na trhu (a to díky směnitelnosti národní měny prakticky kdekoli) uplatnit a
- b) výhradně s cizími penězi - s relativně malým vlastním kapitálem je ovládán kapitál nepoměrně větší (ať ve formě vkladů, kapitálových podílů nebo třeba i daní).

Z tohoto faktu také plyne i odlišný okruh jak pachatelů, tak „obětí“ této formy trestné činnosti: pachatelé jsou osoby, které mají nad danou finanční materií rozhodovací pravomoc (tedy buď přímí vlastníci či alespoň členové managementu), na druhé straně pak poškození, rekrutující se ze všech sociálních skupin a vrstev, přičemž její dopady mívají poměrně zničující vliv na **ekonomickou stránku jejich života**. Tuto atypičnost nezaznamenává žádný jiný druh kriminality - a to ani hospodářská kriminalita. Současně ale není nezbytně nutné mít k páchání finanční kriminality v ČR nějaké obzvláště hluboké znalosti, či že by byla (jak již výše zmíněno) obzvláště sofistikovaná. Známi pachatelé finanční kriminality nejsou ani zdaleka pouze vysokoškoláci s ekonomickým vzděláním, ale dokonce i vyučenci, středoškoláci či vysokoškoláci ze zcela jiných oborů, než je ekonomie. Právě tak mezi poškozenými, a to i poměrně průhledné „finanční“ trestné činnosti, nejsou pouze lidé s nižším inteligenčním kvocientem, ale naopak i lidé vzdělaní v oboru (ekonomové a právníci). U některých typů finančních podvodů dokonce tato skupina převažuje, ať vzhledem k vysokému „vstupnímu podílu“, či proto, že byla jako taková záměrně předem vybrána a „oslovena“ (koneckonců možnost připojení k Internetu není v ČR zatím tak masivní a v každém případě je dostupnější lidem s vyššími příjmy a určitou úrovní vzdělání - jinak řečeno lze v tom případě s určitostí charakterizovat cílovou skupinu případného podvodu).

Třeba dodat, že výše zmíněný hlavní fenomén finanční kriminality - tedy manipulace s penězi (a to zejména cizími) jako zvláštní materií dal vzniknout jevu, který se vžil pod termínem **tunelování** (tunneling). Tunelování pochopitelně není trestně právní termín, nicméně jako modus operandi je natolik v povědomí již i odborné veřejnosti, že jej začínají v České republice používat i právníci, a dokonce i mezinárodní organizace¹. Proto ho lze s jistotou výhradou použít taktéž v kriminologii.

Lapidárně řečeno, jde o **operaci, jejímž účelem je z prosperující legálně fungující společnosti vyvést finanční prostředky za účelem vlastního obohacení**.

¹ např. ve zprávě Evropské komise „O pokroku České republiky v přípravách ke vstupu“ (On the Czech Republic's Progress towards Accession), zveřejněné 8. listopadu 2000, je jako jedno z negativ zmíněn jev „tunelování“ neboli **záměrný únik aktiv** bez dalšího upřesnění.

Z této definice je patrné, že tunelování se může dopustit pouze osoba či osoby, které mají nad danou společností kontrolu, ať vlastnickou či řídicí (manažerskou). Občas je tento termín používán i pro klasický úvěrový podvod (tedy nesplácení úvěrů): u tohoto trestného činu však nejde o tunelování, neboť chybí prvek kontroly; dokonce lze vyslovit názor, že by se tato trestná činnost neměla řadit do finanční kriminality (jde v zásadě o hospodářský delikt, vycházející z běžného podnikání). Vždy jde o úmysl (spory o charakteristiku úmyslných a neúmyslných trestných činů, eventuálně trestných činů z nedbalosti v zásadě provázejí novelizace trestních norem od počátku transformace a nejsou uspokojivě vyřešeny dodnes); u tunelování však v žádném případě podobný spor nevzniká. Jmenovitě uvedená legalita napadené společnosti je důležitý charakteristický znak: v současné době lze totiž pozorovat určité typy podvodů, které se liší právě tím, že jsou prováděny nelegálně existujícími společnostmi (např. falešní makléři, kteří údajně provádějí obchody s cennými papíry), přičemž nejde o tunelování, ale o pouhý podvod. Metody, či mody operandi tunelování jsou již v současné době rovněž známy a vychází z principu, že tunelování je v zásadě převedení prostředků z účtů (fondů) institucionálních (tedy banky, družstva či investiční společnosti) na účty soukromé (buď fyzické nebo právnické osoby). Problémem samozřejmě bývá dokazování; při poměrně značném počtu případů, při velkém okruhu poškozených, při nutnosti znát nejen trestní právo, ale i právo obchodní a navazující právní normy, a navíc znát i jejich detaily, bývá vyšetřování i zdánlivě triviálního případu personálně i časově náročné.

Dalším základním modem operandi, používaným u finanční kriminality, je princip pyramidových her, někdy označovaných jako letadlo. Tyto „hry“ jsou založeny na **Ponziho schématu**, což je, podle ekonomické teorie, podvodný investiční projekt, v němž se vkladů pozdějších investorů používá k zaplacení uměle vysokých zisků původním investorům, což přitahuje další vklady. Tyto podvodné projekty byly velmi účinně použity zejména v souvislosti s počátky podnikání spořitelních a úvěrových družstev.

Hlavní část studie je rozčleněna na kapitoly podle napadených finančních institucí ¹, tedy:

- A) delikty proti bankovní soustavě,
- B) delikty proti kapitálovým trhům,
- C) delikty proti pojišťovacímu trhu,
- D) delikty proti spořitelním a úvěrovým družstvům a
- E) delikty proti veřejným rozpočtům,

přičemž každá kapitola má jednotnou osnovu:

- a) obecný historický úvod,
- b) ekonomicko-politické uvedení do problematiky (ekonomická teorie a politické souvislosti s danou etapou transformace),
- c) kriminologická východiska výzkumu,
- d) typické případy delikvence,
- e) pachatelé a
- f) poškození.

Tato struktura kapitol je s malými modifikacemi důsledně dodržována v celé studii.

Delikty proti bankovní soustavě

¹ zde je třeba říci, že řazení kapitol vycházelo z ekonomické historické chronologie s modifikací výskytu trestné činnosti proti tomu kterému segmentu trhu

Po roce 1889 a po odsouhlasení základů společenské a ekonomické přestavby musel být jako první reformován bankovní systém; třeba dodat, že jevy, které posléze dostaly označení tunelování, mají svůj původ právě v bankovníctví. Odhaduje se, že český stát „stála“ sanace bankovního sektoru 170 mld. Kč, přičemž ani to nemusí být konečná částka (pro srovnání: příjmy státního rozpočtu pro rok 2004 se předpokládají ve výši cca 754 mld. Kč). Je ovšem nutno konstatovat, že nejde o ztráty, způsobené pouze kriminální činností, jde o hlubší problematiku, kterou se pokusíme stručně vysvětlit.

Základní příčina tohoto stavu leží v podstatě již v ekonomické situaci počátku sedmdesátých let minulého století, kdy po zastavení tzv. Šikovy reformy (spjaté s událostmi r. 1968) státní rozpočet nutně potřeboval finanční prostředky k tomu, aby byl - alespoň navenek - vyrovnaný. Rozhodnutím vlády byly národním podnikům odebrány obrátové fondy (ty se tvořily ze zisku toho kterého podniku) a sloužily k financování zejména zásob. Část těchto zásob (tzv. trvale se obracející zásoby - TOZ) byla rozhodnutím vlády financována z úvěrů na TOZ, kterou poskytovala SBČS s minimálním úrokem. To bylo praktikováno až do roku 1989.

Po tomto datu se jednak SBČS stala skutečnou cedulovou bankou - byla „vyvázána“ z komerčního systému a dostala navíc řadu nových funkcí a pravomocí: kromě jiného i dozor nad nově vznikajícím bankovním systémem. Oddělením její komerční části vznikla Komerční banka, ostatní státní banky (Československá obchodní banka, Investiční banka, Československá spořitelna, Živnostenská banka), které měly v dobách plánovaného hospodářství své přesně určené úkoly zejména na poli zahraničního obchodu, začaly vyvíjet svou činnost i na vnitřním bankovním trhu a s pádem tzv. státního monopolu zahraničního obchodu by se dalo říci, že zejména na vnitřním bankovním trhu. Státní podniky (jichž byla v té době většina) byly tak nuceny přeměnit své úvěry na TOZ na běžné provozní úvěry s běžným úrokováním; touto transakcí - připočteme-li k tomu rozpad tradičních východoevropských trhů, problémy na trhu vnitřním, kde se začaly setkávat s nebyvalou konkurencí exportů a s obecným propadem příjmů obyvatelstva - se začaly dostávat do finančních těžkostí (prvotní a posléze i druhotná platební neschopnost) tedy neschopnost uhrazovat své závazky (tato problematika není předmětem tohoto výzkumu, nicméně je nutné ji připomenout). V té době také začaly na bankovním trhu operovat první, již zcela soukromé, banky, které ze zákona podléhaly licenčnímu řízení SBČS; ta ale v té době neměla ani dostatek podkladů, ani dostatek zkušeností a ani dostatek odborníků na nějaké hloubkové prověrky. Nedostatek odborníků byl ostatně obecným problémem bank: některé později medializované případy mohly být způsobeny zcela pochopitelnou neznalostí bankovních úředníků; můžeme však mít současně za to, že některé malé banky byly zakládány již a priori s podvodným úmyslem.

Souběžně se začalo rozvíjet podnikání (problematika se vymyká tomuto výzkumu); týká se ho potud, pokud si uvědomíme zoufalý nedostatek financí u nových podnikatelů, což byl, až na výjimky, běžný jev. Vznikl převis poptávky po bankovních úvěrech, to zase na druhou stranu vedlo k tomu, že banky potřebovaly zvýšit svůj disponibilní kapitál víceméně pouze tím, že lákaly vkladatele vysokými úroky z vkladů; z ekonomické logiky současně vyplývá, že za prvé musely zvyšovat i úroky z poskytovaných úvěrů, za druhé, že se téměř automaticky - vzhledem ke svému nízkému vlastnímu kapitálovému krytí - musely dostat do potíží vzhledem k časovému průběhu obou bankovních operací (tedy okamžité úročení vkladů a časově posunutá splácení a úročení úvěrů), či lépe nutnost zajistit okamžitou výplatu vkladů s časově posunutými splátkami úvěru.

Faktem je, že přetlak požadavků na úvěrování logicky působil přímo na určitou část kriminality: mimo jiné bylo obecně známo (nicméně pochopitelně neprokázáno), že bankovní

úředníci (tzv. úvěřáři) požadují tzv. desátek za přidělení úvěru (10 % z částky úvěru), že nejsou dostatečně prověřovány podnikatelské záměry, že jako záruky za úvěry byly přijímány velice sporné záruky (případ tzv. drahých kamenů) či záruky až kriminální (případ KOMBA a Barak Alon) apod. To také vedlo v historicky krátké době k pádům zejména malých bank - již v roce 1993 byla odňata bankovní licence první bance a poté následoval řetězec krachů, což vedlo jednak k legislativní očiště (několik novel zákona o bankách, zřízení fondu pojištění vkladů) apod., jednak k očiště celého bankovního trhu (fúze a převzetími zkrachovalých bank bankami jinými) až k postupné privatizaci celého bankovního sektoru s různou úspěšností (případ IPB - Nomura), jehož dopady se řeší dodnes.

Současně ale docházelo k vysloveně kriminální činnosti, která současně dala vzniknout již zmiňovanému termínu tunelování, tedy k tomu, že vlastníci (vlastníci), eventuálně management banky přidělili úvěry firmám, v nichž byli buď osobně zainteresováni, nebo firmám, jednajícím ve shodě. To bylo poměrně běžné případy zejména u malých bank.

Delikty proti kapitálovým trhům

Privatizace v ČR proběhla ve dvou krocích: tzv. malá privatizace (která spočívala v přímém odprodeji malých provozoven či obchodů či v „prodeji“ dlouhodobých pronájmů prostor vhodných pro malé provozovny a tzv. velká privatizace (to jest privatizace velkých, do té doby státních podniků, ať průmyslových či obchodních), která měla řadu podob – od prodeje určenému zájemci, přes dražby ap. (tyto prodeje se mnohdy proluly s problematikou bankovní vzhledem k absolutnímu nedostatku legálního kapitálu), ale hlavní podíl privatizace spočíval v tzv. kupónové metodě privatizace. Na počátku stála vcelku logická a apriori správná úvaha: šlo o původně národní, posléze státní podniky, které byly po 40 let v tzv. všelidovém vlastnictví. Toto pseudovlastnictví mělo být nahrazeno vlastnictvím skutečným a předpokládalo se, že pomocí kupónů si občané ČSFR, resp. ČR (tato etapa spadala do období přechodu k rozpadu společného státu) „nakoupí“ podíly ve zvolených podnicích, čímž je privatizují (v podstatě se mělo vytvořit rychle akciová forma vlastnictví). Nezastíralo se, že nejde o skutečnou privatizaci, ale pouze o odstátnění, deetizaci; v první fázi se také nepředpokládá nějak masivní vstup investičních privatizačních fondů do tohoto procesu (to měla být až druhá fáze, kdy se toto rozdrobené akciové vlastnictví mělo spojovat za účelem skutečného výkonu vlastnických práv). Tato myšlenka narazila v podstatě hned na počátku na více či méně zřejmé nepochopení občanů, do doby, než Viktor Kožený přišel s tzv. „jistotou desetinásobku“. Jím založené Harvardské privatizační investiční fondy se tak staly vůdčími fondy na tomto „trhu“; tato myšlenka byla posléze kopírována i dalšími privatizačními fondy. Vláda, resp. garant této metody, ministr pro správu národního majetku a jeho privatizaci, sice s tímto postupem nesouhlasil, nicméně nemohl nikterak zasáhnout, kromě toho, že ex post byl stanoven limit pro vlastnictví fondů v jednom podniku, a že poptávka investičních privatizačních fondů byla uspokojována až po uspokojení poptávky jednotlivých tzv. držitelů investičních kupónů. Investiční privatizační fondy byly navíc zakládány i bankami, takže vzniklo v mnoha případech velmi netransparentní prostředí včetně tzv. křížového vlastnictví, kdy banky (čti jejich management) vlastnily samy sebe prostřednictvím svých investičních společností, či na druhou stranu vlastnily podniky, které současně úvěrovaly. Lze konstatovat, že etapa kupónové privatizace skončila až tzv. třetí vlnou privatizace, kterou již nepořádal stát, ale soukromá společnost Motoinvest, jehož majitelé byli sice vyšetřováni, ale nebylo jim možno nic dokázat.

Výsledkem této etapy byla nejen rozsáhlá nekalá činnost na kapitálovém trhu, ale i poměrně výrazný mezinárodní propad nově vzniklé pražské Burzy cenných papírů (BCP),

kteřá si dělala naději na to být centrální burzou střední a východní Evropy. Skuteční investoři se pražské BCP víceméně vyhýbají doposud, český akciový trh je závislý na minimálním počtu CP, resp. společností, a burza v ČR slouží pouze ke spekulacím a rozhodně není zdrojem kapitálu pro podniky, které k jeho získání volí raději bankovní úvěry, což je do určité míry české specifikum. Zmíněná nekalá činnost měla navíc všechny znaky tunelování (podle výše uvedené definice), i když v konkrétních případech nešlo o přímé finanční investice, ale o vklad investičních kupónů. Trestná činnost proti přímým investorům, která se začíná již v současném období pozvolna projevovat, nebude tak masivní (a lze říci, že se nebude vymykat delikvenci známé i ostatních zemích s tržní ekonomikou); jednak je kolektivní investování lépe legislativně chráněno, jednak orgány činné v trestním řízení mají již dostatek poznatků k odhalování této činnosti.

Další možnost protiprávního jednání na úkor drobných akcionářů přineslo období těsně před vydáním novely zákona o investičních fondech a investičních společnostech, která pochopitelně přinášela zpřísnění jejich fungování. Bohužel, ještě před tím, než vstoupila v platnost, se řada investičních společností stačila přeměnit v holdingy, na které tato zpřísnující novela neplatila. Toho také využila již zmíněná společnost Motoinvest, která řadu z nich ovládla. Kromě toho ovládla i několik bank, kterým byla posléze odebrána licence a skončily v konkursu (např. dosud trvá spor mezi akcionáři v té době páté největší banky a současně největší soukromé banky - Agrobanky a státem, resp. Českou národní bankou o platnosti odejmutí licence). Další vleklý spor je mezi podílíky Harvardského průmyslového holdingu (HPH) a vlastním vedením holdingu. Valné hromady části akcionářů versus valné hromady druhé části, zákaz výplaty podílů, který vydalo MF ČR, následuje protest další části akcionářů, mezinárodní zatykač na Viktora Koženého a některé další statutární zástupce holdingu a konec tohoto sporu je v nedohlednu. Slavný případ CCS fondů, kdy byla z ČR vyvedena více než miliarda Kč ke škodě podílíků fondů, případ fondů bývalého tenisty Šrejbera, který byl dokonce souzen a odsouzen, v odvolacím řízení byl ale shledán nevinným. To jsou důsledky této etapy a nejznámější případy, které byly ve své době mediálně zajímavé. Kromě toho existovala řada menších investičních společností, které postupovaly shodným modem operandi, a které už nebyly až tak zajímavé (např. Apollón holding, což byla investiční společnost již zmíněné Agrobanky; ten o majetek akcionářů přišel v etapě aktivit již zmíněného Motoinvestu).

Tyto případy patří minulosti a popisované etapě. V současnosti se rozvíjí a budou zřejmě i dále rozvíjet případy, které jsou známy z tržních ekonomik, a které patří ke „klasice“ trestné činnosti (falešní makléři, insider trading, vyskytl se i pokus o obchod s akciemi zlatých dolů apod.). Faktem je, že vzhledem k již zmíněné deformaci českého kapitálového trhu v podstatě na zástupnou roli (úložky úspor za účelem vyššího zhodnocení, ne tedy za účelem získání kapitálu) se v ČR hned tak nedočkáme činů typu manipulací s kursem akcií (např. známý případ ENRON v USA a další v EU).

Finanční kriminalita v ČR byla natolik svébytná a v zásadě neopakovatelná, že se v této masivní podobě nevyskytla dokonce ani v ostatních postsocialistických státech. Skutečností je, že řada z těchto deliktů nebyla dokonce ani obžalována, natož souzena, a počet skutečně odsouzených je - vzhledem k rozsahu a způsobeným škodám - mizivý. Navíc: když už se podařilo vypracovat obžalobu a odsoudit odviněného, neznamená to, že si trest odpyká (již zmíněný Šrejber byl odvolacím soudem osvobozen, představitelé Motoinvestu Tykač a Dienst nebyli ani žalováni, Procházka a spol. z IPB propuštění z vyšetřovací vazby, Říha, manažer 1. Pražské družstevní záložny byl sice obviněn a odsouzen, podal odvolání, po propuštění zmizel a je po něm mezinárodně pátráno, Viktoru Koženému se nepodařilo doručit ani obvinění, člen managementu HIF Vostrý opustil republiku a žije kdesi ve Střední

America). To jsou výsledky těch nejznámějších a největších případů této etapy. Tyto případy navíc dokumentují fakt zmíněný výše: až na některé výjimky, zejména související s kapitálovým trhem, byla tato trestná činnost „hrazena“ všemi obyvateli ČR, neboť náhrady se platily, a v případě spořitelních a úvěrových družstev platí, že státního rozpočtu, případně formou odkupu pohledávek Konsolidační agenturou. V této souvislosti jistě není bez zajímavosti zpráva, že o odkup těchto pohledávek jeví značný zájem okruh osob spjatých s Motoinvestem, že některé obchody s těmito pohledávkami jsou značně podivné (zejména co do jejich ceny) apod. Jak se zdá, tato popisovaná etapa ještě sice úplně nekončí, jsou to však, jak lze alespoň doufat, jen dozvuky.

Spořitelni a úvěrová družstva

Výše uváděný stav na bankovním trhu měl dopad na legislativu v podobě zpřísnění podmínek pro vznik bank a na zpřísnění bankovního dohledu, interně v bankách pak na postup při poskytování úvěrů apod. Banky se v té době příliš nezajímaly o tzv. drobnou klientelu, a to ani Česká spořitelna, která byla v dobách před r. 1989 jediným poskytovatelem spotřebitelských úvěrů. Proto vznikla poslanecká iniciativa volající po možnosti zakládání spořitelních a úvěrových družstev (dále jen SÚD), tzv. kampeliček, jejichž tradice existovala již z dob monarchie. Přes odpor ministra financí a dokonce i předsedy vlády, kterým se tato forma jevila jako nesystémová, se podařilo prosadit v r. 1995 zákon, umožňující vznik SÚD. Zákon byl však velice nedokonalý, vycházel snad pouze ze zkušeností monarchie a první československé republiky a obsahoval řadu ustanovení, kterých bylo lze zneužít.

Vývoj SÚD v podstatě kopíroval vývoj na bankovním trhu (počáteční prudký vzestup), první problémy a pády až k celkovému rozkolísání celého systému. Nutno dodat, že na rozdíl od bank (kde přece jenom problémy nebyly způsobeny pouze kriminálními aktivitami), některé kampeličky byly přímo zakládány s úmyslem tunelování. Samotný jejich „rozjezd“ působil dojmem pyramidových her (což je také důvod, proč jsou pyramidové hry v této práci o finanční kriminalitě vůbec zmiňovány).

Účelem SÚD bylo sdružovat volné finanční prostředky svých členů a poskytovat jim levné a dostupné úvěry a půjčky (více méně měly pro členy fungovat jako nonprofít ní instituce), nikdo se však nepozastavil nad tím, že některá SÚD lákají členy (zde je velice důležitý fakt, že šlo o členy, nikoli o pouhé vkladatele) na příslib až 20-25% úroku¹ z jejich vkladu či lépe řečeno členského podílu. Ani vzniklý Úřad pro dohled nad SÚD, ani ČNB (která, pravda, neměla SÚD přímo v kompetenci), ani ministerstvo financí se nepozastavily nad tím, že mnohá družstva svou kampaň vedou značně agresivně (za účasti celebrit ze světa politiky a showbyznysu), že navíc vyvíjejí činnost, kterou jim sice zákon nezakazoval, která nicméně byla na samotné pomyslné hraně legality (operace s měnovým kursem, operace na trhu cenných papírů apod. Výsledkem bylo skutečně masivní vytunelování značné části SÚD kriminální činností, což jak de facto tak i de jure uznal český stát odškodněním členů těchto družstev.

K úplnosti by se patřilo zmínit i o **trestné činnosti proti pojišťovnám a proti veřejným rozpočtům** (další samostatné kapitoly); jde však o trestnou činnost, v níž nemá ČR nějakou atypickou pozici proti ostatním státům; proto nejsou v tomto souhrnu zvláště zmíněny, jakkoli zejména delikvence proti veřejným rozpočtům je pro stát (formou výpadku příjmů na jedné straně a neoprávněným čerpáním na straně druhé zatěžují státní rozpočet) velmi bolestivá; navíc jde o výrazné politikum, související s tématem, který je diskutován ve všech vyspělejších ekonomikách: výše daňové zátěže podnikatelů a občanů.

¹ Což v době jejich vzniku bylo atypické a legální dosažení takového zhodnocení téměř nemožné.

V závěru studie se řešitel pokusil o kriminologický pohled na tuto problematiku, neboť právě oblast ekonomické kriminality je nejčastěji politizována.

Kriminalita jako taková je chápána jako vědomé porušování **trestního** zákona; jinak řečeno kriminalita rovná se trestný čin. Trestný čin je pak definován jako čin trestně odpovědného pachatele, který je společensky nebezpečný a jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně. Nestačí však pouhé uvedení v trestním zákoně, jestliže chybí společenská nebezpečnost a naopak - ani jednání společensky nebezpečné, které v trestním zákoně popsáno není, nemůže být trestným činem.

Řešitel v závěru studie s tímto pojetím polemizuje, neboť podle jeho názoru základní otázkou je, zda porušování **libovolného** zákona již není kriminalita (proto také v textu preferuje název delikvence před kriminalitou). Trochu nadneseně řečeno preferuje kriminologické hledisko před hlediskem čistě právním, a to z následujících důvodů:

vzhledem k tomu, že trestní zákon podléhá značným a častým novelizacím (dokonce se o něm tvrdí, že jde o nesourodé spojení rakousko-uherských zákonů se zákony období plánovitého hospodářství) a na jeho celkovou reformu se dodnes čeká, dále že paragrafy, stíhající daňové, pojistné a poplatkové delikty (jakož i úvěrové a pojistné podvody - viz výše) byly do trestního práva výslovně zařazeny až při novelizaci v roce 1998, se lze domnívat, že takto vymezená kriminalita právě v oblasti ekonomické je krajně nevyhovující. Není dost dobře možné tzv. kriminalizovat obchodní právo, neboť posouzení, kdy jde o úmysl, nedbalost vědomou, nedbalost nevědomou apod., je krajně nesnadné a přispívá k znejistění podnikatelského prostředí. V trestním právu se totiž projevují ambivalentní tendence, které vytvářejí zcela opačný než synergický efekt: snaha stále hlouběji specifikovat jednotlivé skutkové podstaty stále dalších trestních činů, ovšem bez praktického dopadu, čímž se balancuje mezi výše zmíněným zděděným trestním právem a anglosaským právem, u kterého nemáme tradici ani „vybavení“.

Ačkoli nelze souhlasit tak úplně s odsudkem nedbalostních trestních činů (řešitel pracoval jako soukromý ekonomický poradce a měl tak možnost pozorovat podnikatele, který z vyslovené nedbalosti tzv. manažersky selhal a připravil tak banku o desítky milionů Kč z nesplaceného úvěru a další miliony z tzv. dluhové služby), fakt je, že do určité míry obavy z kriminalizace ekonomiky mají racionální jádro a jsou do značné míry opodstatněné.

Podle diskuse v odborném tisku k problematice obchodního práva a jeho kriminalizace si údajně tyto razantní postupy vynucuje nárůst ekonomické kriminality. Je však třeba vidět nebezpečí ve faktu, že hospodářské potíže vyplývající z nedokonalých právních předpisů, zejména obchodního zákoníku, předpisů daňového práva a finančních předpisů, se mají řešit pomocí trestního práva.

Lze tedy očekávat, že takto pojaté trestní právo bude v rámci celkové reformy nahrazeno obchodním trestním právem, které bude řešit i do značné míry problematickou trestní odpovědnost právnických osob, na kterou trestní zákon ve svém - i novelizovaném - pojetí „nedosáhne“. Toto obchodní trestní právo by řešilo navíc i problémy spojené se zneužíváním dotací nebo subvencí a dalších podvodů v obchodní praxi, dále pak ekologické škody apod.

Je logické, že studie neobsahuje - a ani nemůže obsahovat - nějaké objevné či významně inovační zjištění. Jde o kriminologickou sondu do problémů finanční kriminality (tomu odpovídá i osnova a řazení kapitol), provedenou tak, jak bylo zmíněno v úvodu, aby tedy bylo

možno dokumentovat odlišnosti a svébytnost finanční kriminality jako zcela samostatné skupiny trestné činnosti.

Řešitel také akcentuje problém, který trápí českou justici obecně, a který lze vyjádřit lidovým rčením: „pomalá spravedlnost, žádná spravedlnost“. Neskutečně dlouhé trestní řízení, od zahájení vyšetřování po vynesení rozsudku, je právě v oblasti finanční kriminality tristní a z některých uvedených popisovaných případů je obzvláště patrná. Přidáme-li k tomu různé formy odvolání, dovolání apod., nelze se asi divit, že obecný názor na práci justice (která je poslední v celé řadě trestního řízení) není právě lichotivý. Zákonitě pak vzniká pocit nespravedlnosti, který je přirozeně obecný a nelze jej vztáhnout pouze na ekonomickou či finanční kriminalitu. Nicméně, je-li populace konfrontována s jevy, které chápe jako rozsáhlou nespravedlnost, a je-li to navíc zdůvodňováno samotnou existencí zákonů, pak může přirozeně reagovat tak, že bude „právně ngramotná“ i nadále, neboť zákony chrání především jejich porušovatele, a naopak občany, kteří je dodržují, nechrání vůbec. Průběh mnoha případů, které jsou popsány ve studii o finanční kriminalitě, tento vývoj společenského vědomí spíše podporuje.

Problém, který prolíná celou zpracovávanou problematiku, je zejména v tom, že poškození jsou prostřednictvím daňového systému, přerozdělováním mechanismů státního rozpočtu a neplněním úloh regulačních orgánů všichni daňoví poplatníci bez ohledu na to, jak moc ziskuchtiví (ziskuchtivost je podle kriminologické teorie jeden z hlavních motivů obětí hospodářské kriminality) jsou oni sami, jak obezřetně se chovají ke svým finančním prostředkům apod. Zde jsou skryty kořeny jevu, o němž je řeč výše, tedy jevu neúcty k právu; tyto delikty nemají tak dalece nic společného s uplynulou érou, naopak jde o zneužití či spíše dokonce využití nedokonalých zákonů, o zneužití celé etapy transformace, přičemž se ovšem o regulátory k ochraně této transformace měli postarat politici.

Jde o zásadní problém náhledu na celou jednu etapu společenského vývoje v České republice, kterou se autor pokusil zkoumat ze sice důležitého, nicméně přesto parciálního hlediska: z hlediska kriminologie, která však - bohužel - jako vědní obor zatím nemá vypracováváni ani definiční základnu oblasti ekonomické kriminality. Předkládaná práce se - kromě konstatace tohoto faktu - snaží také o zacelení této mezery.

Drogy a česká vězeňská populace v kontextu drogové scény¹ 2002–2003

Odpovědný řešitel: PhDr. Alena Marešová

Spoluřešitelé: JUDr. Václav Nečada, Mgr. Květa Sluková,
PhDr. Jan Sochůrek, JUDr. Petr Zeman, Ph.D.

Studie je volným pokračováním publikace IKSP vydané v roce 2000 „**Drogová problematika ve věznicích ČR a některých zahraničních věznicích**“. Vydáním obou publikací Institut pro kriminologii a sociální prevenci (dále jen IKSP) splnil současně úkoly z programu „Národní strategie protidrogové politiky“, ve kterém byl vládním usnesením ministru spravedlnosti opakovaně uložen úkol realizovat penologický výzkum zaměřený na zacházení s drogově závislými pachateli trestné činnosti ve věznicích ČR.

Realizací penologického výzkumu byl Ministerstvem spravedlnosti pověřen v obou případech IKSP, a proto penologický výzkum provedený přímo ve věznicích ČR v roce 1999 a opětně v roce 2002 je základem obou studií.

¹ Marešová, A., Nečada, V., Sluková, K., Sochůrek, J., Zeman, P. Drogy a česká vězeňská populace v kontextu drogové scény a trestněprávní legislativy. Praha : IKSP, 2003. 126 s.

K provedení terénní části požadovaných výzkumů odpovědná řešitelka úkolu přizvala zkušené pracovníky Vězeňské služby. Výsledkem byl opravdu rozsáhlý a reprezentativní penologický výzkum, který zahrnoval v prvním případě **436 respondentů z řad vězňů, a v druhém případě 789 vězňů** (což představuje cca 2 a 4,5 % ze všech v tu dobu vězněných osob). Poznatky získané výzkumem vybraní pracovníci IKSP doplnili o stručný popis drogové scény v ČR obecně a trestněprávní problematiku drog zvlášť, o zmapování současné situace ve věznicích včetně způsobů a výsledků monitorování drogové závislosti vězňů a plnění souboru protidrogových opatření prováděných Vězeňskou službou v hodnoceném období. V první studii pak značná pozornost byla věnována způsobům zacházení s drogově závislými vězni ve vybraných zemích Evropy a Severní Ameriky, a v této studii pak trestněprávnímu přístupu k tzv. drogové kriminalitě v zahraničí.

Snahou všech členů řešitelského týmu bylo poskytnout v podobě obou studií pracovníkům vězeňství, ale i širší odborné veřejnosti a studentům, základní orientaci v současné drogové kriminalitě z pohledu trestní justice, a především popsat problematiku drog ve vztahu k osobám pachatelů trestných činů vykonávajícím na přelomu století trest odnětí svobody v českých věznicích.

Práce je rozdělena do sedmi vzájemně navazujících, ale do jisté míry i samostatně působících částí:

První - pojednává všeobecně o drogách a obsahuje stručný souhrn penologického výzkumu provedeného v roce 1999.

Druhá - popisuje současnou drogovou scénu v ČR a pojednává i o nových trendech ve zneužívání drog.

Třetí – se zabývá t.č. platnou českou trestněprávní úpravou drogové kriminality. Obsahuje přehled jednotlivých skutkových podstat trestných činů nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů, šíření toxikomanie, včetně dokumentace vybraných soudně rozhodnutých případů.

Čtvrtá - obsahuje souhrnné statistické údaje o trestním orgánům známé kriminalitě související s výrobou, distribucí a užíváním drog.

Pátá - stručně seznamuje s trestněprávním přístupem k drogové kriminalitě v zahraničí.

Šestá - soustřeďuje poslední údaje z monitorování drogové závislosti v českých věznicích a informace o tam uplatňovaných protidrogových opatřeních.

Sedmá - je věnována výsledkům nového penologického výzkumu provedeného v roce 2002 ve většině českých věznic na vybraném vzorku cca 800 vězňů s využitím speciálně zkonstruovaného dotazníku DROGPEN.

Obecná východiska řešeného úkolu

Problematika zneužívání drog, především pak kriminalita spojená s výrobou, distribucí a užíváním omamných a psychotropních látek, kriminalita páchaná pod vlivem drog či s cílem opatřit si drogy a další jevy vyskytující se v užší či širší souvislosti se zneužíváním drog, zůstávají několik posledních let v centru pozornosti celé české společnosti a trestněprávních orgánů zvlášť.

Přesto problémy, které drogovou problematiku staví do centra pozornosti, se zatím u nás ani v cizině nedaří uspokojivě řešit, naopak, téměř všechny negativní jevy se zneužíváním drog spojené se v posledních letech spíše prohlubují a postihují větší počet lidí: nejen konzumentů, ale i stále větší počet dalších osob, které drogy nezneužívají, avšak jsou drogově závislími

osobami a drogovou kriminalitou postiženy, ohrožovány, nebo alespoň obtěžovány nebo zneklidňovány.

Tak, jako všechny závažnější sociálně patologické jevy, se problémy se zneužíváním drog a soužití s lidmi drogově závislými intenzivněji, než ve všedním životě odráží v prostředí věznic, v nichž jsou osoby postižené trestněprávními sankcemi mj. i za kriminální chování spojené se zneužíváním drog, dosti často kumulovány. Proto poměrně dávno ve vězeňské službě vznikla potřeba realizovat opatření, která by výskyt drog a jejich užívání ve vězeňských zařízeních minimalizovala, současně pak zabránila dalšímu rozšiřování drog mezi ostatní dosud „neinfikované“ vězně v průběhu výkonu trestu odnětí svobody a zabránila tak vzniku nových drogových závislostí přímo ve státních represivních zařízeních.

K tomu byl ve Vězeňské službě ČR vypracován tzv. soubor protidrogových opatření, a to zvláště pro výkon vazby ve věznicích a zvláště pro výkon trestu odnětí svobody.

Při vypracovávání souborů protidrogových opatření si pracovníci věznic stanovili tyto **základní cíle:**

- 1) maximálně bránit průniku omamných a psychotropních látek do vězeňských objektů a maximálně eliminovat jejich užívání vězni,**
- 2) vytvořit funkční systém zacházení s drogově závislými osobami, které tč. vykonávají trest odnětí svobody v českých věznicích. Tento systém by měl především motivovat drogově závislé vězně k uvědomělému zbavení se závislosti na drogách.**
- 3) rozvinout systém prevence, který by v průběhu výkonu trestu odnětí svobody bránil infikování vězňů (dosud drogy neužívající) drogovou závislostí.**

K dosažení vytýčených cílů, především pak ke zmapování současného stavu drogové scény, jehož znalost je nezbytná k účinnosti plánovaných zásahů, byl, mimo jiná opatření, realizován zde prezentovaný výzkum.

Drogová scéna v ČR

Mezi zdroji informací o české drogové scéně zauímají nezastupitelné místo výroční zprávy Hygienické stanice hl. m. Prahy „Epidemiologie drog a uživatelů drog“. Tyto zprávy shrnují výsledky činnosti celostátního drogového informačního systému, provozovaného již od roku 1995 Hygienickou službou ČR. Tento systém je kompatibilní se systémem sběru dat Evropského monitorovacího centra pro drogy a drogovou závislost (EMCDDA), jehož nově upravený standardizovaný formulář využívá.

Celkový počet nově evidovaných osob v L/K centrech v ČR v roce 2001 činil 4233 osob, tj. 41,2/100 000 obyvatel. To je nejvyšší roční incidence od počátku provozu celostátního drogového informačního systému. Celkový poměr evidovaných mužů a žen činil 1,9:1, což je výsledek prakticky shodný s rokem 2000. Diskutabilní je samozřejmě interpretace uvedeného nárůstu incidence. Výroční zpráva Meziresortní protidrogové komise o stavu a vývoji ve věcech drog v ČR za rok 2001 nabízí hned trojí vysvětlení. Rostoucí počet nově evidovaných osob v L/K centrech může vypovídat o zvýšení dostupnosti programů léčby pro problémové uživatele drog. Další možností je prodlužování období mezi zahájením drogové kariéry a žádostí o léčbu, jinými slovy nárůst incidence o případy uživatelů, kteří drogu užívají delší

dobu, ale dříve o léčbu nežádali. A konečně je možným vysvětlením též skutečné zvyšování počtu uživatelů drog. Přiklonit se k některé z uvedených hypotéz však nelze pouze na základě dat o incidenci problémových uživatelů drog, ale je třeba tato data hodnotit v souvislostech s jinými zdroji informací o drogové scéně v ČR.

Průměrný věk nově evidovaných uživatelů drog činil 21,3 roku. Jako kritické se z hlediska drogové problematiky všeobecně uznává věkové rozmezí 15–39 let. V tomto věkovém rozmezí činila incidence 3966 osob, tj. 106,1/100 000 obyvatel. Nejpostiženější věkovou skupinou jsou i nadále osoby mezi 15–19 lety, kterých bylo nově evidováno 1763, tj. 41,6 % ze všech nově evidovaných uživatelů. Tato věková skupina je převažující i mezi uživateli pervitinu (41,3 % ze všech uživatelů pervitinu). Druhou nejvyšší incidenci zaznamenala věková skupina 20–24letých (35,4 %), která je nejpočetnější skupinou mezi nově evidovanými uživateli heroínu (51,3 %). Problémových uživatelů drog do 15 let byly mezi nově evidovanými osobami 2,3 %. Před dosažením věku 15 let začalo některou z drog užívat alarmujících 14 % nově evidovaných uživatelů, do věku 19 let pak téměř 70 %.

Nejčastěji udávanou základní drogou jsou stimulanty (47,8 %), u samotného pervitinu je to 46,5 %. Následují uživatelé opiátů (28,7 %, samotný heroín 28 %), konopných drog (17,6 %) a rozpouštědel (3,5 %). Nejvíce užívanou sekundární drogou (drogou užívanou v kombinaci s drogou základní) byla marihuana (28,6 %), dále pervitin (13,6 %), extáze, LSD a heroín.

Významným ukazatelem je způsob aplikace základní drogy. Injekční aplikace byla vykázána u 62,3 % nově evidovaných uživatelů, po připočtení uživatelů, kteří injekčně aplikují sekundární drogu, se jedná o 64,8 %. Tento způsob aplikace výrazně dominuje u heroínu a pervitinu, kde rozšířenou alternativou k injekční aplikaci je kouření (heroín) a šňupání (pervitin). Nejvyšší procento injekčních uživatelů (cca 76 %) je mezi uživateli ve věkových skupinách 20–24 let (nejvyšší absolutní číslo) a 25–39 let. Do věku 19 let užilo drogu injekčně poprvé 64,4 % ze všech injekčních uživatelů, do věku 15 let 4,3 %. Sdílení injekčních stříkaček a jehel s jinými uživateli alespoň jednou v průběhu své toxikomanské kariéry přiznalo 28,8 % ze všech nově evidovaných uživatelů.

Incidence uživatelů opiátů, zejména heroínu, se za posledních sedm let přibližně ztrojnásobila, a od roku 1998 má trvale vzestupný trend. Incidence uživatelů stimulantů se zdvojnásobila, vrcholu zatím dosáhla v roce 1998 a nepatrný pokles v letech 1999 a 2000 byl vystřídán opětovným nárůstem v uplynulém roce.

Průměrný věk všech evidovaných problémových uživatelů drog činil v roce 2001 21,3 roku, což po několika letech stagnace představuje zvýšení. Nejvyšší průměrný věk mají uživatelé heroínu a pervitinu, uživatelé konopných drog a rozpouštědel byli v L/K centrech evidováni v podstatně nižším věku. Zneklidňující je stále rostoucí počet nově evidovaných injekčních uživatelů drog, způsobený v posledních letech zejména narůstajícím počtem nově evidovaných injekčních uživatelů heroínu.

Na základě epidemiologických přehledů o postojích, znalostech a zkušenostech mládeže s drogami z let 1994, 1997 a 2000 lze usuzovat, že mezi dětmi ze základních škol jsou drogy na konci devadesátých let více rozšířeny než v jejich polovině, ovšem nárůst podílu uživatelů od r. 1994 představuje „pouze“ 3,4 %. Za sledované období se zdvojnásobil podíl konzumentů kanabinoidů, rovněž rozšíření pervitinu a heroínu je větší. Drogy obecně jsou dětem mnohem dostupnější, děti jsou zároveň mnohem zasvěcenější v otázce způsobů, jak lze drogy získat. Hlavním důvodem pro užití drogy je stále únik před problémy okolního světa. Děti se dnes

častěji setkávají s drogami ve svých rodinách. Za pozitivní trend lze pokládat skutečnost, že znalosti žáků o této problematice, včetně právního vědomí, výrazně posílily. Děti rovněž nyní více přijímají představu odborníka - lékaře jako osoby, na kterou by se s případnými problémy s drogami obrátily. Poměrně velké důvěře se i nadále těší rodiče. Pozitivní je, že dvojnásobně klesla míra užívání velmi nebezpečného toluenu, a že poklesla i míra injekční aplikace drog.

V oblasti středoškolské mládeže nezbyvá než konstatovat, že počet mladých lidí, majících osobní zkušenost s drogou, neustále vzrůstá (v r. 2000 již téměř polovina populace 15 - 19letých). Nabídka drog se obecně rozšířila po celé republice. Zvyšuje se počet mladých lidí, kteří přiznávají nitrožilní aplikaci drogy (ačkoliv zvláště rizikové sdílení jehel s jinými osobami pokleslo). U většiny drog roste počet experimentátorů, a to zejména u těch nejrizikovějších. Typicky ženskou drogou se stávají tisíce prostředky, které svou spotřebou dohánějí dokonce marihuanu. Částečně pozitivní jev lze spatřovat ve skutečnosti, že na vzestupu počtu osob, majících zkušenost s drogou, se nejvíce podílejí kanabinoidy, tedy obecně méně rizikové drogy.

Drogová kriminalita v ČR

Výroční zpráva Národní protidrogové centrály Služby kriminální policie a vyšetřování Policie ČR „Situace v oblasti drog v roce 2001 v České republice“ (dále jen „Zpráva NPC“), a příslušná pasáž Zprávy Ministerstva vnitra ČR o situaci v oblasti veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti na území České republiky v roce 2001, charakterizují stav v oblasti nelegálního obchodu a šíření OPL v ČR několika základními faktory. Především se jedná o rozšiřování distribuce a užívání OPL do menších měst, větší dostupnost OPL a nárůst užívání téměř všech jejích druhů. U kokainu, který byl dosud na okraji zájmu, došlo k mírnému poklesu ceny a následnému nárůstu spotřeby především na „taneční scéně“.

Prohlubuje se konspirativnost ze strany výrobců a distributorů OPL za využití opatření jako

- dislokace laboratoří do menších obcí či na osamělá místa
- masové využívání mobilních telefonů s předplacenými kartami
- častější využívání dalších informačních technologií, zejména internetu
- držení minimálního množství OPL dealerem při pouličním prodeji
- využívání trestně neodpovědných osob především k distribuci.

Prakticky celosvětovému trendu odpovídá prudký nárůst počtu uživatelů syntetických drog, zejména XTC, spojených s taneční a hudební scénou. Do obchodu s těmito látkami jsou zapojeni především občané ČR, ale také Arabové, Rusové, Ukrajinci a občané států EU. Narůstá výroba metamfetaminu z alternativních zdrojů efedrinu - z léčiv. Zároveň se zvyšují snahy o získávání efedrinu ze zahraničních zdrojů pro výrobu metamfetaminu na českém území. Prohlubuje se propojení zločineckých skupin v ČR a SRN, organizujících výrobu velice čistého metamfetaminu v ČR, a jeho vývoz do SRN. Přetrvává zneužívání léků k výrobě syntetických drog.

Roste role ruskojazyčných pachatelů prakticky ve všech oblastech tohoto druhu kriminality. Nejaktivnější jsou skupiny původem z Dagestánu a Ukrajiny s dobrou návazností na české podsvětí. Tyto skupiny se vyznačují vysokou organizovaností, konspirativností, disciplínou, dynamikou, drzostí a kriminální zkušeností jednotlivých pachatelů.

Z arabských zločineckých struktur se do obchodu s OPL zapojují na českém území nejvíce občané Tuniska, organizující zejména prodej heroinu. Alžírské skupiny ovládly obchod

s hašišem a zapojují se i do prodeje heroinu. Jejich charakteristickým znakem je velmi vysoká organizovanost. V menší míře se mezi pachateli objevují Palestinci z Libanonu a Jordánska, Arabové z Maroka, Egypta a Iráku.

Podle Zprávy NPC vyplývají v oblasti nelegálního obchodu s OPL vnější bezpečnostní rizika pro ČR z několika skutečností. Patří mezi ně měkké podmínky pro získání legálního pobytu na území republiky, téměř bezrizikové praní peněz pocházejících z trestné činnosti, jednoduché zakládání krycích firem a nízké náklady na jejich provoz. Dalšími aspekty, vytvářejícími z ČR zemi vhodnou pro tento druh kriminality, jsou relativně nízké tresty ukládané za drogové trestné činy, ochota českých občanů zapojit se do nelegálních aktivit za relativně nízkou odměnu, a vysoká pravděpodobnost uchránění výnosů z drogových obchodů před propadnutím.

Postih drogové kriminality v ČR

Obecně lze konstatovat, že objasněnost drogové kriminality (tj. trestných činů podle § 187, § 187a, § 188 a § 188a TrZ) podle policejních statistik je pravidelně velmi vysoká (průměrně kolem 98 %). Je ovšem pravdou, že sama policie přiznává vysokou latenci těchto deliktů, která vyplývá z jejich povahy, z faktu, že zde zpravidla neexistuje osoba, která by se subjektivně cítila jako oběť trestného činu, že se často stírají rozdíly mezi těmito „oběťmi“ a pachateli, kteří náleží ke stejné svébytné subkultuře. Tradičně nejfrekventovanějším drogovým trestným činem je trestný čin nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů podle § 187 TrZ (v roce 1996 bylo zjištěno 1436 skutků, obžalováno 608 osob, odsouzeno 283 osob, v roce 2001 zjištěno 3198 skutků, obžalováno 1418 osob, odsouzeno 905 osob).

Mezi tresty uloženými za tento trestný čin trvale převládá podmíněný trest odnětí svobody, představující více než polovinu všech odsuzujících rozsudků (149 v r. 1996, 474 v r. 2001). Po několika letech poklesu podílu nepodmíněných trestů odnětí svobody nastal v roce 2000 obrat, a v roce 2001 již podíl těchto trestů na všech odsouzeních dosahoval téměř výše podílu z roku 1996 (41 % – 40,3 %). Podíl ostatních trestů se teprve v roce 2001 dostal nad hranici 5 %, zejména zásluhou rostoucího počtu ukládaných trestů obecně prospěšných prací. Podíl případů, kdy bylo upuštěno od potrestání, poklesl od roku 1998 o více než polovinu.

Na složení uložených trestů odnětí svobody podle jejich výše se odrazil fakt, že s účinností od 1. 7. 1998 došlo k úpravě trestních sazeb, a to v základní skutkové podstatě zvýšením na jeden rok až pět let. Trvale nejvíce ukládanými nepodmíněnými tresty odnětí svobody jsou tresty v rozmezí přes jeden rok do pěti let, přičemž jejich podíl se vyšplhal nad 70 %. Od roku 1999 roste podíl trestů v rozmezí přes pět do patnácti let, jehož výše v roce 2001 překonala 10 %, což bylo naposledy vykázano v roce 1996. Důvodem může být jak úspěšnost orgánů činných v trestním řízení při odhalování a stíhání příslušníků vyšších struktur drogové kriminality, tak i změna v přístupu soudů k trestání pachatelů závažnějších forem drogové trestné činnosti.

Zatímco počty zjištěných a objasněných trestných činů nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů podle § 187a TrZ za celou dobu účinnosti novely zavádějící uvedený paragraf (tj. od 1. 1. 1999) stouply pouze mírně, výraznější nárůst se projevil u počtů stíhaných, obžalovaných a odsouzených osob (v r. 1999 zjištěno 228 skutků, obžalováno 115 osob, odsouzeno 18 osob, v r. 2001 zjištěno 241 skutků, obžalováno 215 osob, odsouzeno 86 osob). I když vezmeme v úvahu skutečnost, že v prvním roce účinnosti nebyly ukončeny zdaleka všechny případy, které se vyskytly v policejní evidenci, nárůst mezi roky 2000 a 2001 činil téměř 40 %, je tedy značný. Přesto nejsou počty stíhaných a zejména

odsouzených osob nijak závratné a v tomto směru se zřejmě nenaplnují obavy odpůrců zavedení § 187a do trestního zákona. Je však otázkou, zda tomu tak je v důsledku citlivého postupu orgánů činných v trestním řízení při kvalifikaci jednotlivých případů, nebo se jedná o výsledek vysoké latence daného druhu kriminality.

Ke zřejmě pochopitelnému vývoji dochází ve skladbě ukládaných trestů, kdy se výrazně snížil podíl nepodmíněných trestů odnětí svobody na všech případech odsouzení obžalovaného (61,1 % v r. 1999, 18,6 % v r. 2001), a to zejména ve prospěch trestů podmíněných, které v roce 2001 představovaly již více než 50 % všech případů odsuzujících rozsudků (3 v r. 1999, 45 v r. 2001). Rovněž podíl trestu obecně prospěšných prací se za sledované tři roky zdvojnásobil (2 v r. 1999, 18 v r. 2001). Výše ukládaných nepodmíněných trestů odnětí svobody odpovídá trestním sazbám za uvedený trestný čin, které v základní skutkové podstatě činí až dva roky a ve skutkové podstatě kvalifikované jeden rok až pět let. Velká většina uložených nepodmíněných trestů tak nepřesahuje jeden rok.

Vývoj počtu zjištěných a objasněných trestných činů nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů dle § 188 TrZ prošel podle policejních statistik ve sledovaném období propadem, vrcholícím v r. 1999, a opětovným nárůstem až zpět na úroveň roku 1996. V údajích o počtech stíhaných a obžalovaných osob stojí za zmínku přibližně šedesátiprocentní nárůst mezi roky 1999 a 2000, který se poté projevil i ve více než stoprocentním nárůstu počtu osob odsouzených v následujícím roce (v r. 1996 zjištěno 156 skutků, obžalováno 165 osob, odsouzeno 27 osob, v r. 2001 zjištěno 157 skutků, obžalováno 195 osob, odsouzeno 62 osob).

Skladba uložených trestů byla po sledované období poměrně stálá. Charakterizuje ji převaha podmíněných trestů odnětí svobody a opětovný nárůst trestů nepodmíněných v roce 2001. Podíl ostatních trestů na všech odsuzujících rozsudcích se od r. 1999 drží nad deseti procenty. Ohledně výše ukládaných nepodmíněných trestů odnětí svobody je třeba jen zopakovat vliv novely č. 112/1998 Sb., zpřísnující od 1. července 1998 trestní sazbu v prvním odstavci § 188 na jeden rok až pět let, čímž omezila možnost ukládání trestů odnětí svobody do jednoho roku a přesunula tak většinu trestů do kategorie přes jeden rok do pěti let.

Počty zjištěných a objasněných trestných činů šíření toxikomanie dle § 188a TrZ ve sledovaném období rostly až do roku 1999 a od té doby klesají (v r. 1996 zjištěno 446 skutků, obžalováno 183 osob, odsouzeno 24 osob, v r. 2001 zjištěno 613 skutků, obžalováno 332 osob, odsouzeno 41 osob). Nárůst počtu stíhaných a obžalovaných osob v roce 1998, a počtu odsouzených v roce následujícím, představoval více než padesát procent. K významnějšímu poklesu pak došlo v roce 2001.

Ohledně skladby ukládaných trestů je vývoj obdobný jako u trestného činu dle § 188 TrZ - tedy trvalá převaha podmíněného odsouzení, ovšem s narůstajícím podílem jiných trestů nespojených s odnětím svobody a (po několika letech poklesu) i nepodmíněných trestů odnětí svobody. Délka ukládaných nepodmíněných trestů odnětí svobody se odvíjí od trestní sazby, jejíž horní hranice byla u základní skutkové podstaty zvýšena od 1. 7. 1998 z jednoho na tři roky a u skutkové podstaty kvalifikované ze tří na pět let, takže stále je většina trestů ukládána v délce do jednoho roku.

V závěru studie autoři na základě získaných poznatků konstatují, že drogová scéna ve věznicích odpovídá obecné drogové scéně, s odchylkami vyplývajícími z podstaty života ve věznicích. Vzájemná provázanost obou je toho času na velmi vysoké úrovni. Z toho pak vyplývá, že nelze změnit radikálně drogovou scénu ve věznicích (drogy z věznic zcela vymýt

a závislé vězně zcela zbavit drogové závislosti), aniž by bylo dosaženo radikálních změn v mimovězeňském prostředí, tj. v české společnosti.

Poznátky z analýzy vybraných trestních spisů

Při studiu 18 trestních spisů, které se týkaly případů projednávaných soudy v Praze v letech 2000–2001, pro potřeby této studie a při studiu dalších dostupných materiálů o drogové kriminalitě a doprovodných jevech, jsme zformulovali **několik zobecnění**, či spíše postřehů:

Přesto, že v mnoha případech (včetně zde citovaných) byla naplněna stejná skutková podstata „drogového“ trestného činu, za který byli pachatelé následně i odsouzeni, lze rozdělit případy evidované kriminality, spojené s drogovou závislostí pachatelů, do tří skupin (bez souvislosti s dělením uvedeným výše), jež se od sebe navzájem radikálně liší.

1) **V první skupině případů** se jedná především o trestnou činnost spojenou s **mezinárodním nelegálním obchodem s drogami**: o projevy činnosti nadnárodních zločinných organizací specializovaných mj. na pašování drog mezi státy i mezi kontinenty (po tzv. drogových cestách). Námi uvedené případy (ze skupiny označené jako I. a případy a) a b) ze skupiny označené jako II.) spadají do této skupiny mezinárodního zločinu, jež se vyznačuje, dle našeho mínění, následujícími charakteristikami:

- a) V případě námi studovaných případů, každá pašovaná zásilka drog představovala značné množství drahé drogy – především kokainu a heroinu - v hodnotě často i několika milionů korun. V současnosti však se projevuje opačný trend – více zásilek (často i několik nezávislých kurýrů v jednom letu) menší hodnoty a teprve součet jejich hodnot představuje významné finanční částky. Důvodem změny trendu je jednak nižší ztráta při zadržení jednoho kurýra a omezená možnost celních a policejních orgánů důkladně zkontrolovat větší množství ve stejnou dobu přicestovávších cizinců.
- b) Na pohybu nelegálních drog mezi státy se i v tzv. tranzitních zemích podílejí dobře organizované skupiny, specializované právě na pašování drog. Tyto skupiny zajišťují ubytování kurýrů, jejich kontaktování, převzetí drog a další pohyb drog po vyznačené trase atd. Na rozdíl od zadržených kurýrů jde často o osoby, které jsou dlouhodobou součástí drogového „průmyslu“, osoby, pro které je tato činnost trvalou součástí jejich obživy – někteří z nich mají charakter národních rezidentů nadnárodních organizací. Na takovém pohybu drog se přizívají i další „odborné síly“ jako např. padělatelé dokladů, zloději dokladů pro kurýry, osoby poskytující další nezbytné „služby“ včetně zajištění „propustnosti hranic“. Tyto osoby jsou angažovány z řad místní galerie, ale i z řad zkorumpovaných zaměstnanců státní správy či chemických laboratoří, z řad farmaceutů atd.
- c) Pohyb drog probíhá podle předem zpracovaných scénářů, osvědčených dlouholetou praxí a přizpůsobujících se pružně jakýmkoliv změnám (včetně změn národních legislativ). Organizace cest je uvážlivá, počítá s možnými riziky, a dokonce se snaží je předvídat. Součástí těchto plánů je i kalkulace se zadržením kurýra, tj. je kalkulováno i s možnými ztrátami. Cesty pohybu drog jsou nejen mezistátní, ale většinou mezikontinentální s připravenými variantami navzájem nahraditelných způsobů nelegální distribuce přes různé tranzitní země do zemí cílových.
- d) Jako kurýři jsou často užívány osoby z tzv. rozvojových zemí či států označovaných jako chudé země (Brazílie, Bolivie, Peru, Tunisu, Nigerie apod.). Jsou to často tzv. běžní občané, z pohledu trestního práva bezúhonní nebo téměř bezúhonní, kteří jsou toho času v tíživé životní situaci: nezaměstnaní, zadlužení, na útěku před osobními problémy apod. a jejich užití je omezeno jen na jednorázový či v případě úspěchu i opakovaný převoz drog. Tyto osoby nejsou do podrobnější organizace pohybu drog

úmyslně zasvěcovány, sice obvykle tuší, že „pracují“ pro organizaci provozující nelegální či dokonce zločinnou činnost, ale svoji roli chápou jako okrajovou. Proto jejich informace jsou pro orgány činné v trestním řízení, získávané s cílem využít je v boji proti pašování drog, téměř bezcenné. Jsou však téměř vždy a ve všech státech jedinými trestně stíhanými osobami – teda jen jejich menší část. Občas se dokonce zdá, že v některých případech může jít o oběť úmyslně předhozenou k zadržení, cílem utajit důležitější činnost, zásilku, či zkorumpovanou osobu pracující pro zločinnou organizaci. Vzhledem k tomu, že se jedná o tzv. koncové osoby v drogovém „průmyslu“ a jejich zadržení pro drogový byznys představuje jen ztrátu jimi přepravované drogy, nemá jejich zadržení pro účinný boj proti nelegálnímu tranzitu drog téměř žádný význam. Vyšší složky zločinných organizací specializovaných na mezinárodní nelegální obchod s drogami, zůstávají mimo trestní postih – tj. řídicí osoby těchto složek zůstávají utajeny, trestně nestíhány, a svými zisky za svoji činnost odměňovány.

- e) Zisky spojené s nelegálním tranzitem drog musí být z našeho pohledu opravdu obrovské, a z toho pohledu propustnost hranic tranzitních států velká, když zadržení tiskem prezentovaného množství drog úspěšnost činnosti organizovaných zločinných skupin zjevně nepostihuje. Je to i potvrzením velikosti poptávky po drogách, i znakem relativně malé rizikovosti v tomto druhu „podnikání“, s ohledem na celkový objem zisků.
- f) Nelegální tranzit drog je vzhledem ke stálému výskytu stejně organizovaných případů dobře fungujícím mechanismem, kde zásahy celníků přes veškerou snahu zisky z nelegálního prodeje drog nijak citelně nesnižují.
- g) Trestněprávní úprava postihu drogové kriminality jednotlivých států není velkou překážkou organizované kriminalitě spojené s nelegální distribucí drog, protože ve skutečnosti ji lze uplatnit především jen vůči lehce nahraditelným kurýrům a finanční škody ze zadržených drog nejsou zatím fatální. Mimo to ztráty patří ke všem druhům ilegálního podnikání. Trestněprávní úprava je tak často chápána jen jako vymezení určitých omezení, která však lze při troše snahy bez větších problémů obejít s cílem maximalizovat zisk a minimalizovat možné ztráty. Proto další zdokonalování trestních kodexů ve vztahu k nelegálnímu obchodu s drogami bez uplatnění dalších navazujících opatření diplomatických, ekonomických, sociálních, zdravotních atd. nemůže snížit výskyt drogové kriminality tohoto druhu.

2) Ve druhé skupině případů jde o trestnou činnost spojenou s výrobou a distribucí drog na našem území, prováděnou převážně občany ČR (příp. dlouhodobě na našem území pobývajícími cizinci), s cílem obohatit se prodejem drog drogově závislým osobám z řad spoluobčanů.

Trestně stíhané osoby v této skupině jsou obvykle spojeny s výrobou a distribucí české speciality pervitinu, nákupem s cílem dalšího prodeje tvrdých drog a tzv. tanečních drog, pocházejících ze zahraničí nebo s pěstováním a prodejem marihuany. (Značnou část tvoří ti, které lze označit jako obchodní mezičládky). V případě mnoha dealerů (zahrnutých též do této skupiny) se jedná i o uživatele jimi distribuovaného „zboží“, kteří si prodejem vydělávají na vlastní dávku drog. Zřídka se jedná osoby bezúhonné. I tam, kde tyto osoby nebyly dosud trestně stíhány, tak jsou často spolutvůrci různých sociálně negativních jevů a vyznačují se společensky odsuzovanými způsoby obživy: prostitucí, parazitováním na rodičích či dalších příbuzných a známých, spojením s galerkou, většina z nich zneužívá sociální systém ČR neoprávněným pobíráním různých sociálních dávek atd. Nezaměstnanost je jejich povoláním. I tam, kde zatím sami nejsou osobami na drogách závislými, tak distribuce drog včetně jejího

prodeje nezletilým jim žádné skrupule nečiní. Prodej, příp. i výroba drog je pro ně základním a trvalým zdrojem příjmů a součástí jejich způsobu života. Mezi těmito osobami se relativně často vyskytují i cizinci více méně trvale žijící na našem území: občané Slovenska, Vietnamu, některých arabských států, Ukrajinci a další občané ze zemí bývalého SSSR, občané bývalé Jugoslávie apod. Stále častěji dochází k vytváření větších skupin s dělbou práce a propojením na další skupiny (např. provozovatele erotických podniků). Propojení na mezinárodní zločin není zatím běžné. Jen kontakty na dealery tvrdých drog a tanečních drog pro jejich další prodej, tam, kde je základním zdrojem zisků.

Pachatelé drogové kriminality, kteří jsou stíháni a souzeni v ČR a jejich činnost nejvíce medializovaná, patří nejčastěji do této skupiny. Zde také zásahy orgánů činných v trestním řízení jsou důležitým prostředkem vedoucím k omezení této trestné činnosti. Spíše by měly vést. Bohužel zákrok proti takovým skupinám bývá, až na výjimky, náhodný. Ztěžuje to mj. charakter trestné činnosti – odpor uživatelů drog, ale někdy i jejich okolí, o drogové kriminalitě vypovídat, proti dealerům svědčit atd. Také přístup širší veřejnosti k drogové kriminalitě není jednoznačný (blíží se vztahu k legálnímu alkoholu) a často užití i prodej drog jsou tolerovány – o tom pojednávají mnohé další pasáže v této studii. Proto, jak vyplývá ze závěrů Zvláštní zprávy Nejvyššího státního zastupitelství o drogové kriminalitě, trestní justice v budoucnosti očekává další růst drogové kriminality. Dokonce očekává, že drogová kriminalita bude stále více ovlivňovat vývoj kriminality celkové, a to nejen co do kvality trestné činnosti, ale i co do její kvantity. My se s tímto názorem ztotožňujeme.

3) Ve třetí skupině se jedná o případy, kdy jednotliví uživatelé nelegálních drog, či skupinky takových uživatelů, drogově závislých, s cílem opatřit si drogu se dopouštějí četných dalších trestných činů, především majetkových, občasných násilných (např. loupeže).

Drogy pro uspokojení vlastní závislosti si sami vyrábějí – pěstují – kupují. Sem lze zařadit i komunity uživatelů drog s drobnými dealery, v nichž převládají dlouhodobé kontakty vytvářené a udržované užíváním drog, často ve skupině. Patří sem i jednotlivci, kteří si pěstují marihuanu či „vaří“ drogu jen pro sebe, nebo jí nabízejí bezúplatně dalším osobám blízkým či nahodilým. Zástupci této skupiny jsou často též pachateli úmyslných ale i nedbalostních trestných činů spáchaných pod vlivem drog (úmyslné ublížení na zdraví, dopravní nehody apod.). Trestní stíhání a odsouzení na ně má obvykle malý vliv, ve výkonu trestu působí potíže a při jejich kumulaci ve věznici působí výrazně rozkladně svou snahou za jakoukoliv cenu dostat se k drogám. Po propuštění na svobodu se obvykle vracejí do „své“ komunity nazpět a pokračují v dřívějším způsobu života obvykle s drogou.

Výzkum drogové scény české vězněné populace

Výzkum byl proveden dotazníkem **DROGPEN**, který je **penitenciární modifikací dotazníku Drogan SF 3 K, kterým byl proveden výzkum v roce 1999.**

Dotazník je konstruován klasicky s otevřenými i uzavřenými otázkami. Minulá šetření ověřila srozumitelnost otázek pro respondenty a na rozdíl od Droganu byly vypuštěny otázky pro vězně nesrozumitelné nebo obtížně srozumitelné a dále ty, které se ukázaly jako nadbytečné, protože vězni na ně neodpovídali.

Vzhledem k pochopitelné nedůvěře většiny vězňů k jakýmkoliv šetřením a dotazování jsme dbali o co nejvyšší míru anonymity. Činili jsme tak i za cenu omezených možností

srovnání některých údajů. Zároveň jsme dbali o co největší zastoupení stejných nebo podobných otázek s cílem srovnatelnosti obou šetření.

Popis a charakteristika respondentů

Vzorek byl vybrán tak, aby pokryl celé spektrum vězněné kriminální subkultury. Na rozdíl od minulého šetření pokrýval nejen věznice (výkon trestu odnětí svobody), ale i vazební věznice (výkon vazby). Dále jsme se přidrželi **vnější diferenciací kategorií vězňů nikoliv podle typů věznic, ale podle pohlaví, zda se jednalo o poprvé uvězněné či vícekrát vězněné (recidivisty) a o mladistvé.**

Výběr vzorku respondentů byl náhodný, provedený poučenými spolupracovníky přímo z věznic (většinou psychologové a speciální pedagogové). Tyto spolupracovníky jsme instruovali, aby vybrali náhodně např. jednu ubytovnu, pracoviště apod. Pouze jsme upozornili, aby vyřadili vězně, kteří by vzhledem ke svým rozumovým schopnostem nebyli schopni dotazník vyplnit nebo se k vyplnění stavěli negativisticky.

Vyšetřeno bylo celkem 798 respondentů, z toho 9 dotazníků nebylo možno vyhodnotit pro neúplnost údajů. Znamená to, že N=789. „N“ tak představuje konečný počet osob vyšetřených dotazníkem DROGPEN.

Vyšetřeno bylo:

95 mladistvých
134 žen
261 mužů prvovězněných (nebyli dříve vězněni)
299 mužů dospělých, dříve již s pobytem ve VTOS

Tento soubor jsme rozdělili na dvě základní skupiny, a to ty vězně, kteří přiznali abúzus drogy v životní historii a na ty, kteří tvrdí, že drogu nezneužili. Z této úvahy byly eliminovány: alkohol, nikotin a kofein, na což byli respondenti upozorněni.

Z celkového počtu respondentů se k abúzu drogy v životní historii přiznalo celkem **446 vězňů**, což je **56 % zkoumaného vzorku**. V jednotlivých skupinách to bylo:

mladiství - 82 % zkoumaného vzorku této skupiny
ženy - 54 % zkoumaného vzorku této skupiny
muži prvověznění - 45,5 % zkoumaného vzorku této skupiny
muži opakovaně věznění - 59 % zkoumaného vzorku této skupiny.

Pro srovnání uvádíme, že **v roce 1999 jsme zkoumali celkem 436 respondentů, přičemž zneužití nebo zneužívání drogy v životní historii přiznalo 41,3 % z celkového počtu dotázaných.**

Nárůst počtu vězňů, kteří se v jednotlivých skupinách k abúzu přiznali, je více než varující, a to u všech zkoumaných skupin. Znamená to nepřehlédnutelnou skutečnost prudkého nárůstu lidí s drogovou zkušeností ve vězněné kriminální populaci. Určující je však uchopení a úhel pohledu na toto zjištění. Autoři této studie se necítí povoláni k jednoznačnému závěru, a proto nabízejí následující možná východiska.

1. Přístup: Nárůst vězňů s drogovou zkušeností v anamnéze kopíruje stoupající křivku abuzérů ve společnosti.

2. Přístup: Nárůst vězňů s drogovou zkušeností v anamnéze znamená zvýšený počet sociálně deviantně jednajících lidí se sníženou adaptační kapacitou ve společnosti.
3. Přístup: Abúzus drogy je u lidí se sníženou adaptační kapacitou výrazným, často jediným nebo převažujícím kriminogenním faktorem v jejich kriminální kariéře (nezaměstnaní, pachatelé trestných činů „za účelem získání drogy nebo prostředků na její nákup“).
4. Přístup: Abúzus drog je statusovým symbolem podstatné části delikventní subkultury nebo jednou z hlavních příčin nastartování kriminální kariéry.

Na základě dat získaných z tohoto výzkumu, ale i na základě vyhodnocení poznatků získaných z jiných šetření, z vlastních poznatků a názorů získaných dlouhodobým zacházením s drogově závislými (nejen vězni), formulovala skupina realizující terénní část výzkumu následující závěry, s nimiž se ostatní členové výzkumného týmu ztotožňují:

- 1) Sociálně patologické jevy dnes nejsou jen přirozenou součástí delikventní subkultury, ale přesahují ji a stávají se běžným jevem v životě ostatní nedelikventní (normální) populace.
- 2) Sociálně patologické jevy, které se vyskytují ve věznicích, jsou tam vnášeny z vnějšího prostředí a opět vynášeny z věznic ven. To platí obecně, v průběhu let se však významně mění dynamika, forma a razance tohoto pohybu. Dle názorů autorů studie je nyní toto spojení vnitřního světa věznic s vnějším světem nejdynamičtější a nejdůraznější za posledních cca 50 let.
- 3) Lze předpokládat, že mnoho evidovaných i latentních trestných činů je spojeno s drogami a značná část z nich je páchána za účelem získání drogy (opatření si prostředků na nákup drogy).
Termín „mnoho“ má vyjádřit naše přesvědčení, že jejich počet nelze z dostupných zdrojů kvantifikovat, ale je jich podstatně více, než odpovídá představě vytvořené např. médii. Argumentovat můžeme jen dodatečnými výpověďmi samotných vězňů.
- 4) Drogová scéna ve věznicích je relevantní drogové scéně ve vnější společnosti a sociálně patologické jevy, vyskytující se ve věznicích, jsou modifikacemi sociálně patologických jevů, existujících ve vnější společnosti.
- 5) Individuální zkušenost s drogou má minimálně polovina vězněných osob, přičemž většina z nich učinila první zkušenost s drogou před prvním uvězněním. Věk prvního experimentu s drogou námi zkoumané delikventní populace mladistvých je nyní asi 14-15 let, přičemž předpokládáme, že se v průběhu dalších pěti až deseti let posune k hranici dvanácti let, kde se zastaví.
- 6) Obecně vzrostla frekvence snah i rafinovanost způsobů dostat drogy do vězení, Souvisí to i s tím, že vzrůstá organizovanost vězňů, a jimi vytvořené „organizace“ vznikají přímo s cílem rozložit funkčnost vězeňského systému.
- 7) Narůstá a bude se i nadále zvyšovat korupční tlak na personál věznic a další do věznic vstupující osoby s cílem dostat do vězení více drog.
- 8) Drogy jsou jednou z hlavních oblastí narušujících vnitřní bezpečnost věznic, a jsou významnou součástí skryté nedovolené činnosti vězňů, tzv. druhého života odsouzených.
- 9) Vězni zneužívající drogy se vyznačují jako možné oběti šikany či jiného násilného nátlakového či agresivního chování ve věznicích vysokou zranitelností (vulnerabilitou).
- 10) Minimálně polovina vězňů zneužívajících drogy různě selhává ve standardních podmínkách výkonu trestu odnětí svobody nebo výkonu vazby.
- 11) S vězni zneužívajícími drogy je nutné specializovaně zacházet, pokud to podmínky dovolí, a to odděleně od ostatních vězňů.
- 12) Drogy jsou ve vězeních dostupné, avšak nárazově a v relativně malém množství. Vězni s drogou v osobní anamnéze se ve většině případů, v průběhu výkonu trestu odnětí

svobody, plynule přeorientují na polyabúzus bez výběru (substituce léčivy, jejich kumulace).

- 13) Jedním z výrazných znaků nikoliv malého počtu jedinců, náležejících do vězněné kriminální subkultury a kriminální subkultury obecně, je nižší úroveň péče o vlastní zdraví a podceňování některých rizik, zejména ve vztahu k přenosným chorobám.
- 14) Současné způsoby zacházení s drogově závislými vězni v českých věznicích, včetně léčby a speciálního zacházení s nimi, jsou vcelku na uspokojivé úrovni, dané zejména ekonomickými, personálními a prostorovými možnostmi Vězeňské služby ČR.

Závěr

Při srovnání v této studii uvedených poznatků o situaci v oblasti zneužívání nelegálních drog a jiných obdobných látek za zdmi vězeňských zařízení a mimo ně lze konstatovat, že se teorie o provázanosti výskytu sociálně patologických jevů v běžné populaci a ve vězeňské subkultuře potvrdila. Jak bylo uvedeno na konci části pojednávající o penologickém výzkumu, je možné se domnívat, že tato provázanost je v současnosti na velmi vysoké úrovni. To se pochopitelně týká i zneužívání drog. Drogová scéna ve vězeňských zařízeních vcelku odpovídá obecné drogové scéně, s odchylkami vyplývajících z podstaty života ve věznicích (složení vězeňské populace, fyzické překážky na cestě drogy ke konzumentovi atp.).

Vzhledem k tématu studie se formulace obecnějších závěrů či prognóz omezila na problematiku drog ve vězeňském prostředí. To je pochopitelné - smyslem studie nebylo podat podrobnou analýzu drogové scény v ČR, ani právní úpravy postupu vůči nedovolenému zacházení s nelegálními drogami, nýbrž nalézt případná specifika drogového problému ve vězeňské subkultuře. Ovšem na tomto místě je třeba opět upozornit na faktickou neoddelitelnost řešení jakéhokoliv sociálně patologického jevu ve věznicích od jeho řešení v celé společnosti. Představa, že z věznic lze vytvořit ostrůvky oproštěné od neřestí, kterým se ve vnějším světě zjevně daří, je samozřejmě naivní. Postup by měl být spíše opačný. Na základě kvalitního a fungujícího přístupu k řešení problematice na úrovni celé společnosti by měly být s využitím poznatků o zvláštějích daného jevu ve specifickém prostředí (vězeňská subkultura, ale i jiná specifická prostředí) zde zaváděny prvky, modifikující a doplňující obecné prostředky pro účely použití v tomto specifickém prostředí.

Výsledky penologického výzkumu opravňují, jak bylo v jeho závěru konstatováno, k opatrnému tvrzení, že současné způsoby zacházení s drogově závislými vězni v českých věznicích, včetně léčby a speciálního zacházení s nimi, jsou vcelku na uspokojivé úrovni, dané zejména ekonomickými, personálními a prostorovými možnostmi Vězeňské služby. Vzhledem k tomu, že se drogy a jejich zneužívání ve věznicích vyskytuje v míře nikoliv zanedbatelné, lze si tohle tvrzení dovolit právě jen tehdy, posuzujeme-li činnost Vězeňské služby ČR na tomto poli optikou reálně dosažitelných cílů. V naší společnosti drogový problém na určité úrovni existuje a nelze očekávat, že ve vězeňské subkultuře tomu bude jinak. Část věnovaná drogové problematice mimo vězeňské prostředí tedy (i přes svůj z uvedených důvodů stručný charakter) zdaleka neměla být jen pozadím vlastního penologického výzkumu. Měla by rovněž, a doufáme, že tomu tak bude, přimět k úvaze nad účinností přístupu, který je v České republice ve vztahu k problému tak závažnému, jakým je zneužívání nelegálních drog, dosud uplatňován.

Institut dohledu u podmíněného propuštění¹ **2002–2003**

Odpovědný řešitel: Mgr. Jan Rozum

Spoluřešitelé: Mgr. Lucie Jarkovská, Mgr. Petr Kotulan

Propuštění vězně je zkouškou toho, jak účinné byly vězeňské metody zacházení, jaké schopnosti a možnosti má probační služba, jak je společnost ochotná a schopná dostát svým povinnostem přispět k nápravě pachatele, a konečně je i zkouškou pachatelovy adaptability. Propuštění vězně má značný význam pro společnost, pro vězně a jeho rodinu, pro celý proces výchovného působení ve vězení a na svobodě. Výzkum institutu podmíněného propuštění (dokončen v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci v prosinci 2003) jsme zaměřili na jednu z forem propuštění vězňů na svobodu, a to na podmíněné (tj. provizorní, ne definitivní) propuštění na svobodu. Podmíněné propuštění je definováno jako komplex mimoústavního odborně prováděného výchovného působení na pachatele s cílem zajistit jeho úplnou rehabilitaci a společenskou readaptaci.

Předmětem výzkumu bylo zkoumání institutu podmíněného propuštění, které je upraveno v ustanoveních §§ 61–64 TrZ, a postup ve vykonávacím řízení upravený v ustanoveních §§ 331–333 TrŘ. Předmětem výzkumu byl zejména faktický postup zainteresovaných subjektů při aplikaci tohoto trestněprávního institutu. Pozornost jsme orientovali především na výkon podmíněného propuštění s dohledem, na to, jak je vykonáván dohled, a jak jednotlivé zainteresované subjekty spolupracují při výkonu podmíněného propuštění s dohledem.

Výzkum jsme zaměřili především na:

- analýzu naší a zahraniční právní úpravy,
- analýzu statistických údajů,
- analýzu rozhodování soudu o podmíněném propuštění, a to na analýzu těch případů, kdy byl soudem uložen dohled, dále na vyhodnocení materiálů z probačních spisů podmíněně propuštěných s dohledem,
- činnost pracovníků Vězeňské služby při přípravě odsouzených na podmíněné propuštění a na činnost při rozhodování o propuštění; jak je zejména posuzováno polepšení chování

¹ Rozum, J., Jarkovská, L., Kotulan, P. Institut dohledu u podmíněného propuštění. Praha, IKSP, 2004. 290 s.

odsouzeného a plnění povinností v hodnotící zprávě pro soud, který o podmíněném propuštění rozhoduje,

- činnost probačních pracovníků při výběru a přípravě odsouzených na podmíněné propuštění, dále při kontrole přiměřených omezení a povinností, a dále na to, jak je probačními úředníky prováděn dohled, pokud je soudem stanoven, a jak je realizován probační program,
- analýzu názorů odsouzených, kterým byl uložen dohled u podmíněného propuštění.

Cílem výzkumu institutu podmíněného propuštění (s důrazem na ty případy, kde byl stanoven dohled) by mělo být zjištění, jak přispívá jednak ke snížení vězeňské populace, a jednak k resocializaci pachatelů. Zabývali jsme se významem podmíněného propuštění pro společnost a pro pachatele, a dále činností jednotlivých subjektů, které zajišťují úkoly v jednotlivých fázích podmíněného propuštění, zejména pak na činnost Probační a mediační služby. Cílem výzkumu nemělo být jen poznání současného legislativního a praktického stavu, ale i formulování názoru, jaký stav je žádoucí a optimální. Získané poznatky jsme popsali, vyhodnotili a upozornili na možné vhodnější postupy při praktickém uplatňování těchto institutů, dále jsme zformulovali náměty, které by měly přispět k efektivnějšímu fungování zkoumaného institutu.

Při výzkumu byly uplatněny tyto metody, techniky a procedury:

- a) studium zahraničních materiálů k dané problematice, zejména právních úprav a zkušeností z uplatňování podmíněného propuštění (v zahraničí se používá termín parole) v praxi,
- b) analýza naší právní úpravy (včetně historického vývoje),
- c) studium dalších písemných pramenů (zejména českých odborných pramenů), studium a analýza soudních spisů a materiálů z probačních spisů; analýza byla zaměřena především na rozhodování soudu o podmíněném propuštění s dohledem, na rozbor hodnocení odsouzeného Vězeňskou službou, na výkon dohledu a na rozbor probačních zpráv před rozhodnutím soudu o podmíněném propuštění a probačních zpráv o průběhu dohledu - bylo analyzováno rozhodování soudu o podmíněném odsouzení s dohledem v období od 1. 1. do 30. 6. 2002 (celkem ze 167 soudních spisů). Ze soudních spisů bylo vyhodnoceno 13 zpráv PMS před rozhodnutím soudu a 16 zpráv PMS o průběhu dohledu),
- d) dotazníkové šetření mezi experty (soudci, kteří rozhodují o podmíněném propuštění, sociální pracovníky Vězeňské služby, probačními úředníky),
- e) rozhovory s experty a odsouzenými,
- f) analýza statistických dat z let 1998–2003 ze statistik Ministerstva spravedlnosti a Vězeňské služby,
- g) expertní studie pracovníků Vězeňské služby, Probační a mediační služby a sociálních kurátorů.

Závěrečná výzkumná zpráva má teoretickou část, jež obsahuje kapitoly: úvod do problematiky institutu podmíněného propuštění, právní úprava podmíněného propuštění ve vybraných státech a vývoj právní úpravy podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Ve druhé části výzkumné zprávy jsou uvedeny poznatky z praxe: příslušné statistické údaje, poznatky získané ze soudních spisů a ze soudních rozhodnutí. Významnou částí výzkumu jsou výsledky dotazníkového šetření mezi experty.

Pozornost jsme věnovali i činnosti probačních úředníků při realizaci institutu podmíněného propuštění (analyzovali jsme jednak jejich činnost před rozhodnutím soudu o podmíněném propuštění, a jednak při výkonu dohledu nad podmíněně propuštěnými

odsouzenými). V závěrečné části studie jsou shrnuty hlavní výsledky výzkumu, a dále jsou formulovány náměty na jejich využití.

Souhrnný přehled závěrů

Statistické údaje

- Ze statistických údajů poskytnutých Vězeňskou službou ČR za léta 1998–2003 vyplývá, že od roku 1998 do roku 2002 je patrný každoroční nárůst odsouzených podmíněně propuštěných (1998 - 3126, 1999 - 3299, 2000 - 3989, 2001 - 4264, 2002 - 4349). V roce 2003 došlo k výraznému poklesu podmíněně propuštěných odsouzených, a to na 3140 odsouzených. Od roku 2002 může soud podmíněně propuštěným odsouzeným stanovit dohled. V roce 2002 byl dohled uložen 668 odsouzeným, což představuje 15,3 % z celkového počtu podmíněně propuštěných v roce 2002. V roce 2003 soud uložil dohled u podmíněného propuštění 531 odsouzeným, což činí 16,9 % z celkového počtu podmíněně propuštěných v roce 2003. I když se v roce 2003 snížil celkový počet podmíněně propuštěných odsouzených, podíl podmíněně propuštěných s dohledem se procentuálně nesnížil, ale nepatrně se zvýšil.

Počet podmíněně propuštěných odsouzených v letech 1998–2003

Rok	Dospělí		Mladiství		CELKEM	Z toho dohled
	muži	ženy	muži	ženy		
1998	2955	81	89	1	3126	-----
1999	3095	113	89	2	3299	-----
2000	3793	125	71	0	3989	-----
2001	4007	190	66	1	4264	-----
2002	4110	178	60	1	4349	668
2003	2965	139	36	0	3140	531

zdroj : GR VS

Souhrnný přehled poznatků získaných ze soudních spisů o aplikaci institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem

Z analýzy 167 soudních PP spisů a z 26 samostatných usnesení okresních soudů, kde bylo pravomocně rozhodnuto o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem, vyplývají následující **hlavní poznatky**:

- Nový institut podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem, který byl do našeho trestního zákonodárství zaveden novelou účinnou od 1.1.2002, byl praxí přijat a je od počátku ve vhodných případech aplikován. Možnost stanovit dohled rozšířila počet podmíněně propuštěných z výkonu trestu i na odsouzené, u nichž by bylo podmíněné propuštění problematické nebo přicházelo v úvahu po vykonání delší části uloženého trestu.
- Podnětem k zahájení řízení o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody jsou převážně žádosti odsouzených.
- U všech odsouzených byla ve spisech založena hodnocení jejich chování ve výkonu trestu odnětí svobody vypracovaná odbornými komisemi Vězeňské služby ČR, která i přes rozdíly v jejich obsahu i kvalitě obsahovala dostatek informací potřebných pro rozhodnutí soudu.
- Délka zkušební doby byla stanovena většinou uprostřed zákonného rozmezí přiměřeně k délce prominutého trestu při respektování dalších rozhodných hledisek pro stanovení její délky.

- Soudy využívaly možnosti ve vhodných případech uložit přiměřená omezení a přiměřené povinnosti uvedené v § 26 odst. 4 TrZ, méně již možnosti uložit odsouzenému, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou trestným činem prokazatelně způsobil.
- Sledováním výkonu dohledu stanoveného při podmíněném propuštění bylo vždy pověřeno příslušné středisko Probační a mediační služby.
- Ve sledovaném vzorku šlo většinou o mladší osoby, které před nástupem výkonu trestu pracovaly v dělnicích profesích nebo byly bez pracovního poměru. Ve sledovaném vzorku osob podmíněně propuštěných byly pouze dvě ženy, jeden mladistvý a dva cizí státní příslušníci.

Souhrnný přehled poznatků získaných z expertního šetření mezi soudci, probačními úředníky a sociálními pracovníky VS

Našimi respondenty v rámci dotazníkového šetření byli soudci, sociální pracovníci VS a probační úředníci. Sociální pracovníky VS jsme oslovili na školení, kterého se zúčastnilo 51 pracovníků. V 32 českých věznicích působí celkem 116 sociálních pracovníků, znamená to tedy, že bylo dotazováno 44 % všech sociálních pracovníků VS. Námi dotazovaní sociální pracovníci VS reprezentovali všechny české věznice.

Šetření mezi soudci bylo realizováno u těch, kteří rozhodují o podmíněném propuštění u 32 okresních soudů v ČR. Podle údajů od Vězeňské služby rozhoduje o podmíněném propuštění u nás celkem 55 soudců. Tito soudci byli osloveni s žádostí o vyplnění dotazníků. Na dotazník odpovědělo celkem 43 soudců tj. 78 % soudců, kteří o podmíněném propuštění rozhodují.

Dotazníkové šetření mezi probačními úředníky jsme realizovali na všech střediscích PMS (celkem na 76 střediscích PMS). Jelikož střediska PMS v Praze, Brně a Plzni vykonávají a plní úkoly pro okresní, resp. obvodní soudy v těchto městech působících (celkem 15 soudů), bylo rozesláno celkem 86 dotazníků pro probační úředníky. Z těchto 86 dotazníků bylo 35 dotazníků v rozšířené podobě pro ta střediska PMS, v jejichž obvodu působnosti se nachází věznice (i když vězeň je 32; na středisko PMS Plzeň a Brno byly zaslány 3, resp. 2 dotazníky). Návratnost u dotazníků pro PMS, kde se nenachází věznice byla 88 %, 51 dotazníků rozesláno a 45 vráceno. Návratnost u dotazníků pro PMS, kde se nachází věznice byla 68 %, 35 dotazníků rozesláno a 24 vráceno. Celkem se tedy od PMS z 86 rozeslaných dotazníků vrátilo 69, tj. 80 %.

Z dotazníkového šetření vyplývají následující **hlavní poznatky**:

Účast nestátních subjektů na naplňování účelu trestu

- Za nejaktivnější nestátní subjekty napomáhající při naplňování účelu trestu označili sociální pracovníci Vězeňské služby církev. Působení církví při práci s bývalými či současnými vězni je z pohledu sociálních pracovníků nejrozsáhlejší i nejprospěšnější. Opačně jsou pak hodnocena zájmová sdružení občanů, jejichž činnost vyvíjenou v rámci věznic respondenti hodnotí nejnegativněji, což může být způsobeno také tím, že rozsah aktivit zájmových sdružení ve věznicích je zároveň nejmenší.
- U nevládních organizací a zájmových sdružení občanů sociální pracovníci VS nejčastěji zdůrazňovali jako prospěšnou jejich materiální pomoc vězňům či podmíněně propuštěným a jejich aktivní účast na pořádání přednášek a besed (např. pro drogově závislé), na organizování koncertů a dalších kulturních vystoupení.

Rozhodování soudu o podmíněném propuštění

- Podle soudců jsou nejdůležitějšími informacemi pro rozhodování o podmíněném propuštění druh trestné činnosti a kriminální kariéra odsouzeného, zpráva VS a informace o sociálním zázemí odsouzeného.
- Soudci se spíše přiklání k názoru, že institut dohledu pomáhá při rozhodování, kdy by dříve, bez možnosti stanovit dohled, podmíněné propuštění zamítli.

Problematika přiměřených omezení a povinností

- Probační úředníci hodnotili v působnosti svého střediska podmínky pro realizaci výkonu přiměřených povinností a omezení. Jako nejlepší hodnotili podmínky pro léčení závislosti na návykových látkách, které není ochranným léčením, i když je nezbytné konstatovat, že tyto podmínky jsou hodnoceny na škále jako průměrné. Jako nejhorší jsou hodnoceny podmínky pro plnění programů sociálního výcviku.

Přínos dohledu

- U soudců a sociálních pracovníků VS jednoznačně převažuje pozitivní hodnocení zavedení možnosti uložit dohled u podmíněného propuštění. Také probační úředníci vidí v institutu dohledu jednoznačně účinný nástroj trestní politiky. U soudců převažuje názor, že podmíněné propuštění s dohledem je zpřísnující opatření pro odsouzeného, naopak sociální pracovníci VS, a především probační úředníci hodnotí podmíněné propuštění s dohledem jako opatření pro odsouzeného výhodnější.
- Negativa v zavedení dohledu vidí sociální pracovníci VS a soudci v činnosti PMS při jeho faktickém výkonu (formální dohled, málo probačních úředníků).

Realizace dohledu probační a mediační službou

- Podle vyjádření probačních úředníků jsou nejčastěji na schůzkách s odsouzenými řešeny problémy s náhradou škody, se získáváním zaměstnání, finanční problémy a důvody, proč spáchal trestný čin. Jako nejméně frekventovaná problematická témata probační úředníci uváděli zdravotní a partnerské problémy.

Překážky v resocializaci podmíněně propuštěných

- Probační úředníci podle svých zkušeností, co je z jejich pohledu největší překážkou resocializace podmíněně propuštěných. Jejich výpovědi lze shrnout do šesti nejčastěji uváděných problémových okruhů:
 - nemožnost nalézt zaměstnání - nezaměstnanost odsouzených,
 - návrat do závadného prostředí, opětovné páchaní trestné činnosti,
 - neochota změnit styl života, nedostatek motivace k resocializaci,
 - ztráta bydliště, rodinného a sociálního zázemí,
 - neexistence sociálních a resocializačních programů, nedostatek spolupracujících institucí,
 - finanční problémy - dluhy za náklady z výkonu trestu, dluhy za náklady trestního řízení, neschopnost platit náhradu škody poškozenému.

Činnost probačních úředníků při realizaci institutu podmíněného propuštění na základě analýzy probačních zpráv před rozhodnutím soudu a probačních zpráv o průběhu dohledu

- Z celkového počtu 167 soudních spisů, ve kterých soud v období od 1. 1. 2002 do 30. 6. 2002 rozhodl o podmíněném propuštění s dohledem, jsme zaznamenali činnost Probační a mediační služby ve stadiu před rozhodnutím soudu ve 13 případech. Ve všech případech probační služba poskytla pro potřeby soudu k rozhodnutí o podmíněném

propuštění určitý „podklad“, který měl formu zprávy (v 8 případech), stanoviska, vyjádření probační služby nebo informace o navázání spolupráce s PMS.

- Analyzované zprávy měly velmi podobnou obsahovou strukturu. Každá zpráva obsahovala informace o:
 - průběhu spolupráce s klientem,
 - aktuální životní situaci klienta (s důrazem na rodinnou situaci, na možnost zaměstnání),
 - klientově kriminální minulosti.
- Každá zpráva obsahovala shrnující stanovisko PMS k žádosti klienta o podmíněné propuštění s důrazem na názor Probační a mediační služby k možnému uložení dohledu či stanovení přiměřených omezení a povinností. Podle našeho názoru byly analyzované zprávy cennou informací pro rozhodování soudu o podmíněném propuštění, zejména když soud zvažoval uložení dohledu či stanovení přiměřené povinnosti a omezení.
- Velkým problémem pro podmíněně propuštěné je sehnat zaměstnání. Jsou to často lidé bez vzdělání, bez jakékoliv kvalifikace, navíc se záznamem v trestním rejstříku. Mnohdy chybí samotná motivace a vůle pracovat.
- Většina klientů PMS pod dohledem z našeho vzorku se z výkonu trestu vrátila s pohledávkami, které jsou povinni podle svých možností v průběhu zkušební doby uhradit. Jiné přiměřené povinnosti mimo náhradu škody a hrazení nákladů trestního řízení a výkonu trestu odnětí svobody se v našem vzorku vyskytly u tří klientů. Dva se měli zdržet nadměrného požívání alkoholických nápojů, jeden měl uloženou povinnost zdržet se požívání návykových látek.
- Zprávy o průběhu dohledu obsahovaly přílohy dokládající klientovu situaci a plnění podmínek dohledu. Nejčastěji byly přikládány kopie dokladů o hrazení pohledávek - výživného, nákladů VTOS a trestního řízení, kopie pracovní smlouvy, doklad o evidenci na Úřadu práce, zápisy z jednotlivých konzultací, plán probačního dohledu.

Náměty na využití výsledků výzkumu

- **V ustanovení § 333 odst. 3 TrŘ doplnit zákonnou úpravu tak, aby u rozhodnutí podle § 331 odst. 3 TrŘ bylo možno podat stížnost i proti výroku o stanovení dohledu.**

Podle uvedených ustanovení mohou oprávněné osoby v případech, kdy o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody bylo rozhodnuto podle § 331 odst. 3 TrŘ, podat stížnost pouze proti výroku o stanovení délky zkušební doby. Podle našeho názoru tato právní úprava pomíjí nově vzniklý institut dohledu. Podmíněné propuštění z výkonu trestu s dohledem je pojmově spjato se stanovením a trváním zkušební doby. Jde však o samostatný institut, jehož podstatu, účel a povinnosti z jeho výkonu vyplývající upravují ustanovení § 26a a § 26b TrZ, a na jejichž užití odkazuje věta třetí § 63 odst. 1 TrZ.

- **V zákonné úpravě umožnit flexibilní dohled, tj. možnost kdykoliv v průběhu zkušební doby podmíněného propuštění dohled dodatečně stanovit nebo před uplynutím zkušební doby stanovený dohled odvolat.**

V dotazníkovém šetření jsme se respondentů dotazovali na jejich názor na využití zahraničních poznatků z právní úpravy podmíněného propuštění. Respondenti shodně nejpriznivěji hodnotili jako legislativní námět tzv. flexibilní dohled, tj. možnost soudu v průběhu zkušební doby stanovené při podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody stanovený dohled kdykoliv odvolat nebo jej stanovit, pokud nebyl uložen.

Probační úředníci, kteří mají s vlastním výkonem dohledu největší zkušenosti, v dotaznících často uváděli, že časové spojení zkušební doby s výkonem dohledu u řady odsouzených není vhodné a ani nutné, zejména v případech, kdy byla stanovena dlouhá zkušební doba. Uváděli, že dlouhodobě prováděný dohled se postupně stává formální, a pokud přesahuje dobu potřebnou pro intenzivní terapeutické práce, znemožňuje podmíněně propuštěnému vést normální život. Chybí možnost uzpůsobit trvání výkonu dohledu konkrétní situaci a potřebám klienta, není možnost flexibilně reagovat na jeho stabilizovanou situaci. Možnost dodatečně v průběhu stanovené zkušební doby stanovit dohled není ani v našem trestním zákonodárství neznámou variantou. Tak např. podle ustanovení § 60 odst. 1 písm. a) TrZ může soud vzhledem k okolnostem případu a osobě odsouzeného výjimečně ponechat podmíněně odsouzení v platnosti, i když odsouzený zavinil příčinu k nařízení výkonu trestu, a stanovit nad odsouzeným dohled.

- **Zvážit možnost vypracování seznamu organizací poskytujících doplňkové služby sociální pomoci pro potřeby soudu při rozhodování o přiměřených omezeních a povinnostech podle ustanovení § 26 TrZ.**

Zvážit také akreditace organizací poskytujících tyto služby.

Realizace a rozvíjení probačního dohledu a přiměřených omezení a povinností vyžaduje úzkou součinnost s ostatními institucemi působícími v oblasti sociální prevence a psychosociálních služeb. Systémovou součinnost a společnou realizaci jednotlivých programů by měla zajišťovat Probační a mediační služba. Z dotazníkového šetření vyplývá, že 87 % soudců nemá při rozhodování o uložení přiměřených omezení a povinností k dispozici přehled o zařízeních, ve kterých je možné uvedená omezení a povinnosti vykonat. Domníváme se, že by bylo vhodné zmapovat situaci v České republice a vytvořit pro vnitřní potřebu soudů a Probační a mediační služby seznam organizací a institucí, kde je možné přiměřené povinnosti vykonat. Tento seznam by měla podle svých zkušeností z praxe vytvořit Probační a mediační služba. Konkrétní způsob plnění povinností a omezení není blíže upraven. Akreditace zařízení, které poskytují doplňkové sociální služby, by měla umožnit kvalitní výkon uložených povinností. Soud by měl určitou záruku, že výkon povinností nebude formální a bude prováděn na odborné a profesionální úrovni. I z dotazníkového šetření vyplývá, že soudci i probační úředníci by akreditaci zařízení jednoznačně přivítali. Akreditaci by mohlo udělit buď ministerstvo spravedlnosti nebo ministerstvo práce a sociálních věcí.

- **S rozvojem Probační a mediační služby počítat se specializací probačních úředníků na výkon dohledu u podmíněně propuštěných odsouzených, a se specializací probačních úředníků na spolupráci s Vězeňskou službou.**

Doporučujeme, aby se po personální stabilizaci pracovníků Probační a mediační služby probační úředníci na jednotlivých střediscích specializovali na výkon dohledu u podmíněně propuštěných vězňů.

Možnost uložení dohledu (od 1.1.2002) u institutu podmíněného propuštění přinesla rozšíření působnosti probačních úředníků, ale i nutnost zintenzivnění spolupráce mezi soudy, Vězeňskou službou ČR a Probační a mediační službou ČR. Vznikl metodický pokyn, jehož cílem je zajistit vzájemnou návaznost práce zaměstnanců Vězeňské služby ČR a zaměstnanců Probační a mediační služby ČR v oblasti přípravy podkladů pro možnost podmíněného propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody za současného uložení dohledu. V metodickém pokynu je popsán postup součinnosti a spolupráce mezi VS a PMS před

podáním žádosti o podmíněné propuštění, od podání žádosti o podmíněné propuštění a po pravomocném rozhodnutí soudu o podmíněném propuštění s dohledem.

Pozornost obou spolupracujících subjektů by měla být zaměřena na to, aby byly připraveny kvalitní podklady před rozhodnutím o podmíněném propuštění, a zároveň aby byly pokud možno co nejlépe zajištěny podmínky, do nichž se propuštěný vrací. Jedním z výsledků spolupráce mezi Vězeňskou službou a Probační a mediační službou je v ideálním případě stanovisko k žádosti o podmíněné propuštění. Dá se předpokládat, že ze strany odsouzených bude velký zájem kontaktovat Probační a mediační službu. V praxi to povede k ohromnému zatížení probačních úředníků, působících na střediscích PMS v místě věznice.

Výzkum cizích státních příslušníků v českých věznicích¹

2002–2003

Odpovědný řešitel: PhDr. Miroslav Scheinost

Spoluřešitelé: Mgr. Lucie Jarkovská, PhDr. Marina Luptáková, JUDr. Soňa Krejčová

Východiska výzkumu

Rozsáhlé sociálně ekonomické změny posledního desetiletí minulého století se projeví nejen například v nových typech kriminality páchané na našem území, ale také se odrazily na struktuře pachatelů trestné činnosti. Otevření hranic s sebou pochopitelně nese větší množství cizích státních příslušníků páchajících trestné činy na území České republiky. V souvislosti s tím se v českých věznicích významně změnil počet a národnostní složení vězněných cizích státních příslušníků.

V průběhu posledního desetiletí se v českých věznicích významně změnila struktura vězněných cizích státních příslušníků. Za cizince jsou u nás od 1. 1. 1993 považováni i občané Slovenské republiky. Ale především se následkem otevření státních hranic začali v českých věznicích objevovat obvinění a odsouzení dalších národností, s nimiž Vězeňská služba ČR dosud neměla zkušenost.² Jako problematická je vnímána především přítomnost vězňů, kteří bývají označováni jako „rusky mluvící“ či „ze zemí bývalého SSSR“. Naléhavost problematice vězněných cizinců dodaly zejména vězeňské nepokoje z ledna 2000, hromadné hladovky a pokus o vzpouru a útěk „rusky mluvících“ vězňů z podzimu 2001 a také protestní hladovky vězňů „ze zemí bývalého Sovětského svazu“ v pankrácké věznici v srpnu roku 2002.

Předmětem výzkumu, provedeného na žádost Generálního ředitelství Vězeňské služby ČR, proto byli cizí státní příslušníci v českých věznicích s přednostním zaměřením na občany SNS (tzn. Arménie, Ázerbajdžán, Bělorusko, Estonsko, Gruzie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Litva, Lotyšsko, Moldavsko, Rusko, Tádžikistán, Turkmenistán, Uzbekistán), a především na příslušníky ukrajinského etnika, kterých bylo v době výzkumu v českých věznicích cca 500 z celkem zhruba 800 vězňů ruskojazyčné skupiny. Kromě toho se výzkum více zaměřil na některé další, čteněji zastoupené specifické skupiny mezi cizinci v českých věznicích, tj. na Vietnamce, na vězně pocházející z balkánských zemí (tzn. Albánie, Bosna-Hercegovina, Bulharsko, Chorvatsko, Jugoslávie, Makedonie), a vězně pocházející z islámských zemí (tzn. Afganistan, Alžírsko, Bahrajn, Egypt, Irák, Írán, Jordánsko, Kuvajt, Libye, Maroko, Pákistán, Palestina, Sýrie, Tunis). Do výzkumu nebyli zahrnuti státní příslušníci SR, u nichž lze předpokládat (a pracovníci vězeňského personálu to potvrzují), že jejich chování a projevy se v praxi významně neodlišují od známých a dostatečně zmapovaných vzorců chování domácí populace.

¹ Scheinost, M., Jarkovská, L., Luptáková, M., Krejčová, S. Výzkum cizích státních příslušníků v českých věznicích. Praha : IKSP, 2004. 131 s.

² Vývoj stavů obviněných a odsouzených cizích státních příslušníků v letech 1994-2001 a jejich struktura podle státní příslušnosti k 31.12.2001. In: Ročenka vězeňské služby ČR. Praha: VS ČR, 2001. s.17-19.

Základním cílem výzkumu bylo:

- charakterizovat kategorie vězněných cizinců s ohledem na jejich kriminální i sociokulturní znaky a stereotypy s přednostním zaměřením na vězně ukrajinské národnosti a zjistit specifika jejich chování v porovnání s vězněnými občany ČR;
- pojmenovat problémy při zacházení s vězněnými cizími státními příslušníky a přispět k identifikaci jejich příčin;
- na základě těchto poznatků zformulovat možná doporučení a návrhy, jak přistupovat k této specifické kategorii vězeňské populace, a jak minimalizovat případná rizika konfliktů s vězeňským personálem i uvnitř vězeňské komunity, vytváření paralelních neformálních struktur, mimořádných událostí apod.

Metody a postup řešení

Projekt výzkumu byl zpracován a konzultován s představiteli generálního ředitelství Vězeňské služby ČR v roce 2002. Od počátku roku 2003 pak probíhala realizační fáze projektu, od května pak terénní šetření. Výzkumná zpráva byla dokončena, oponována a publikována počátkem roku 2004.

K provedení výzkumu použili členové výzkumného týmu techniku sekundární analýzy dokumentů, analýzu statistických údajů, dotazníkové šetření, řízené polostandardizované rozhovory a rozbor spisových materiálů.

Zdrojem poznatků byla odborná literatura domácí i zahraniční provenience, týkající se dané problematiky. Byly také využity poznatky zahraničních odborníků, především ze zemí přednostního zájmu (Ukrajina a Rusko), kteří byli požádáni o poskytnutí materiálů zejména k problematice vězeňství a organizované kriminality v těchto zemích. Díky nim byly získány některé velmi cenné a aktuální zdroje poznatků, např. zpráva z výzkumu provedeného ukrajinskými odborníky k problematice norem a standardů chování v organizovaných kriminálních skupinách, ukončeného v roce 2001.

Základním souborem pro analýzu statistických dat byli všichni cizí státní příslušníci ve vězeních ČR k 31.12.2002; *výběrový soubor* tvořili cizinci ve čtyřech věznicích, které byly vybrány po konzultaci s GR VS na základě toho, že v nich byly stavy cizích státních příslušníků k 31.12.2002 nejvyšší, a dále vězňové - státní příslušníci Ukrajiny a Vietnamu. Využita byla také data z nestandardních sestav zpracovaných na vyžádání Policií ČR ke zjištění kriminalitě cizích státních příslušníků na území ČR.

Poznatky k situaci v jednotlivých věznicích byly získávány kromě statistických dat také *písemně prostřednictvím dotazníku*, v němž byly otázky formulovány jako bloky v několika tematických okruzích. Tento dotazník byl jednotlivým věznicím distribuován prostřednictvím specializovaných pracovníků Vězeňské služby-mediátorů.

Uvedené tematické okruhy byly použity také jako základ k provedení *řízených polostandardizovaných rozhovorů* s pracovníky vybraných věznic, kteří s problematikou cizích státních příslušníků přicházejí bezprostředně do styku, a které pracovníci výzkumného týmu

navštívili. Jako respondenti byli v uvedených věznicích osloveni vedoucí oddělení vazby/trestu a jejich zástupci, pedagogové, psychologové, sociální a výchovní pracovníci pracující s cizinci.

V navštívených věznicích pro výkon trestu byla také v dohodě s pracovníky věznic provedena anonymizovanou formou analýza vybraného spisového materiálu k *jednotlivým případům*. Případy byly vybírány tak, aby byly zastoupeny hlavní sledované skupiny vězeňské populace cizích státních příslušníků, t.j. Ukrajinci, Vietnamci, občané balkánských států a občané islámských států.

Výzkumná zjištění

Vyjdeme-li při shrnutí poznatků z obecného pohledu na zastoupení cizinců na území ČR, můžeme konstatovat, že Česká republika se v průběhu devadesátých let - odhlédneme-li od nárůstu běžné turistiky, pracovních návštěv, studijních pobytů apod. - stala z hlediska migrace nejen významnou tranzitní, ale pro určité skupiny cizinců již také cílovou zemí. Důvody zájmu imigrantů o setrvání na území ČR jsou především ekonomické, motivované vesměs špatnou ekonomickou situací v zemích jejich původu a zájmem nalézt v ČR obživu, i když nelze v řadě případů přehlédnout motiv obav o bezpečnost, projevující se především u žadatelů o azyl pocházejících ze zemí postižených válkami a vnitřními konflikty. Platí ovšem, že žádosti o azyl jsou velmi často motivovány i jinými důvody, čemuž nasvědčuje také poměrně nízké procento žádostí, jimž je vyhověno.

Vedle této legální migrace však existuje rovněž poměrně rozsáhlá migrace nelegální. Tvoří ji jak tranzitní migranti snažící se o neoprávněný vstup na území jiných cílových států, tak lidé usilující získat v ČR zaměstnání bez povolení k pobytu a bez pracovního povolení, lidé, kteří setrvávají v ČR po vypršení platnosti turistického víza, osoby, které nerespektují administrativní či soudní vyhoštění apod. Část z těchto nelegálních migrantů představuje nezanedbatelný kriminogenní potenciál (zejména osoby již stíhané a vyhoštěné, případně lidé, kteří pro své tísnivé existenční postavení mohou být zneužíváni organizovaným zločinem), i když lze mít za to, že cizinci, kteří přijíždějí do ČR cíleně s úmyslem páchat zde trestnou činnost, vstupují na naše území převážně legálním způsobem.

Obecně platí, že v průběhu devadesátých let se počet cizinců pobývajících na území ČR velmi podstatně zvýšil a jejich rostoucí zastoupení ve společnosti se promítlo i do struktury známých pachatelů registrované trestné činnosti. Podíl cizích státních příslušníků na počtu známých pachatelů sice v ČR stále nedosahuje výše známé z některých jiných evropských států (SRN, Rakousko aj.), ale i tak zaznamenal významný nárůst a promítl se do skladby vězněných osob, kde cizinci v posledních letech tvoří cca 8–9 % vězeňské populace (se započtením občanů SR 10–11 %), což je více, než činí jejich podíl na celkové zjištěné trestné činnosti i na stíhaných osobách (cca 5–6 %).

Podstatná změna v zastoupení cizinců ve vězeňské populaci v českých věznicích se vyznačuje několika charakteristickými rysy. Za ně lze považovat postupný výrazný pokles podílu občanů SR (v roce 1995 tvořili Slováci 73 % obviněných a odsouzených cizinců ve vězeních, v roce 2002 už jen 22 %), doprovázený naopak stejně výrazným vzestupem počtu vězněných občanů ze zemí bývalého SSSR a zejména z Ukrajiny. Je to trend, který obecně odpovídá růstu zastoupení občanů Ukrajiny v ČR, kde již představují s těsným odstupem za občany SR druhou nejpočetnější národnostní skupinu, následováni Vietnamci, Poláky a Rusy. Významným rysem je také velká pestrost národnostní skladby vězněných cizinců, když

např. k 31. 12. 2002 se v českých věznicích nalézali občané ze 66 států všech světadílů s výjimkou zemí regionu Oceánie.

Je zřejmé, že tato podstatná proměna národnostní skladby vězeňské populace přináší celou řadu nových problémů a klade na činnost Vězeňské služby další, kvalitativně odlišné nároky.

Výzkum potvrdil, že potenciálně nejproblematictější skupinou mezi vězněnými cizími státními příslušníky jsou v současné době **Ukrajinci**. Důvody této skutečnosti lze spatřovat v několika rovinách.

Ukrajinská imigrace do ČR je vedena především ekonomickými důvody a úsilím nalézt zde zaměstnání a obživu. Do doby, než dojde na Ukrajině ke zlepšení hospodářské situace, nelze očekávat, že by se zájem o pobyt v ČR spojený s hledáním výdělků zmírnil, a to i s ohledem na geografickou blízkost a dopravní dostupnost ČR, možnost snazšího jazykového dorozumění a trvající nabídku pracovních příležitostí, především u sezónních, pomocných a nekvalifikovaných prací. Existenční tlak je takový, že nutí ukrajinské pracovníky hledat jakékoli zaměstnání, a to i bez řádného povolení. Jejich zájem je umocněn ochotou tuzemských zaměstnavatelů jim práci poskytovat (i v tzv. šedé ekonomice bez řádného zdanění, odvádění předepsaných dávek atd.), protože představují zdroj mobilní, výkonné a levné pracovní síly, navíc - pokud pracují bez povolení - v nerovném postavení vůči zaměstnavateli. Vzhledem k tomu je ukrajinská populace v ČR představována především mladšími lidmi, většinou svobodnými, případně osobami střední generace s rodinou, která ale zůstává doma; v ČR pak žijí v relativní izolaci, bez rodinného zázemí, často v nouzových či provizorních podmínkách, vykořisťováni jak zaměstnavateli, tak vlastními zprostředkovateli, v případě nelegální práce i ve strachu před odhalením a vyhoštěním. Vedle možného „efektu národnostního ghetta“ plynoucího z osamocení, izolace a nerovného postavení v cizím prostředí, což samo o sobě představuje určitý kriminogenní faktor, mohou být díky těmto podmínkám také poměrně snadno manipulovatelní a zneužitelní i pro případnou trestnou činnost. Jedná se převážně o muže; pokud se jedná o ženy, nacházejí se v obdobném postavení, kromě toho se mohou stát objektem obchodování se ženami a kořistě z prostituce.

Mimo této „ekonomické imigrace“ je třeba vzít v úvahu obecnou expanzi kriminality z území bývalého SSSR včetně Ukrajiny do zahraničí. Nemusí se přitom jednat výhradně o kriminální organizace s mezinárodní působností, které pochopitelně kromě dalších vyvíjených kriminálních aktivit na výše uvedené ekonomické migraci cizopasí, ale i o jednotlivce, především mladší muže, hledající v cizině možnost rychlého výdělků bez ohledu na způsob jeho dosažení; ti se pak vedle pro ně typické trestné činnosti (krádeže, loupeže spáchané někdy pro minimální zisk neúměrný použitému násilí) případně mohou na organizované struktury napojovat jako „pěšáci“.

V důsledku toho mají Ukrajinci po Slovácích největší podíl na zjištěných trestných činech; zvláště od roku 1995 došlo k nárůstu jejich zjištěné trestné činnosti. Kromě majetkové je pro ně typická násilná trestná činnost (loupeže, vydírání, ublížení na zdraví), objevuje se trestná činnost páchaná organizovaným způsobem. Typický je mladý věk pachatelů – přes 67 % skutků je páchano osobami ve věku do 30 let. Tyto skutečnosti se odrážejí ve skladbě vězeňské populace – k 31. 12. 2002 tvořili věznění Ukrajinci 31 % všech cizích státních příslušníků a spolu s cizinci z ostatních států bývalého SSSR představovali již cca 5 % celé vězeňské populace, přičemž jejich podíl stále roste. I mezi vězněnými Ukrajinci převažují mladí – podle zjištěných údajů je jich 55 % ve věku od 20 do 29 let. Charakter trestné činnosti, pro níž byli

odsouzení, byl ovlivněn typem věznic, v nichž část výzkumu probíhala (jednalo se o věznice, kde si odpykávají trest pachatelé odsouzení k trestu v podmínkách přísnějšího režimu jeho výkonu), nicméně se potvrdila převažující násilná trestná činnost. Ve větší míře než u jiných národností se objevuje skupinová trestná činnost až po zapojení do organizovaných zločineckých struktur.

Hlavním zdrojem potenciálních problémů s ukrajinskou vězeňskou populací se ukázala být – kromě početního nárůstu - existence jejich specifické vězeňské subkultury svázané s účinnou a respektovanou vnitrovězeňskou organizací. Tato organizace se vyznačuje dodržovanou hierarchií a disciplinou, poslušností vůči „kápům“, uzavřeností a odstupem vůči okolí (vězňům ostatních národností i vězeňskému personálu), ale také vnitřní solidaritou a vzájemnou podporou, která i pro obyčejné vězně na spodních stupních hierarchie představuje ve vězeňském prostředí zázemí a oporu. Schopnost zorganizovat se vychází nepochybně z tradic vězeňské subkultury, historicky rozvinuté ve specifických podmínkách bývalého SSSR a přenášené do našeho prostředí. Vytvářená hierarchie navíc kopíruje a respektuje hierarchii „zvenčí“, z prostředí organizované kriminality. K této schopnosti přispívá znalost vězeňské subkultury široce rozšířená v zemích bývalého SSSR, kde díky masovým represáliím a tvrdé trestní politice získaly vězeňskou zkušenost nepoměrně širší vrstvy lidí, než je tomu v jiných evropských zemích, mezigenerační sdílení této zkušenosti, vnímání této vězeňské zkušenosti jako „normální“ součásti kultury, existence tradiční vězeňské elity. Díky této tradici a zkušenosti proto nemusí být specifické vzorce chování a modely organizace při příchodu do vězeňského prostředí nově vyvíjeny, ale jsou rutinně aplikovány ve své tradiční a známé podobě.

Autorita organizace ve vězení je taková, že určuje chování i těch vězňů, kteří nepocházejí z prostředí organizovaného zločinu a nemusí mít vlastní předchozí vězeňskou zkušenost. Ani oni se neodvažují porušit dané normy chování, raději riskují konflikt s oficiální autoritou. Typická je poslušnost vůči vůdcům (kteří nejsou snadno identifikovatelní), naprostá mlčenlivost o vnitřním životě skupiny, a v zásadě i o vlastní osobě a minulosti. Je pravda, že poznatky se shodují v tom, že Ukrajinci nevyhledávají konflikty ani s vězeňským personálem, ani s jinými skupinami vězňů. Případné kázeňské tresty jsou většinou důsledkem odmítání úklidových prací, protože tento požadavek naráží na vnitřní pravidla jejich subkultury, které tyto práce zejména pro osoby na vyšších stupních hierarchie nepřipouštějí. Na druhou stranu díky své organizaci (schopné udržovat spojení nejen uvnitř jedné věznice, ale i mezi věznicemi a navenek), disciplině, mlčenlivosti a také početnosti jsou schopni stát se významnou silou ve vězení, hromadně prosazovat své požadavky, reagovat na pocíťované i domnělé křivdy a případně skrytě připravit organizovaná hromadná vystoupení většího rozsahu, jak se také již stalo.

Na rozdíl od Ukrajinců představují **ruské etnikum** v ČR spíše majetnější lidé pocházející z městského prostředí, přicházející do ČR hledat „evropštější“ a bezpečnější prostředí pro své případné aktivity a investice zde s ohledem na nestabilitu poměrů v Rusku. Nepředstavují proto typickou ekonomickou imigraci. Tvoří v ČR enklávy, které jsou sice relativně izolované, ale vyznačují se normálnější sociální strukturou s větším zastoupením rodin a více generací, což jejich členům poskytuje lepší sociální zázemí. I ve vězení se podle výpovědí respondentů vyznačují odstupem od vězňů ostatních národností pocházejících z bývalého SSSR včetně Ukrajinců (tento odstup je vzájemný), a určitou tendencí k vyvyšování se. Přispívá k tomu i pravděpodobně větší zastoupení osob s vyšším vzděláním a zkušeností z pobytu z jiných evropských států.

Vietnamci, kteří v současné době představují třetí nejpočetnější národnost mezi cizinci v českých vězeních, jsou naopak ve výpovědích pracovníků vězeňského personálu vesměs vnímáni jako vězňové bezproblémoví, komunikativní, přizpůsobiví a nekonfliktní. Vnitřní organizaci nevytvářejí, obvykle jsou akceptováni i vězeňským okolím. Příznivě se zde zřejmě projevuje skutečnost, že většina z nich je již z předchozí doby do značné míry seznámena s českým prostředím, platnými normami, a je schopná efektivně komunikovat. Také věkově mezi nimi převažuje vyšší věková kategorie 30-39 let (45,7 %). Přesto je třeba mít na paměti, že vedle hospodářské trestné činnosti je řada z nich trestána za násilnou trestnou činnost, páchanou někdy ve skupině. To znamená, že jsou za určitých okolností schopni násilných projevů, i když pokud by k nim ve vězeňském prostředí došlo, měly by velmi pravděpodobně individuální, nikoli skupinový či organizovaný charakter. Riziková může být i skutečnost, že charakter jejich kultury a projevu ztěžuje poznání míry nahromaděných emocí a skutečného aktuálního psychického stavu, což při neodhadnutí situace a stupňování tlaku může vést k výbuchu nekontrolované agrese (jak o tom svědčí i některé analyzované případy). Přestože výskyt drog ve vězení mezi Vietnamci nebyl signalizován, poznatky z analyzovaných případů výskyt drog ve vietnamské populaci v ČR potvrzují, a také podle zahraničních pramenů se drogy mezi Vietnamci ve vězení významně vyskytují. Toto riziko tedy nelze do budoucna vyloučit. **Čínská vězeňská populace** je zatím u nás málo početná; na rozdíl od Vietnamců trpí podstatně většími komunikačními problémy a zřejmě i výrazně větší sociální izolovaností.

Vězňové z islámských zemí byli charakterizováni jako převážně individualisté, bez výraznější snahy o sdružování, neřku-li organizaci. Představují pestrout národnostní směs s nevýraznou vnitřní hierarchií a malou soudržností, o čemž svědčí převaha vnitřních konfliktů. Jako potřebná se jeví znalost a přiměřené respektování jejich náboženských požadavků a norem (čas k modlitbě, stravovací požadavky, svlékání). Konflikty ve vězeňském prostředí mohou vyvolávat některé jejich hygienické návyky, živý projev, i některé vlastnosti charakterizované respondenty jako asertivita rozvinutá až k určité podlézavosti, doprovázené na druhé straně nespolehlivostí až zákeřností, případně agresivní reakcí. Výrazná část této skupiny je trestána za kriminalitu spojenou s obchodováním s drogami (přičemž sami nebývají na drogách závislí), proto nelze vyloučit ani potenciální riziko podílu na pohybu drog ve vězení. Schopnost vyvolat skupinové nepokoje je však respondenty vylučována i s ohledem na to, že pokus o takovou akci (sám o sobě velmi nepravděpodobný) by nenalezl u ostatní vězeňské populace podporu.

Vězňové z balkánských států byli charakterizováni jako blízcí se svojí mentalitou Arabům. Představují rovněž směsici více národností a kultur, na rozdíl od vězňů z islámských zemí s patrnější vnitřní hierarchií, ale shodně s nevelkou vnitřní soudržností. Je pro ně charakteristická drogová a násilná kriminalita, což může také představovat určitý zdroj rizika; je rovněž třeba počítat s pravděpodobným vyšším zastoupením osob zapojených do organizovaného zločinu v této vězeňské subpopulaci. Jejich počet v českých vězeních sice v posledních letech spíše klesá, pokud by ale došlo na Balkáně k dalším konfliktům, mohl by se příliv migrantů z balkánských států na naše území opět radikálně zvýšit, což by se nepochybně promítlo i ve struktuře vězeňské populace. Jak u vězňů z islámských, tak z balkánských zemí lze předpokládat rozvinutější kontakty v českém mimovězeňském prostředí, než je tomu u Ukrajinců a Vietnamců, jejichž sociální život je výrazněji limitován okruhem vlastní komunity.

O vězněných cizincích obecně platí téměř úplná absence informací o případné předchozí kriminální kariéře a minimum poznatků o skutečném sociálním a rodinném zázemí, kvalitaci a dosavadní životní dráze (pokud nejde o výjimky: jednotlivce, kterým je vzhledem k jejich známému postavení v organizovaných zločineckých strukturách věnována speciální pozornost). Tyto skutečnosti přirozeně podstatně ztěžují snahu o diferencovaný přístup a

individualizaci zacházení, případně odhad možných rizikových projevů. Osobní výpovědi jsou buď jen zřídka (zvláště u některých skupin jako jsou Ukrajinci), nebo nespolehlivé.

Přesto lze zřejmě u značné části vězňů pocházejících z jiných států předpokládat oslabené a narušené rodinné vztahy, osamělost, izolovanost, krizi identity ve výraznější míře, než je tomu u české vězeňské populace. Proto je třeba u cizinců více počítat s možnou reakcí na tento stav, která může zahrnovat celou škálu projevů od deprese po agresi. Intelektuálně se cizinci zřejmě v průměru neliší od české vězeňské populace, vzděláním tento průměr pravděpodobně poněkud převyšují. Zdravotní stav je hodnocen jako dobrý (s poukazem na vynikající fyzickou kondici většiny Ukrajinců s výjimkou některých osob spíše středního věku poznamenaných těžkou fyzickou prací). Přesto nelze podceňovat některé signály hovořící o výskytu tuberkulózy či jiných nakažlivých chorob, zvláště s ohledem na informace o rozsahu zdravotních problémů ve vězeňských populacích v zahraničí, zejména směrem na východ.

Užívání drog se u cizinců v našich vězeních shodně považuje za méně rozšířené, než je tomu u tuzemské vězeňské populace. Do budoucna je však třeba počítat s možností nárůstu jak uživatelů drog, tak osob, schopných zapojit se do pronikání a distribuce drog ve vězení.

Schopnost cizinců komunikovat a dorozumět se v českém vězeňském prostředí byla vesměs hodnocena jako dobrá; případné odmítání komunikace z důvodu neznalosti jazyka je hodnoceno spíše jako účelové. Ve vztahu k Čechům se u vězňů jiných národností kromě Vietnamců projevuje ve vězení spíše oboustranný odstup, jinak se samozřejmě projevuje přirozená tendence vězňů stejné národnosti ke sdružování, posílená u Ukrajinců navíc jejich organizovaností. Interetnické konflikty se neobjevují, spíše je snaha se jim vyhnout; případné konflikty jsou převážně interpersonální. Chování vůči vězeňskému personálu je hodnoceno jako převážně instrumentální s tím, že vězňové z některých zemí a kultur (islám, pravoslaví, Balkán) mají problémy respektovat autoritu žen; náboženství a náboženské projevy však zatím mají větší význam pouze u vězňů z islámských zemí.

Naprosto charakteristickým jevem je nezáměr o vydání k výkonu trestu v mateřské zemi (s výjimkou cizinců z vyspělých zemí), naopak téměř pravidlem je podávání žádostí o azyl.

Závěry

Poznatky, získané tímto výzkumem, je třeba hodnotit jako vstupní a orientační sondu do problematiky. Proto není snadné formulovat na jejich základě případné návrhy ve vztahu k zacházení s vězněnými cizinci. Například pro dilema, zda cizí státní příslušníky ve věznicích umístit společně či odděleně, a zda ke všem přistupovat stejně bez ohledu na jejich postavení v interní hierarchii nebo zvolit diferencovaný přístup, není řešení ani v jednom případě jednoznačné, z každého vyplývají výhody a nevýhody. Lze říci, že lze volit mezi koncentrací rizika nebo jeho rozptýlením, a tedy i všudypřítomností. Rovněž je nezbytné vzít v úvahu, že budou-li nebezpeční vězňové (faktičtí či potenciální vůdcové z řad cizinců) více izolováni či separováni do vybraných věznic (což se z mnoha ohledů jeví jako funkční přístup), může tak vzniknout zvýšené riziko a tím také vyšší nároky na vězeňský personál - jejich jazykovou vybavenost, emoční stabilitu, vyzrálost, neovlivnitelnost, odolnost vůči korupci apod. Kromě toho úplná izolace „nebezpečných“ je nová situace, na kterou může tato vězeňská subpopulace zareagovat například ještě dokonalejším proorganizováním, v nových podmínkách se mohou objevit zcela nové a nečekané problémy. Budou-li naopak rozptýleni, jejich potenciálně proorganizovaná síť může obsáhnout veškerá vězeňská zařízení.

Formulovaná doporučení pro další postup v této oblasti proto měla spíše charakter orientačních tezí, které budou vyžadovat další praktická i výzkumná ověření. Směřovala do následujících oblastí:

- pravděpodobnost mimořádných událostí ve věznicích vyvolaných příslušníky jiných států,
- pravděpodobný průběh a organizovanost takových událostí,
- možnosti získávání informací k osobám cizinců-vězňů, jejich dosavadní kriminální kariéře, zázemí apod. ve spolupráci s policií, posilováním mezinárodní spolupráce a výměny informací apod.,
- systematická příprava vězeňského personálu a školení specialistů pro práci s cizinci,
- specifika vězňů ukrajinské národnosti,
- vnitřní organizace práce věznic,
- možné budoucí problémy.

Interetnické konflikty¹ (jejich příčiny a dopady z pohledu teorie a empirických sond)

¹ Štěchová, M., Danielová, K., Jarkovská, L., Kotulan, P., Štěch, O., Urban, L., Veverková, L. Interetnické konflikty (jejich příčiny a dopady z pohledu teorie a empirických sond). Praha: IKSP, 2004. 163 s.

2002–2003

Odpovědná řešitelka: PhDr. Markéta Štěchová

Spoluřešitelé: Mgr. Kateřina Danielová, Mgr. Lucie Jarkovská, Mgr. Petr Kotulan, Ondřej Štěch, Mgr. Lukáš Urban, Mgr. Lada Veverková, PhD.

Zaměření a cíl výzkumu

Prezentovaná studie navazuje na předchozí materiál¹ k tomuto tématu a rozšiřuje jej o další úhly pohledu. Zatímco úvodní studie byla zaměřena na objasnění základních pojmů a přehled situace v České republice a ve světě, tato práce je zaměřena dalšími směry:

- větší pozornost je věnována reakcím orgánů ochrany práva na internetnické konflikty (formou rozboru soudních spisů)
- byly doplněny a podrobněji zpracovány časové řady z policejních pramenů² do r. 2001
- větší pozornost je věnována osobnosti pachatele tohoto typu trestných činů (vypracování několika kazuistik na základě psychologických vyšetření pachatelů ve věznicích)
- nově byla zařazena část zkoumající obraz internetnických konfliktů v médiích
- byl proveden průzkum názorů a postojů policistů - studentů Policejní akademie ČR týkající se problematiky související s danou tematikou.

Přiblížit se k cíli výzkumu bylo vzhledem ke sledované tematice možno více způsoby, z nichž každý sám o sobě zůstává částečný, ale lze doufat, že v souhrnu se tuto fragmentárnost povede zmírnit. Ve výzkumu provedené analýzy se pohybovaly na třech hlavních rovinách: právní, sociální a psychologické, a snažily se k příčinám jevu přiblížit.

Teoretická část

je pokusem o nástin některých teorií vztáhnutelných k danému problému. Zároveň tyto teorie umožňují zakotvení výzkumu do širšího společenského rámce. Jádrem diskuse netvoří jednotlivé, byť zásadní momenty ovlivňující internetnické konflikty, jako nezaměstnanost, skupinová dynamika a jiné, i když to je do úvahy vzato. Cílem této části je ukázat, jak se v celku společenských vztahů může utvářet zralý subjekt, tedy svobodný člověk schopný právě i respektu ke svobodě druhých, a jaké okolnosti mohou tomuto rozvoji bránit v situaci. Zejména v situaci, kdy po druhé světové válce roste v Evropě důraz na podmínky demokratické participace.

Obsáhleji jsou v této studii traktovány teorie T. Adorna, Oesterreicha, E. Fromma, A. Honnetha, T. Biegela, Z. Baumann, Willemse, H. Löwové, a okrajově i dalších autorů, věnujících pozornost tématům s danou problematikou souvisejících. Dále jsou prezentována vybraná empirická šetření související s tématem.

Intelektuálními zdroji prezentovaných teorií je na jedné straně sociální psychologie, a na druhé sociální filosofie. Internetnické konflikty nejsou pouze záležitostí Romů a skinheadů, týkají se celé společnosti, ve které se vyskytují. Teorie v první části usilují právě o vysvětlení tohoto jevu z celku společenských, ekonomických a politických podmínek včetně toho, jak se

¹ Štěchová, M. Internetnické konflikty jako důsledek rasové nevrzivosti. Praha: IKSP, 2001. 55 s.

² Každoročně vydávané Zprávy o problematice extremismu na území České republiky. Od r. 1996 vydává Ministerstvo vnitra ČR.

odrážejí zejména v rodinném životě, a takto zprostředkovaně určují vývoj osobnosti a postoje dítěte. Různé deformace a zneužití zažitých ve vývoji mohou být dále promítnuty na etnické menšiny (mechanismus je ale stejný, jako kdyby šlo o politické nebo náboženské protivníky). Ve druhé části je hlavním záměrem precizace a rozčlenění problému, prozkoumání jeho různých stránek a klíčových faktorů (nezaměstnanost, vliv skupiny a další dílčí faktory) v těsnějším sepětí s empirickými výzkumy. Typologie pachatelů ukazuje neostrost hranice mezi ideologickou nenávistí a „obyčejnou“ xenofobií.

Základní otázkou zůstává, proč se oběťmi stávají menšiny a cizinci. V lokálních problémech hrají zřejmě roli adaptační problémy obětí. Existuje názor, že menšiny a cizinci jsou odmítáni, protože se liší vzhledem, životním stylem. Při společném životě vznikají základní obtíže v toleranci – menšiny a cizinci se chovají „proti místním normám“. Je to také výsledek života v homogenním prostředí, bez setkání s jinými kulturami. Otevřenost světu ještě není zakotvena a etnický pluralismus není institucionalizován. Nejistota v kontaktu úzce souvisí s nenávisťnými postoji k cizincům: Z psychologického pohledu antipatii vůči Romům, azylantům a přistěhovalcům vyjadřují lidé s nízkým sebevědomím, nedůvěřiví a nejistí v kontaktu s ostatními. Dále platí, že čím více se zdají cizinci odlišní, tím silněji se projevuje averze; a čím nedůvěřivější je člověk, tím více zdůvodňuje své motivy ekonomickými a jinými zástupnými ukazateli.

Vzhledem k mnohohrstevnatosti probírané otázky je obtížné zformulovat jednoznačný úsudek o příčinách jevu tak, jak je literatura prezentuje. Svoji roli hrají nejrozumnější faktory psychologického, sociálního, ekonomického a politicko právního charakteru od těch, které působí v rodině a škole, až po celospolečenský kontext daného jevu.

Analýza materiálů Policie ČR

Důvodem pro obsáhlou analýzu byla snaha získat přehled o rozsahu a charakteru zkoumaného fenoménu v ČR. Data pro analýzu byla získána z policejních statistik z let 1997 až 2001. Součástí těchto statistik byl i přehled případů, u nichž existovalo podezření ze spáchání trestného činu nebo přestupku s extremistickým podtextem, včetně případů motivovaných rasovou a národnostní nesnášenlivostí bez ohledu na jejich konečnou trestně právní kvalifikaci. Z tohoto pohledu byly vybrány případy (celkem 992), u nichž došlo ke střetu osob různé etnické příslušnosti a jejichž motivem byla interetnická zášť. U jednotlivých případů byly sledovány tyto charakteristiky:

okolnosti činu: kraj, místo činu (veřejné prostranství, restaurace, herna, škola, obytný dům, vlak či nádraží, MHD, věznice), rok, měsíc, den (všední nebo den volna), hodina spáchání činu, **charakteristika činu:** fyzické násilí, verbální agrese, vykřikování nacistických hesel, psaní nacistických hesel, označení pachatele nacistickými symboly.

důsledky činu: úraz, rvačka, poškození věci, smrt obětí,

charakteristika prvních tří pachatelů: pohlaví, věk, bližší charakteristika (skinhead, punk, Rom, Vietnamec, Ital, ...), velikost skupiny pachatelů,

charakteristika prvních tří obětí: pohlaví, věk a etnicita obětí.

Cílem této analýzy bylo detailněji popsat rasově motivovanou činnost a postihnout změny, kterými prošla v letech 1997 až 2001, najít souvislosti mezi jejími jednotlivými charakteristikami a nakonec zjistit, jaké existují vztahy mezi rasově motivovanou činností a dalšími socioekonomickými a sociopatologickými ukazateli. Ze statistických metod byla použita korelační analýza, regresní analýza a chí-kvadrát test nezávislosti.

Bylo zjištěno, že počet rasově motivovaných činů každoročně mírně roste. Zatímco v roce 1997 bylo zaznamenáno 139 případů, v průběhu pěti sledovaných let, do roku 2001 se toto číslo zvýšilo na 228. Počet rasově motivovaných činů tedy za pět let vzrostl o 65 %. Zvyšování počtu registrovaných rasově motivovaných činů lze mimo jiné vysvětlit větší bdělostí policie a její lepší informovaností o tomto typu trestné činnosti a dále změnou metodiky evidence této trestné činnosti. Rasově motivované činy nejsou vzhledem k celkové kriminalitě příliš časté. Netvoří zdaleka ani 1 % obecné kriminality. Přesto se však jedná o závažnou trestnou činnost, která je zdrojem napětí ve vzájemných vztazích mezi etnickými skupinami, a u etnických menšin vytváří atmosféru strachu a obav.

Tyto delikty jsou většinou páčány jedním pachatelem, ve zbylých případech v malé skupině, nejčastěji 2–3 osob. Pachatelé rasově motivované trestné činnosti byli v naprosté většině případů muži ve věkovém rozmezí 15–25 let. Ke střetu osob různých etnických skupin dochází ve většině případů na veřejných prostranstvích. Veřejná místa jsou typická tím, že se na nich většinou setkávají lidé, kteří se neznají, a právě při takovýchto setkáních bývá nejdůležitější charakteristikou pro posuzování druhého člověka jeho vzhled - tedy i barva kůže. Skutečnost, že se nejvíce případů s podezřením z rasové motivace odehrává na veřejných místech, může být částečně vysvětleno kontaktní teorií rasismu (Wallace 1999), podle níž bývají nositeli rasismu a xenofobie zejména lidé, kteří příslušníky etnických menšin či imigranty osobně neznají.

Oproti předpokladům pouze menší část pachatelů patřila - dle policejních pramenů - ke hnutí skinheads a podíl skinheadů na těchto deliktech se v průběhu let dále snižoval. Vysvětlení této skutečnosti souvisí se změnami, kterými jejich hnutí prochází v důsledku přísnějšího trestněprávního postihu jejich činů, kdy jsou nuceni svoji identitu spíše skrývat. Oběťmi rasově motivovaných útoků byli nejčastěji Romové. Téměř ve všech sledovaných případech byla zjištěna verbální agrese, kterou poměrně často provází fyzické násilí. Místní rozdíly ve výskytu interetnického násilí lze vysvětlit z větší části množstvím Romů žijících v regionu.

Analýza soudních spisů

Poznatky o projednávání a rozhodování trestních činů s rasovou pohnutkou (dále interetnických konfliktů) byly získány z trestních spisů, které nám byly ke zkoumání zapůjčeny okresními a obvodními soudy České republiky. Šlo o trestní věci, které byly pravomocně ukončeny v letech 2000–2002. Analyzováno bylo 33 trestních spisů. Podle sledovaných hledisek byly trestní spisy analyzovány s cílem především zjistit:

- jednání obžalovaného, které mělo povahu interetnického konfliktu, a které bylo obžalobou posouzeno jako trestný čin, jeho následek, příčiny a okolnosti, za kterých byl čin spáchán, vliv alkoholu nebo jiných návykových látek,
- použití právní kvalifikace u těchto jednání, souběhy s jinými trestnými činy,
- ukládání trestů a ochranných opatření, případně jiný způsob ukončení trestní věci okresními soudy,
- procesní postup před vlastním rozhodnutím soudů a zejména délky řízení do zahájení trestního stíhání, od zahájení trestního stíhání do právní moci soudního rozhodnutí a délka soudního řízení, způsob rozhodování soudů a forma jejich rozhodnutí,
- případné průtahy v jednotlivých fázích řízení a jejich hlavní příčiny,
- návrhová činnost státních zástupců a jejich reakce na odchýlné rozhodnutí soudů,

- využívání řádných opravných prostředků proti rozhodnutím soudů prvního stupně a jejich výslednost podle rozhodnutí odvolacích soudů.

Výsledky výzkumu: Obžalovanými z trestných činů majících povahu interetnických konfliktů byli především muži, čeští občané neromského původu, ale také Romové. Jejich věkový průměr byl velmi nízký, s výrazným podílem mladistvých. Pachatelé byli většinou nižší sociokulturní úrovně, s převahou osob nezaměstnaných a učňů (v případech mladistvých).

Trestná činnost byla páchána převážně jedním obžalovaným nebo dvěma spoluobžalovanými. Ve dvou případech byly zaznamenány větší skupiny po sedmi spoluobžalovaných (nešlo však o předem připravenou a organizovanou trestnou činnost). Byl zjištěn vysoký podíl recidivy, včetně závažnějších případů stejnorodé recidivy a spáchání trestné činnosti ve zkušební době stanovené jinými soudními rozhodnutími.

Postoj obžalovaných ke spáchané trestné činnosti byl nekritický, vinu svalovali na oběti a jejich provokace, a projevy lítosti nad spácháním trestné činnosti obžalovaní projevili jen zcela ojediněle. Žádný z nich nepřiznal svoji příslušnost nebo sympatie k extremistickým hnutím (hnutí skinheads). Odborných znalostí z oboru psychiatrie při posuzování trestní odpovědnosti bylo často (až nadměrně, bez zhodnocení dalších relevantních skutečností) využíváno u obžalovaných, kteří v době spáchání trestné činnosti byli pod vlivem alkoholu.

Oběťmi sledované trestné činnosti byli nejčastěji Romové mladších věkových skupin s výrazným podílem nezaměstnaných. Romové na druhé straně byli vždy také obžalovanými z útoků proti obětem bílé pleti. Vždy šlo o trestnou činnost oběťmi nevyprovokovanou, motivovanou nenávistí nebo nesnášenlivostí. Mezi oběťmi byli dále židé, černoši a Arabové, nikdy však asiáté žluté pleti nebo občané republik z bývalého SSSR.

Pozitivně lze vnímat skutečnost, že ve více než polovině případů bylo trestní stíhání zahájeno do 14 dnů od spáchání skutku, a tím byl vytvořen jeden ze základních předpokladů pro rychlé objasnění rozhodných skutečností i další procesní postup. Délka soudního řízení ve sledovaných věcech byla nižší než celostátní průměry u obou rozhodujících trestných činů v roce 2002. Pokud byly zjištěny průtahy v soudním řízení, byly způsobeny především nekázní obžalovaných a svědků. Obžalovaným byly nejvíce ukládány tresty odnětí svobody podmíněně odložené a poměrně často bylo využíváno i trestu obecně prospěšných prací. Podíl nepodmíněného trestu odnětí svobody činil 12,7 ze všech uložených trestů. Ve zkoumaných případech byly využity i alternativní způsoby vyřízení trestních věcí podmíněným zastavením trestního stíhání, narovnáním a zastavením trestního stíhání. Ani v jednom případě však nebylo využito možnosti uložit obžalovaným přiměřená omezení a přiměřené povinnosti, zejména v případech, kdy skutek byl spáchán pod vlivem alkoholu a obžalovaný projevoval sklony k jeho požívání.

Za pochybení Policie ČR možno považovat, že některé případy byly policií nejprve bagatelizovány tím, že byly posouzeny jako přestupky a předány k projednání přestupkovým komisím OÚ. Pochybení soudů spatřujeme především v tom, že soudy nenašly svůj výraz pro výroky urážející rasu oběti, přestože byly výslovně uvedeny ve skutkové větě rozhodnutí.

Poznatky získané z psychologických vyšetření a z psychiatrických posudků

Psychologická vyšetření byla prováděna u osmi pachatelů trestných činů s prokázanou rasistickou motivací. Jednalo se o sedm mužů a jednu ženu. Vyšetření prováděla psycholožka

prostřednictvím anamnestických rozhovorů a baterií testů v r. 2003. U některých případů bylo možno nahlédnout do trestních spisů. Dále bylo rozebráno osm psychiatrických posudků (tzn. všechny, které byly dostupné v analyzovaných spisech). Bylo zjištěno, že celá tato skupina pachatelů trestných činů spojených s interetnickými konflikty jsou lidé značně podprůměrných intelektových schopností a jejich činy vycházely často z dosti primitivních motivů. Na otázku viny většinou odpovídali zamítavě, event. ji bagatelizovali nebo shazovali na jiné lidi či okolnosti. V oblasti sebehodnocení trpěli komplexy méněcennosti, kompenzovali je sebestředností a upnutím se ke své referenční skupině (většinou skinheads) a její ideologii. Tyto komplexy plynou patrně z emoční deprivace v rodinách a z neschopnosti prosadit se nějakým legitimním způsobem ve společnosti. Rodinné zázemí klientů bylo značně různorodé, ale v žádném ze sledovaných případů nebylo „harmonické“. Klienti v polovině případů vyrůstali v neúplných rodinách, a vyvinul se u nich problematický vztah k matce nebo otci. Ekonomická a sociální situace byla většinou na hraně nejnížší vrstvy a úplného deklasování.

Pojímání ideologie bylo u těchto jedinců povrchní. U některých lze říci, že čin nebyl motivován ideologicky vůbec. U ostatních byl tento moment ve větší či menší míře přítomen, na škále od několika výroků hanících Romy (které dobře kopírují obecně rozšířenou úroveň předsudků), až po aktivitu ve hnutí skinheads a jiných obdobně orientovaných organizacích. Přesto ale nelze říci, že by někdy šlo o promyšlené a důsledné zastávání této ideologie. Spíše se jednalo o užívání symbolů, účast na koncertech a pitkách. Vše bylo spjata se skupinou, ve všech činech je implicitně přítomno očekávání skupinového uznání a ocenění.

Pro doplnění byly prozkoumány znalecké posudky ze soudních spisů, obor psychiatrie. K dispozici bylo osm posudků. Z tohoto souboru byly dva skutky spáchány ve dvoučlenné skupině, ostatní pachatelé byli jednotlivci. U většiny pachatelů byly zjištěny předchozí delikty, často ve formě přestupků. Skutky spáchané těmito pachateli (z nichž jedna byla žena) si byly velmi podobné. Pachatelé většinou v opilosti napadli nejprve slovně a pak brachiálně Romy, v jednom případě romské ženy, v jednom případě tuniského prodávče. Průměrný věk pachatelů byl 34 let. Zjištěné vzdělání: 2 středoškoláci s maturitou, ostatní vyučení, 1 základní vzdělání. Pachatelům vesměs chybělo jakékoli rodinné zázemí, většinou byli svobodní nebo rozvedení. Téměř ve všech případech byly zjištěny různé závislosti: kouření, velmi často alkohol, fetování vesměs popírají, resp. nebylo nezjištěno. Psychiatrická anamnéza většinou nezjištěna, 1x krátkodobé bezvědomí, 1x epilepsie a agresivita včetně pobytů v psychiatrické léčbě.

Obraz interetnických konfliktů v médiích

Součástí výzkumu interetnických konfliktů byla také analýza jejich mediálního obrazu v českém tisku. Cílem analýzy mediálního obrazu interetnických konfliktů v českých médiích bylo především zmapovat českou mediální scénu z hlediska zobrazování interetnických konfliktů (v českém prostředí zpravidla konfliktů mezi skinheady a Romy), a identifikovat některé myšlenkové, argumentační a jazykové stereotypy, které jsou příznačné pro informování o interetnických konfliktech a jejich účastnících, stereotypy v interpretaci „důvodů“ útočníků, zasazení do celkového kontextu apod. Vybrané materiály byly zpracovány kvalitativní analýzou dokumentů. Jednotlivé sledované kategorie vznikaly v duchu kvalitativní výzkumné strategie postupně během důkladného čtení článků a v průběhu samotné analýzy. Zajímala nás sociální kategorizace v interkulturním kontaktu, tedy to, jak se mluví o osobách či určitých skupinách - v našem případě, jak se píše o obětech a pachatelích konkrétních interetnických střetů. Analýze byly podrobeny i další aspekty médií zobrazovaných interetnických konfliktů -

okolnosti střetu, novinářská interpretace „důvodů“ konfliktu, zasazení do celkového kontextu apod.

Pro analýzu obrazu internetnických konfliktů v médiích byly použity články z tisku v roce 2002, které referují o konkrétních internetnických konfliktech v České republice - tedy o konkrétních kauzách. Tyto materiály byly průběžně získávány ze dvou zdrojů: 1. z monitoringu českého tiskového zpravodajství a publicistiky z celoplošných i regionálních titulů a 2. z výstřižkové služby IKSP.

Výzkumný soubor obsahuje novinové a časopisecké články z roku 2002, které informují o konkrétních internetnických konfliktech v ČR. Analyzovány byly informace z tisku o rasově motivovaných deliktech, které byly buď aktuálně spáchány anebo jsou soudně projednávány, případně se zabývají nově zjištěnými skutečnostmi, novými souvislostmi nebo poznatky o případu. Kritériem pro výběr bylo, že rasistický motiv činu byl buď již prokázán, nebo se jeho možnost v médiích vážně diskutuje. V užším výběru bylo analyzováno celkem 397 článků. **První a hlavní skupina**, čítající 349 článků, byla rozdělena do šesti podskupin a zahrnovala informace o celkem 65 konkrétních kauzách, v nichž se jako motivace uváděla internetnická nevráživost. Převážná většina (36 případů/254 článků; tj. 55 % ze všech kauz, o nichž bylo referováno, a 72 % článků první skupiny) se věnovala událostem, kdy rasově motivovaný trestný čin či přestupek spáchala nebo je za něj stíhána osoba české národnosti, náležející k české majoritě a poškozeným je Rom. Z hlediska četnosti případů následoval rasismus české majority/skinů proti jiné národnosti, v množství článků je ovšem četnější kategorie takzvaného rasismu naruby, tedy rasově motivovaných deliktů Romů proti české majoritě. To však bylo způsobeno především závažností a tím i mediální přitažlivostí jednoho ze čtyř případů rasismu naruby spáchaného Romy. Ve výběru článků se objevily také zcela zvláštní případy, které neodpovídaly ani jednomu z čistých typů. Šlo například o případ, kdy Vietnamci prodávali nahrávky rasistických písní o Vietnamcích nebo několik lokálních kauz, kdy čeští skinheadi šířili v Sudetech protičeské letáky. **Do druhé skupiny** byly zařazeny články, které se obecně věnují rasismu, nacismu či pravicově extremistickým hnutím, a konkrétní kauzy jsou zde přítomny pouze jako zmínka či výčet případů.

Výsledky výzkumu: Již předchozí výzkumy IKSP prokázaly, že nejčastějšími oběťmi rasově motivovaného násilí v České republice jsou Romové. Mediální obraz této minoritní skupiny je z různých perspektiv interpretován značně odlišně: Romové a aktivisté vystupující na obranu jejich práv považují často média za původce negativního a jednostranného obrazu Romů a za jednoho z viníků protiromských postojů majoritní společnosti. Ta naopak vnímá média jako proromská. Veřejnost pohlíží na média jako na součást pokryteckého spiknutí obránců lidských práv, intelektuálů a zbabělých politiků, které brání „pravdivě“ pojmenovat a vyřešit problémy, jež majoritě soužití s Romy působí. Je zřejmé, že interpretace mediálních sdělení není v žádném případě jednoznačná.

Většina odborníků se však shodne na tom, že česká média příliš nepřispívají ke zlepšení soužití mezi majoritou a romskou minoritou. Někteří jsou názoru, že přímo „přilévají oleje do ohně“, a Romům není dán příliš prostor, aby se k medializovaným tématům vyjádřili. Provedená analýza tyto skutečnosti potvrdila. Velkým problémem jsou výroky nepřesné, zavádějící a zastírající reálnou povahu střetů s rasovým podtextem. Na prvním místě je to vyčleňování tohoto problému ze společnosti, redukce na válku skinů s Romy. Dále prezentace různých napadení jako rovnocenných střetů („bitka“ místo „útok“). Za třetí (stále ve vztahu k Romům) poukazy na kriminalitu a obecnou problémovost jako příčinu útoků (stačí si

připomenout, že nacisté, inspirátoři našich „bílých bojovníků“, likvidovali Židy, kteří vynikali přesně opačně, aby se ukázala nesmyslnost této teze).

Většina novinových a časopiseckých článků z našeho výběrového souboru se věnovala interetnickým konfliktům, které se aktuálně staly nebo jsou v dané době soudně projednávány. Jsou tedy součástí zpravodajství, které by ze své podstaty mělo být objektivní, neutrální, bez autorského hodnocení či komentáře. Mnohdy ovšem přebírají charakteristiky pokleslejší formy tzv. černé kroniky. Znaků černé kroniky jako žánru by se ovšem mělo „objektivní“ zpravodajství zcela jistě vyvarovat. Přesto se tento typ žurnalistické práce nevyskytuje pouze v titulech, které jsou označovány jako bulvární (např. Blesk), ale také v takzvané seriózním tisku. Používání nevhodných výrazových prostředků ovšem může vyznívat jako zlehčování a bagatelizování popisovaných událostí a tím nebezpečné banalizování zla, kterým bezpochyby interetnické konflikty jsou.

Dále bylo konstatováno, že ne vždy je při informování o interetnických konfliktech, pokud podezřelá či souzená osoba ještě nebyla pravomocně odsouzena, důsledně novináři dodržován princip presumpce nevinny, která patří mezi základní principy trestního řízení a trestního práva vůbec.

V analýze tisku se objevila zajímavá charakteristika rasově motivovaných trestných činů. V lokálním měřítku může jít o řadu navazujících útoků a odvet, u kterých je zpětně těžké určit, kdo byl počátečním iniciátorem, kdo je pachatel, kdo je oběť, stejně jako někdy zůstává otázkou u rasového motivu činů. Typ akcí a protiakcí s rasovým podtextem je možné nazvat reaktivním rasismem.

Negativní skutečností je nepochybně občas se vyskytující upozorňování na asociálnost Romů coby téměř legitimní a ospravedlňující příčinu jejich napadání se v médiích, takzvaný seriózní tisk nevyjímá. Může jít o konstatování postoje sousedů v okolí napadené rodiny a barvitě vylíčení jejich života, upozorňování na jejich zvyky apod.

Nedá se ovšem říci, že by se média vytvářela jen negativní obraz Romů nebo cizinců. Problémem je, když se píše o Romech nebo cizincích, aniž by oni sami měli možnost se k tomu vyjádřit. O cizincích obvykle vypovídají policejní mluvčí, úředníci nebo třeba zastupitelé obcí. Perspektiva protagonistů těchto textů, tedy samotných cizinců, ovšem v článcích chybí. Přitom vyváženost a komplexnost je v informování o Romech a dalších menšinách, a to nejen v souvislosti s interetnickými konflikty, velmi důležitá.

Rozhovory s Romy

Cílem polostandardizovaných rozhovorů bylo poznat širší souvislosti zkoumané problematiky interetnických konfliktů a subjektivní prožívání případné diskriminace v naší společnosti Romy samotnými, a to od osob, které vzhledem ke svému vzdělání a zaměstnání jsou schopni problém vidět i z druhé strany, jsou objektivnější, mají od těchto citlivých problémů jistý odstup a náhled na ně. Hovořili jsme se čtyřmi muži a dvěma ženami (dále informátoři), kteří dosáhli středoškolského nebo vysokoškolského vzdělání a příslušného sociálního statusu (pět pracovalo ve státní správě, jeden v médiích). Uvedené informace jsou o to závažnější, že se jedná o zkušenosti skutečně vzdělaných Romů, kteří pochopitelně chodí slušně a čistě oblečení, a jejich jediným handicapem z pohledu některých spoluobčanů je tmavší odstín pleti.

Situace je závažná zejména co se týká pocitů diskriminace, tu Romové pociťují bez výjimky od dětství, na jejich vzhledu (upravenosti) příliš nezáleží. Diskriminaci vnímají od nejtěplejšího věku, ve škole, na pracovišti, i v dalších možnostech uplatnění. Konfliktní jsou vztahy s policisty. Vnímají však i přítomnost tzv. „černého“ rasismu. Problém pomalu postupující integrace vidí jako oboustranný.

Problémem je – dle vyjádření respondentů - vztah mezi policií a Romy. Policisté především Romům nedůvěřují. Sice k určitému pozitivnímu posunu došlo, ale situace stále není příznivá. Např. že když něco tvrdí Rom, důkladně se to prověřuje, u Neroma tomu tak mnohdy nebývá, tomu se spíše věří. Je však skutečností, že Romové špatně komunikují s policií, nerozumí policejní „hantýrce“. U policie je (dle samotných policistů) minimálně polovina těch, kteří se na Romy dívají skrze prsty. Nerozlišují Romy dle oblečení, neboť vědí, že někteří Romové mají dost peněz, ale zastávají názor, že k nim přišli nelegálně. První dojem ze slušně oblečených Romů: jsou to cizinci, když zjistí, že ne, tak „bůhví kde na to vzali“, na slušně oblečeného Roma se dívají policisté, ale i běžní lidé podezřívavě.

Pocity diskriminace mají bez rozdílu v různé míře všichni. Specifikovat se dají jako pocity odtazitosti okolí, nepřijetí a nepochopení (sousedi naší informátorky si např. udělali neprůhledný vysoký plot, aby neviděli chudobu její rodiny, spolužáci ji nepřijali mezi sebe, a nechápali, proč je jiná). V dětství Romové – dle pocitů informátorů - žijí v prostředí nadávek, mají v dětském kolektivu pocity ostracismu, opuštěnosti. Naše informátorka např. zažila i vykázaní z diskotéky a z restaurace, v těhotenství zažila nadávky ze strany skinheadů atd. Diskriminaci zažila při jednání sourozenců na úřadě práce (co byste chtěli, nemáte vzdělání, všichni se o vás staráme). S diskriminací se naši informátoři setkali i na pracovišti (nebudou přece poslouchat Roma), v politice (když Rom vstoupí do politické strany, nechce se, aby „byl příliš vidět“, je to pro přízeň potencionálních voličů nepopulární).

Majorita Romům dle názorů respondentů neumožňuje sebeprosazení, nechce, aby byli Romové na vyšších místech. Oceňují zájem vlády a parlamentu o zaměstnanost a vzdělanost. Uvítali by pozitivní diskriminaci ve škole, kdy ale by měla být přísně kontrolována - spolupráce s romskými poradci, oddělením péče o dítě apod., aby nedocházelo k jejímu zneužití a tím i dalšímu zhoršení obrazu Romů v očích majority.

Pozitivně informátoři hodnotili romský tisk, jeho nevýhodou je dle jejich názoru to, že není znám v širším povědomí. Je však vnímána zkorumpovanost romských špiček ve vedení spolků i časopisů. V celostátních majoritních denících a v televizi je vše dle jejich názoru teprve v začátcích. Např. v příspěvcích zabývajících se minoritou se zdůrazňuje zejména zaostalost. Jako jediné pozitivum Romů je zmiňována hudba. Je ukazována jen negativní stránka věci, nikdy není vidět romská rodina, která se živí poctivě, je „integrována“.

Zajímavé názory informátoři prezentovali v souvislosti s migrací Romů do zahraničí: např., že i neúspěšná emigrace má určitý přínos pro romské děti, které se za tu dobu zvládnou naučit minimálně základy cizího jazyka a tady pak mají šanci v něm pokračovat, uvědomí si tam svoje možnosti. Romové v ČR při sebevětším pracovním úsilí nevidí možnost „vypracovat se“. Ten, kdo má v zahraničí práci, je na tom dobře - multikulturní prostředí Romy nevnímá jako nějak odlišné, jsou hodnoceni podle práce a chování, ne podle barvy pleti. Mnozí Romové nevnímají emigraci jako řešení nějakého problému, ale jako dobrodružství, cestu. Romové dále v zahraničí oceňují, že nepociťují každodenní diskriminaci, ústrky a opovržení a setkávají se naopak i s pozitivní diskriminací.

Problém integrace viděli naši informátoři vesměs jako oboustranný. Kritizovali nesnažení se Romů, na druhou stranu uváděli, že majorita není ochotná dát Romům šanci, že generalizuje všechny jako flákače a podvodníky.

Kritizovali dále nekonceptnost v sociální politice, které vede ke zneužívání sociálního systému. Jako inspirace pro využití v médiích uvedli, že např. v amerických filmech je záměrně při práci policie, ale i na úřadech a ve zdravotnictví ukazován vedle bělochů i spolupracovník s tmavší pletí, lidé si na to zvykli a nepřekvapuje je to ani ve skutečnosti. Lidé si musí zvyknout na to, že Romové jsou např. v bance za přepážkou, v obchodě, v tramvaji jako řidiči. Na dotaz, zda funguje kastovníctví mezi Romy informátor sdělil, že ano, u degešů („horší“ Romové) např. „lepší“ Romové nejedí, i když jsou třeba pozvaní na svatbu. Degeši se proto neurážejí, prostě to tak je. Pokud přijdou degeši do „lepší“ rodiny, jsou oproti dřívějšímu pohoštění, ale použité nádobí se vyhodí. (!!!)

Dotazníkové šetření na PA ČR

Cíl výzkumu: hlavní otázky, na které by měl výzkum prováděný na Policejní akademii ČR na konci roku 2003 odpovědět: jsou čeští policisté rasisti a xenofobové, pokud ano, proč tomu tak je, kde má tento jev kořeny, a není to spíše problém celospolečenský? Jaký žebříček hodnot (a od něj odvozené postoje) má vůbec český policista? Jaký je jeho vztah k minoritám obecně? Existuje určitá spojitost mezi národní (etnickou) příslušností, způsobem myšlení a vystupováním na úřadech, případně i páchanou trestnou činností?

Metodika výzkumu: dotazníkové šetření a komparace s obdobně zaměřenými výzkumy celorepublikového dosahu.

Výsledky výzkumu: Dotazováním a srovnáním s dalšími podobně zaměřenými výzkumy bylo zjištěno, že rasismus není problémem pouze Policie ČR, nýbrž problémem celospolečenským. U policistů je to úroveň odolnosti (toho času asi nízká a navíc těžce zkoušená) vůči rasistickým svodům a interpretacím reality. Problém je spatřován rovněž v celkové beznaději nad „etnickou - minoritní“ kriminalitou, což vyvolává xenofobní postoje a emoce. Nechuť vidět problémy a skutečně je řešit (v důsledku jistého pseudohumanismu a „uplácení“ interetnického soužití ústupky) infiltruje z vyšších pozic do celého systému. Od pocíťované apatie, skepse, letargie a zlosti nad beznadějí je ale už jenom krůček k otevřeným projevům intolerance. A policisté se střetávají s „jinakostí“ etnického rázu často. To, co respondenti prezentovali ve vztahu k soužití s Romy v ČR plyne částečně z vlastních zkušeností. V otázce řešení problému s Romy v ČR respondenti nevybočovali z celorepublikového průměru. Pouze menšina hlásala radikální kroky na hraně rasismu či za ní. Respondenti – v souladu s mnohými odborníky na problematiku) kritizovali skutečnost, že nikdo, ani odborníci, nesmí znát statistické údaje o romské populaci.

Ukázalo se, že výraznější projevy xenofobie u policistů úzce souvisejí s jejich bezprostřední praxí. Většina z nich přichází pravidelně do kontaktu s příslušníky etnických menšin, přesto hodnotí úroveň přípravy na tyto kontakty jako nevalnou, případně chybějící. Diferencován je vztah policistů k různým skupinám cizinců a odlišných etnik. Výrazně negativní postoj byl zaznamenán k Romům. Nadpoloviční většina policistů zná někoho ze svých kolegů, který má rasistické smýšlení, ale mají pro tento postoj vysvětlení i omluvu. Negativně je respondenty hodnoceno soužití romské a neromské populace.

Na pováženou je situace, kdy se školeními připravujícími na práci s etnickými menšinami drtivá většina respondentů nemá zkušenost, a ti, kteří ji mají, ji nepovažují za využitelnou v běžné praxi, tudíž vzniká situace, kdy jsou do náročné praxe plné rasistických a xenofobních impulsů posíláni nepřipravení lidé.

Násilí uplatňované organizovanými skupinami a organizovaným zločinem¹ 2002–2004

Odpovědný řešitel: PhDr. Alena Marešová

Od roku 1993 je v IKSP prováděn výzkum násilí uplatňovaného organizovaným zločinem, a je zaměřen především do následujících oblastí projevů násilné kriminality:

- a) **na vraždy, které jsou dávány orgány činnými v trestním řízení do souvislosti s organizovaným zločinem či podnikatelskými aktivitami zúčastněných (vrahů i obětí), nebo jsou označovány jako tzv. nájemné (objednané) vraždy**, což je určitým přesahem z problematiky organizovaného zločinu do problematiky závažné násilné činnosti prováděné organizovaně – tj. do mnohem širšího záběru.

Základním kritériím pro zařazení do zkoumaného souboru vražd vyhovují takové vraždy, kde

- jako pachatel vraždy byl odsouzen podnikatel,
- obětí vraždy byl podnikatel, tj. vraždy, u kterých bylo zjištěno, že jejich spáchání nějakým způsobem mohlo souviset s podnikáním pachatele nebo oběti,
- vraždy, které byly označeny jako vraždy spáchané na objednávku.

- b) **na závažné druhy vydírání a zastrahování prováděné organizovaně u příležitosti vymáhání dluhů, nátlaku na svědky atd.**

V rámci další fáze výzkumu, započaté v roce 2000 a navazující na poznatky z fáze první², byla provedena analýza některých soudy projednaných násilných projevů organizované kriminality, které byly zjištěny v období let 1991–2000. (Jednalo se o jiné případy než v prvním šetření.)

Problémem, k jehož řešení měl výzkum směřovat, byla nutnost prokázat (z pohledu trestního práva) odlišnost skupinové násilné trestné činnosti označované v trestním zákoně (u určitých trestných činů) jako podmínka pro zpřísnění trestní sankce, od násilné trestné činnosti páchané zločinným společením (v poslední době označovaného často znovu jako organizovaný zločin). Na příkladu zkoumaných kauz měly být specifikovány znaky, které lze označit jako projev organizovaného zločinu v ČR, a znaky, podle kterých lze pachatele šetřených kriminálních skutků označit jako členy zločinného společení definovaného v předchozích výstupech našeho výzkumu organizovaného zločinu. Současně nás zajímali pachatelé těchto trestných činů a jejich případná odlišnost od pachatelů obdobných trestných činů z doby před rokem 1990. Jedním z výstupů výzkumu se tak staly i jejich osobnostní charakteristiky, z kterých bylo možno usuzovat na jejich chování v průběhu výkonu trestu odnětí svobody, příp. i po vykonání trestu a propuštění z vězení. Právě tato část poznatků je obsahem článku.

Celkem bylo analyzováno 32 spisů o trestných činech vraždy a vydírání, u kterých bylo podezření, že souvisejí s organizovaným zločinem, nebo pachatelé byli členy organizované skupiny, nebo trestné činy byly provedeny na objednávku. Jednalo se o spisy již pravomocně

¹ Marešová, A. Násilí uplatňované organizovanými skupinami a organizovaným zločinem. Praha: IKSP, 2004. 104 s.

² Srov.: Marešová, A. Etiologie násilných projevů organizované kriminality. Praha: IKSP, 1995. 97 s. ISBN 80-86008-06-1

odsouzených pachatelů za trestné činy spáchané v letech 1991–2000. Byly zjišťovány základní údaje o pachatelích, obětech i provedeném skutku. Analýza byla doplněna o expertní šetření o specifikách násilné trestné činnosti páchané v rámci organizovaného zločinu, provedeného prostřednictvím dotazníku a rozhovorů zjišťujících názory celkem 7 expertů z řad vyšetřovatelů, kriminalistů a státních zástupců, zabývajících se pracovní organizovaným zločinem nebo závažnou násilnou trestnou činností. V jejich názorech se odrážejí zkušenosti získané až do období provedení expertního šetření – tj. do léta roku 2002, a vycházejí tak z případů, které se jen z menší části shodovaly s případy z námi analyzovaných trestních spisů.

a) Popis zkoumaných případů

Z členění případů podle území, kde byly zkoumané trestné činy provedeny, vyplynulo, že zcela výrazně převažovaly vraždy spáchané v Praze a okolí. Bylo to celkem 10 vražd. Toto zjištění odpovídá i jinde prezentovaným poznatkům. Tuto skutečnost ovlivňuje mj. to, že vraždy na objednávku a vyřizování účtů mezi cizinci se obvykle děje právě v regionu Prahy. Pět případů vražd bylo spácháno v cizině – pachateli a nájemci zde byli Češi.

Zkoumané případy byly spáchány, jak již bylo uvedeno, v průběhu decenia 1991–2000. Odsouzeny však byly (včetně odvolání) většinou v letech 1996–2002. Některé případy zahrnovaly období několika let (např. Orlické případy). Část vražedných útoků byla souzena jako jeden trestný čin přesto, že útoků bylo několik. Celkem bylo zkoumáno 50 útoků vražd a vydírání.

Tab. 1

Podrobnější členění zkoumaných trestných činů vraždy a vydírání

Vraždy - celkem počet případů / počet vražedných útoků	27 / 45
Z toho: dokonané vraždy (usmrceno obětí)	26
Pokusy / příprava (oběti útok přežili)	11 / 1
Vražedné útoky předem připravené	27
na objednávku	17
Vraždy spojené s vydíráním	2
Ostatní (nepřipravené a neobjednané, kde pachatelem nebo obětí byl podnikatel)	4
Vydírání – celkem případů	5

Tab. 2**Zjištěné důvody spáchání zkoumaných trestných činů (motivace)**

Zmocnění se peněz, nemovitého a movitého majetku (auta, šperků, bytů apod.)	10
Vymáhání dluhů	5
Zabití partnera pro podnikatelské neshody	4
Snaha vyhnout se zaplacení dluhu	4
Likvidace „bílého koně, (jako svědka)	3
Vražda matky s cílem dědit po ní nebo ji okrást – viz pozn.	3
Vražda manžela s cílem dědit po něm	3
Vydírání s cílem se majetkově obohatit	2
Likvidace osobních nepřátel	2
Konflikt znepřátelených skupin (mafii)	1
Náhodný konflikt	1

Pozn.: V několika případech se vyskytlo i více důvodů

V jednom případě se jednalo o vlastní matku, ve dvou dalších o nevlastní.

V jednom případě motivací byla snaha získat živnostenské listy oběti.

Dle očekávání, ziskuchtivost byla základní motivací všech pachatelů (vykonavatelů, organizátorů i zadavatelů), a to i v těch případech, kde při projednávání případu bylo hovořeno o neshodách mezi podnikateli, byli likvidováni „bílí koně“ a vraždění příímí příbuzní zadavatele atd.

Tab. 3**Odměny slíbené příp. vyplacené za provedení vraždy na objednávku (tam, kde byly zjištěny)**

Slíbeno	Počet případů	Vyplaceno	Poznámka
30. tis. Kč	1	0	Odměna nebyla vyplacena
90. tis. Kč	1	50 tis. Kč	Bylo vyplaceno jen 50 tis. zálohy.
100 tis. Kč	5		V 1 příp. nevyplaceno nic, ve 2 vyplaceno po 20 tis. Kč, 1x 35 tis. Kč. jen 1 x byla vyplacena slíbená odměna celá.
200 tis. Kč	2	200 tis. Kč	Ve druhém případě nebylo vyplaceno nic.
300 tis. Kč	1	0	Nevyplaceno.
400 tis. Kč	1	200 tis. Kč	
1 mil. Kč	1	500 tis. Kč	
2 tis.DM	1		Nebylo dokázáno, že odměna byla vyplacena.

Slíbené peněžité odměny ve zkoumaných případech byly vyplaceny jen zřídka, a to i tehdy, když likvidace zájmové osoby proběhla v souladu s dohodou. Čím blíže k roku 2000 byla spáchána vražda na objednávku, tím vyšší byla slíbená odměna a častěji vyžadována záloha. Nejčastěji byla nabízena nebo vyžadována, v našich případech, částka 100 tis. Kč. Pokud pachatelů-vykonavatelů bylo více - slíbené peněžité odměny byly děleny.

Tab. 4**Prokázaný zisk z vraždy pro zadavatele:**

800 tis. Kč a auto
30 tis. Kč a šperky
1,250 tis. Kč
5 mil. úvěr
byt
100–400 tis. Kč – 5 případů

Příp. vraždou odepsané dluhy

34 tis. Kč
300 tis. Kč
2,700 tis. Kč

Také u těchto informací, stejně jako u odměn za objednanou vraždu, bylo těžké zjistit, o jakou částku se konkrétně jednalo, včetně částky dluhu, a zda právě tento zisk či likvidace dluhu byly jedinou základní pohnutkou provedení vraždy. O nepřímém obohacení – např. zisk firmy, dříve rozdělené mezi společníky, či zakrytí vlastních podnikatelských neúspěchů, příp. dluhů apod. – se v průběhu soudního řízení často vůbec nejednalo.

Výsledky zjišťování vztahu vrahů k oběti byly jednoznačné: Zcela zjevně převažovaly osoby známé. I tam, kde šlo o objednanou vraždu, byla oběť útočníkovi obvykle osobně známa, velmi často se jednalo o osoby z nejbližšího vrahova okolí. Tzv. náhodné oběti, tj. kde nebylo prokázáno, že vrah svoji oběť znal, byly jen čtyři.

Pokud jde o způsoby provedení vraždy, tak převládaly trestné činy spáchané s pomocí střelné zbraně, což zkoumané vraždy odlišuje od obecných poznatků, kde převládají vraždy spáchané s pomocí bodných a řezných zbraní. Utopeny byly dvě oběti, uškrnceno 6 obětí, umláceny 3, zabity výbuchem trhavin pod autem 2, jiným (kombinovaným způsobem) – 7 obětí.

Střelné zbraně byly různého druhu: pistole, revolver, samopal a 1x kuš.

V 11 případech bylo užito auto – k převozu živé či mrtvé oběti, 2x v něm byl vražedný útok proveden.

Ve 4 případech bylo součástí vražedného útoku vydírání, vyhrožování a fyzické napadení ještě před vraždou.

V 9 případech byla oběť značně týrána.

Ve 4 případech byl předem připraven způsob odklizení těla oběti.

Tab.5**Pachatelé zkoumaných trestných činů vražd a vydírání (včetně zadavatelů)**

Pachatelé obžalovaní muži celkem	– Z toho: podnikatelé (kde bylo uvedeno) / nezaměstnaní	Pachatelky obžalované ženy celkem	– Najatí pachatelé (jen muži)
78	13/ 16	4	18

Pozn.: Z toho bylo 21 osob cizinců: 6 Ukrajinců, 2 Poláci, 6 Slováků, 2 Bulhaři, 3 Rusové, 2 Gruzínci. Převažovali muži ve věku do 30 let. Věk žen v době vraždy: 70, 46, 27, 25 let

Někteří nájemní vrahové se dopustili více vražd. V několika kauzách bylo obžalováno z vraždy více mužů, i opakovaně. Pokud vraždu spáchala skupina pachatelů, její složení se pohybovalo od 3 do 5 členů.

Obžalované ženy byly ve 2 případech zadavatelkami vražd. Pokud se vraždy účastnily, tak vždy alespoň ve dvojici s mužem.

Tab. 6

Oběti zkoumaných trestných činů vraždy a vydírání

Oběti – muži celkem/ cizinci	muži z toho	Z toho: oběti vražd na objednávku	Oběti – ženy celkem	Z toho: oběti vražd na objednávku
37/ 7		10	8	7

Pozn.: Oběti jsou uvedeny včetně těch, které vražedný útok přežily. Usmrceno bylo celkem 26 osob.

Z cizinců: 1 Ital, 1 Vietnamec, 2 Čečenci, 1 Jugoslávec, 1 Bulhar, 1 Němec

Mezi tresty uloženými pachatelům převažovaly tresty do 15 let, tresty nad 15 let byly uloženy 17 pachatelům ze zkoumaných případů a 2 muži byli odsouzeni na doživotí. Výkon trestu byl určen ve věznicích s ostrahou, příp. věznicích se zvýšenou ostrahou.

b) Z výsledků analýzy

Výsledky analýzy¹, zejména v části popisující pachatele, byly konfrontovány s dostupnou odbornou literaturou. Jeden z poznatků, který neodpovídal dosud publikovaným názorům, se týkal nájemních vrahů. Čeští nájemní vrazi byli v kolem let 1995-1996 hodnoceni některými soudními znalci² trochu nadneseně jako relativně homogenní skupina, a byly dále citovaným Hubálkem srovnávány s úspěšnými podnikateli té doby. Vraždu dle Hubálka tito pachatelé „pojmají jako logické vyústění procesu podnikání, který začíná půjčováním peněz či nesplácením faktur, nedodržováním slibů a smluv, pokračuje vymáháním dluhů, vydíráním, terorizováním dlužníků či obchodních partnerů a končí jejich likvidací. O vraždě tito lidé hovoří jako o kšeftu, zakázce, mluví o zákonech trhu, nabídce, poptávce, riziku podnikání. Své zatčení považují za smůlu v podnikání, bojí se jen svých spolupachatelů a těch, kteří je najali a často je ze strachu o život neprozradí. Jako vysvětlení klidně uvádějí, že kdyby to neudělali oni, udělal by to nějaký Rus levněji ... Žijí ve vysoce nadprůměrných hmotných podmínkách. Nejde tedy o zločinnost z chudoby...Považují se za profesionály... Na vrcholu jejich hodnotové orientace jsou peníze, opovrhují hodnotami práce...ve vazbě jsou zoufalí z toho, že jsou opuštění.“

Ve srovnání se skupinou v tu dobu úspěšných podnikatelů ve stejném věkovém rozpětí nenalezl Hubálek v hrubých testových a dotazníkových psychodiagnostických znacích žádné velké rozdíly. Zcela zásadní rozdíly ve prospěch podnikatelů však našel při zjišťování intelektuální výkonnosti, emocionality a hodnotové orientace.

Z naší analýzy vyplývá, že skupina známých nájemných vrahů je velice různorodá, a výše jmenované charakteristiky se hodí jen na její menší část. Naši respondenti byli mladí pachatelé-muži, převážně Češi, kteří se nájemných vražd dopouštěli především v letech 1991–1995 a byli najímáni „úspěšnými podnikateli“ k vyřizování jejich „účtů“ (tzv.vyřizovaček) s jinými

¹ blíže Marešová, A. Násilí uplatňované organizovanými skupinami a organizovaným zločinem. Praha: IKSP, 2004. 98 s. ISBN 80-7338-022-6

² srov. Hubálek, S. Mladí úspěšní podnikatelé a námezdní vrazi. PROPSY, 1/1997, s.4-5. ISSN 1211-5886

podnikateli či dalšími, z různých důvodů nepohodlnými osobami. Ostatní pachatelé vražd na objednávku byli již opětovnými pachateli násilné trestné činnosti, vyděrači, lupiči nebo i recidivisty v majetkové trestné činnosti. Byli mezi nimi i cizinci pobývající nelegálně či pololegálně na našem území. Část vrahů-Čechů zase vraždila na cizím území: na Slovensku, ale i v Německu, Thajsku aj.

Čeští pachatelé vraždili především bodnými a střelnými zbraněmi, často způsobili rozruch např. užitím trhavin. Pozoruhodným bylo zjištění, že o svých zážitcích často vykládali ve svém okolí a v hospodách.

Jediné, co bylo u všech skupin vrahů společné, bylo zjištění, že psychopati jsou mezi nimi častým jevem.

c) Další poznatky k osobám a osobnostem pachatelů zkoumaných případů

Dále uvedu některé postřehy a zjištění o osobách a osobnostech pachatelů, zjištěné v průběhu analýzy zkoumaných případů. Nejde jen o moje postřehy, ale i zobecněné výsledky zkoumání jednotlivých osob pachatelů soudními znalci v průběhu soudního řízení, a nálezy, ze kterých vycházel rozsudek uložený soudem. Možná, že alespoň některé z nich by bylo možno využít jako argumenty při přípravě opatření ke zmenšování prostoru pro násilné útoky proti spoluobčanům.

1. Osobnost současného pachatele vražd lze charakterizovat především rysy asociálnosti, citové chladnosti, amorálnosti, nedostatkem či zcela chybějícím pocitem viny, absencí jakéhokoliv projevu lítosti jak v průběhu páchaní vražedného útoku (i v případě prvního útoku), tak i během soudního líčení.
2. Jako pozitivní rysy u obžalovaných z vraždy soudy ve zkoumaných případech hodnotily: dosavadní bezúhonnost a beztrestnost, věk – především mládí, nenápadné chování, nezralost osobnosti. Zda zrovna uváděné charakteristiky lze považovat za pozitiva je diskutabilní, avšak zcela vylučuji, že v našich případech, kde obžalovaní vraždili nejčastěji tvář tvář oběti, střelbou do týlu, nožem z bezprostřední blízkosti, škrcením vlastníma rukama apod., a z důvodů uvedených v dalších bodech, mají tato „pozitiva“ nějaký význam, natož že by měla nějaký kladný vliv na budoucnost pachatelů. Činem vraždy a nebezpečného vydírání projevená asociálnost výrazně omezuje příp. zcela vylučuje pozdější socializaci pachatele. O resocializaci obvykle nelze hovořit, protože socializace až do spáchání trestného činu nebyla u mnoha z námi zkoumaných pachatelů vůbec dokončena. Nelze proto ani v budoucnosti očekávat výraznější změny ve struktuře jejich osobností, způsobech myšlení a jednání. Od případných převýchovných snah uplatňovaných na odsouzených pachatelích v průběhu výkonu trestu odnětí svobody vězení také nelze očekávat, že by měly na takové osoby větší účinek, že by po propuštění z vězení bez dalších opatření byly schopny odmítnout svůj dosavadní způsob života a radikálně se změnit.
3. Pachatelé v průběhu soudního řízení – často měnili výpovědi až k odmítání jakékoliv vlastní viny na vraždě, odpovědnosti na ní. Dokonce v průběhu líčení vyhrožovali svědkům fyzickou likvidací. Spolu s advokáty se často hádali o výsledcích znaleckých posudků, pokoušeli se je přerušovat a účelově využívat ve svůj prospěch, trvali na přímých důkazech a hledali spolu s advokáty procesní pochybení a důvody k narušení soudního řízení, příp. jeho opakovanému prodlužování. Běžným trikem bylo zatahování neexistujících cizinců, jako potenciálních pachatelů vražedného útoku, do projednávaného případu. Někteří se

snažili u soudu zaměnit plánovanou vraždu pouhým zastrašováním či vydíráním. Obecně lze říci, že platí to, co bylo uvedeno v jednom rozsudku: věrohodnost jejich výpovědí byla snížena vzhledem k „pragmatickému vztahu těchto jedinců k pravdě, charakterizovanému snahou uvádět za pravdivé to, co momentálně považují pro sebe za výhodné, prospěšné nebo žádoucí“.

4. Ze znaleckých posudků vyplýval většinou závěr, že resocializace souzených pachatelů by byla obtížná, že to jsou disharmonické osobnosti s výraznými asociálními rysy, byť s dobrou inteligencí. Spáchání vraždy u nich souviselo ani ne tak s faktem, že agresivita jim byla vlastní, jako spíše s jejich dissociálním cítěním, zistnou motivací naplňovanou snahou získat prospěch bez adekvátního úsilí (natož déle vykonávanou prací za běžnou mzdu). Většina z nich tak vyhověla klasické diagnóze psychopatické osobnosti s rysy nezdrženlivosti a hysterickými projevy, u níž nebyla zjištěna žádná duševní choroba či závažná duševní porucha, a ani situace, v níž se nacházela (dluhy apod.), nebyla neřešitelná společensky přijatelným způsobem. Společenskou nebezpečnost svého činu všichni námi zkoumaní odsouzení rozpoznávali a svoje jednání v průběhu páčání trestného činu byli schopni ovládat.
5. U souzených podnikatelů – zadavatelů vražd na objednávku - byly často zjištěny falšované dokumenty, problémy v dřívějším zaměstnání, pokud byli kdy zaměstnáni, podezření na podvody (v počátcích 90. let). Část z nich se vyznačovala i nadprůměrnou inteligencí, ale současně egocentričností, emoční labilitou, sníženou schopností vcítění a soucitu, poruchami sebehodnocení. Výjimečně akceptovali alespoň část své viny. Někteří z nich se snažili předstírat duševní chorobu, aby tak unikli trestu. Zjevné byly snahy ovlivnit či vydírat svědky.
6. Vykonavatelé vražd na objednávku byli ve svém dřívějším životě hodnoceni často jako agresivní, upnutí na získávání peněz všemi možnými i nemožnými, avšak vždy bezpracnými způsoby, a důrazem na vlastní, jinými neomezenou a neomezovanou svobodu.
7. Za všechny jedna citace z posudku: „Pachatel se vyznačuje absolutní neúctou k lidskému životu a bezohledným upřednostňováním svých materiálních potřeb na úkor života poškozeného.“ Bohužel, tuto větu lze označit jako životní krédo většiny námi zkoumaných vrahů a vyděračů... Opakují, že ani v jediném případě neprojevili skutečnou lítost nad svým jednáním, k vraždě a vydírání se nepřiznali a s vyšetřovateli, soudci a dalšími osobami v soudním řízení nespolupracovali.

Vzhledem k tomu, že všichni tito pachatelé jsou již v současnosti ve výkonu trestu, tj. jsou vězněni, stávají se jejich zobecněné charakteristiky jako relativně samostatné skupiny vězňů zajímavými i pro vězeňství. A to nejen proto, že dochází k výraznému kvalitativnímu posunu v charakteristikách pachatelů závažných trestných činů, ale též proto, že v posledních letech dochází k viditelným kvantitativním změnám ve skladbě těchto odsouzených. Ve srovnání let 1992 a 2003 se například počet vězněných vrahů ztrojnásobil (z 540 na 1 654), pachatelů úmyslného ublížení na zdraví zčtyřnásobil, pachatelů loupeží je vězněno 3,5x více (v roce 1992 – 1 438, v roce 2003 - 5 225), pachatelů vydírání je vězněno dokonce 8x více a pachatelů znásilnění 2x více v roce 2003 než v roce 1992. Mj. je to i tím, že právě takovým vězňům jsou ukládány dlouhodobé tresty odnětí svobody (vyšší 5 let) a jejich počet ve vězení postupně, ale vytrvale roste. Se schválením nového trestního zákona předpokládáme, že u těchto kategorií souzených pachatelů se jejich tresty ještě více prodlouží a jejich zastoupení ve věznicích se bude rychleji zvyšovat.

Když vezmeme v úvahu výsledky z dalšího našeho výzkumu , tj. poznatek, že mezi odsouzenými k dlouhodobým trestům odnětí svobody převládají kromě vrahů také pachatelé závažné ekonomické kriminality, tak můžeme očekávat, že v určitých věznicích určených k výkonu dlouhodobých trestů může docházet ke vzniku výbušných směsí inteligentních podvodníků s rozvětvenými kontakty v mimovězeňském prostředí a se silným finančním zázemím a bezskrupulózních, někdy více, někdy průměrně inteligentních vrahů, což může vést jednak k ohrožení bezpečnosti personálu věznic, včetně zvýšení nebezpečí jeho zkorumpování, jednak ke zvýšení sofistikovaně připravených pokusů o útěk a dalšímu nárůstu nelegálních kontaktů vězněných osob s vnějším světem atd. Také lze předpokládat nárůst zneužívání méně inteligentních vězňů z řad ostatních odsouzených k různým účelům oběma skupinami, tj. zesílení a zneprůhlednění tzv. druhého života vězňů.

Proto, i když vězeňství se problému zvyšování nebezpečnosti vězněných pachatelů věnuje, bylo by více v zájmu společnosti, než aby se vězeňství angažovalo v koncipování legislativních opatřeních v oblasti alternativních trestů a dalších legislativních záležitostech, což výkonnému orgánu konec konců ani nepřísluší, tak, aby všechny síly a prostředky zaměřilo na zajištění bezpečnosti vlastních pracovníků, a především na ochranu společnosti před zvláště nebezpečnými vězni, jejichž izolace ve věznicích je zatím nejjistější ochranou před ohrožováním bezpečnosti občanů a státu jejich dalším kriminálním jednáním.

Preventivní aktivity v názorech obyvatel měst¹ 2003

Řešitelé: Mgr. Jakub Holas, PhDr. Kazimír Večerka, CSc.

Metodologie

Usnesením RVPPK bylo rozhodnuto provést v roce 2002 sociologické šetření „Pocit bezpečí obyvatel ve vybraných městech ČR“. Toto šetření proběhlo ve vybraných městech, která realizují Komplexní součinnostní program prevence kriminality na místní úrovni po dobu **delší než 5 let**. Cílem sociologického šetření bylo jednak zjistit aktuální stav pocitu bezpečí občanů měst (komparace meziměstská), jednak získat podkladovou bázi pro porovnání pocitu bezpečí občanů jednotlivých měst před a po aplikaci programů prevence kriminality (komparace situace uvnitř města). Proto byly vedle otázek společných všem zkoumaným městům do výzkumu zařazeny i otázky specifické pro jednotlivá města, které měly umožnit srovnání s předchozími výzkumy. Terénní sběr dat proběhl v měsících říjnu a listopadu 2002 v následujících dvanácti městech: Břeclav, Česká Lípa, Karlovy Vary, Karviná, Kopřivnice, Liberec, Most, Nový Jičín, Pardubice, Přerov, Příbram, Teplice. Celkem bylo dotázáno 6235 respondentů, kteří byli vybráni kvótním výběrem. Jednotlivé datové soubory tedy reprezentují obyvatele daných měst starší 15 let, kvótními kritérii byly věk, pohlaví a vzdělání. Dotazování bylo provedeno metodou face-to-face.

Provedením výzkumu byla na základě veřejné zakázky pověřena firma STEM – Středisko empirických výzkumů.

I. Kvalita života ve městě, bezpečnost a možnosti prevence kriminality (společná část) Pohled občana na město, ve kterém bydlí.

Obecně lze konstatovat, že se respondenti jednotlivých měst v průměru příliš nelišili v hodnocení poměrů ve svých městech, průměrné hodnocení všech předložených otázek na šestistupňové škále (od kladné 1 k záporné 6) bylo ve všech městech v intervalu od 2,8 do 3,4 bodu.

Při celkovém posouzení kvality života ve městě převládá v celém souboru za všechna města výrazně příznivé hodnocení. Polovina lidí volí variantu 1 nebo 2 na šestistupňové škále. Neutrálně hodnotí situaci dvě pětiny a pouze 6 % lidí je s životem ve městě nespokojeno.

Za pozitivní výsledek našeho průzkumu lze považovat zjištění, že ačkoliv preventivní programy probíhají právě v městech se zvýšeným indexem kriminality a dalších sociálně patologických jevů, respondenti ani v jednom městě nesignalizují převažující obavy z ohrožení (tedy respondenti se nepřiklání příliš často k extrémnímu tvrzení, že bydlení ve městě znamená stálé ohrožení). Pocit ohrožení (či naopak bezpečí) se u respondentů hmatatelně váže se záporným či kladným hodnocením klimatu mezi občany města. Statistické zpracování údajů naznačuje, že se občané měst cítí dobře v těch městech, kde se mohou spolehnout na své spoluobčany, kde panuje vzájemná důvěra a porozumění. Respondenti tak sdílejí názor, že ve městech, kde je takovéto klima, se dobře žije.

¹ Holas, J., Večerka, K. Preventivní aktivity v názorech obyvatel měst. Praha, IKSP, 2004. 102 s.

Následující tabulka ukazuje hodnocení různých aspektů života ve městech u všech respondentů a o respondentů z jednotlivých zkoumaných měst.

Tab. 1

Pořadí měst dle celkového průměrného hodnocení situace ve městech na škále 1–6 ve všech sledovaných oblastech života a průměrných skóre jednotlivých oblastí

	<i>Kopřivnice</i>	<i>Nový Jičín</i>	<i>Pardubice</i>	<i>Břeclav</i>	<i>Přerov</i>	<i>Liberec</i>	<i>Teplice</i>	<i>Čes. Lípa</i>	<i>Příbram</i>	<i>Most</i>	<i>Karl. Vary</i>	<i>Karviná</i>	<i>Průměr všech měst</i>
Obchodní síť	2,04	1,97	2,19	2,19	2,1	2,2	1,99	2,16	1,97	2,13	2,54	2,53	2,168
Osvětlení	2,39	2,28	2,43	2,39	2,37	2,57	2,39	2,59	3,09	2,96	2,5	2,96	2,577
Sportovní možnosti	1,94	2,59	2,58	2,51	2,78	2,5	3,11	3,33	2,4	2,67	3,23	2,69	2,694
Zdravotní péče	2,60	2,56	2,66	2,46	2,77	2,69	2,73	3,06	2,63	2,6	2,91	2,69	2,697
Doprava	3,17	2,59	2,5	2,49	2,69	2,81	2,47	3,59	2,41	2,64	2,52	2,94	2,735
Péče o domy	2,77	2,20	2,57	2,69	2,5	2,96	2,72	2,84	2,85	3,18	2,89	3,22	2,783
Čistota	2,59	2,56	2,65	2,83	2,85	3,01	3,13	2,88	3,48	2,4	3,09	3,34	2,901
Kultura	2,57	2,70	2,35	3,22	3,41	2,43	2,63	3,34	2,88	3,21	2,97	3,52	2,936
Bytová situace	3,74	4,06	3,82	4,19	4,09	3,97	3,58	4,0	4,25	3,43	4,54	4,28	3,996
Vedení města	2,85	2,91	2,7	2,96	2,99	3,34	2,91	2,78	3,54	3,36	3,52	2,48	3,028
Vztahy mezi lidmi	3,0	2,86	3,08	2,97	2,99	3,2	3,34	3,26	3,25	3,39	3,4	3,24	3,165
Životní prostředí	2,48	2,52	3,65	2,73	3,26	3,45	3,6	3,06	3,21	3,63	3,17	3,94	3,225
Pracovní příležitosti	4,83	4,76	3,74	4,54	4,74	3,69	4,27	4,1	4,3	5,07	4,15	5,27	4,455
Policejní ochrana	2,84	2,99	2,94	2,99	3,01	3,41	3,22	3,36	3,53	3,34	3,38	3,14	3,179
Ochrana MP	2,88	3,27	2,99	3,22	3,13	3,48	3,24	3,4	3,64	3,43	3,41	3,37	3,288
Bezpečí	2,79	2,9	3,09	3,77	3,31	3,45	3,9	3,13	3,82	3,87	3,61	3,62	3,438
Nebezpečí okradení	3,42	3,81	3,61	4,05	4,15	4,45	4,85	4,1	4,66	4,42	4,47	4,15	4,178
Spokoj.s životem ve městě obecně	2,33	2,24	2,3	2,54	2,59	2,41	2,51	2,64	2,65	2,87	2,56	3,04	2,557
Průměr za město	2,846	2,876	2,881	3,04	3,09	3,11	3,14	3,20	3,25	3,25	3,27	3,35	
				1	6	2	4	1	3	6	0	7	

Pozn.: Města jsou seřazena zleva doprava podle nejpříznivějšího dosaženého celkového skóre spokojenosti. Šedě jsou zvýrazněny tři nejhůře hodnocené oblasti života ve sledovaných městech

Ptali jsme se mimo jiné, jak rozšířené jsou ve městech dle názoru jejich obyvatel krádeže jako nejběžnější typ kriminality. V tomto bodě panuje v celém souboru respondentů výrazná nespokojenost, 46 % posuzuje situaci ve vztahu ke krádežím ve městě nepříznivě. Nejhůře situaci v oblasti krádeží vidí obyvatelé Příbrami (64 % volí varianty 5 či 6).

Jistým pozitivním zjištěním průzkumu je fakt zlepšujícího se vztahu občanů k policejním složkám. Ani v jednom námi sledovaném městě totiž index neukazuje na to, že by občané ve své většině považovali policii za nefunkční či neschopnou. Obecně bychom mohli říci, že nyní respondenti hodnotí práci policie (ale i městské policie) s opatrným optimismem.

Problematika kriminality a bezpečnosti občanů byla druhou nejčastější odpovědí na otázku „Kdybyste byl(a) starostou, které problémy byste řešil(a) přednostně?“ Z 6 235 respondentů, kteří byli zahrnuti do souboru respondentů a mohli jmenovat ve volné otázce až 5 problémů v životě města, si na problematiku kriminality a bezpečnosti vzpomnělo 1 496 z nich, což představuje 24 %. Větší frekvenci zaznamenaly pouze odpovědi, vztahující se k řešení problematiky pracovních příležitostí a nezaměstnanosti.

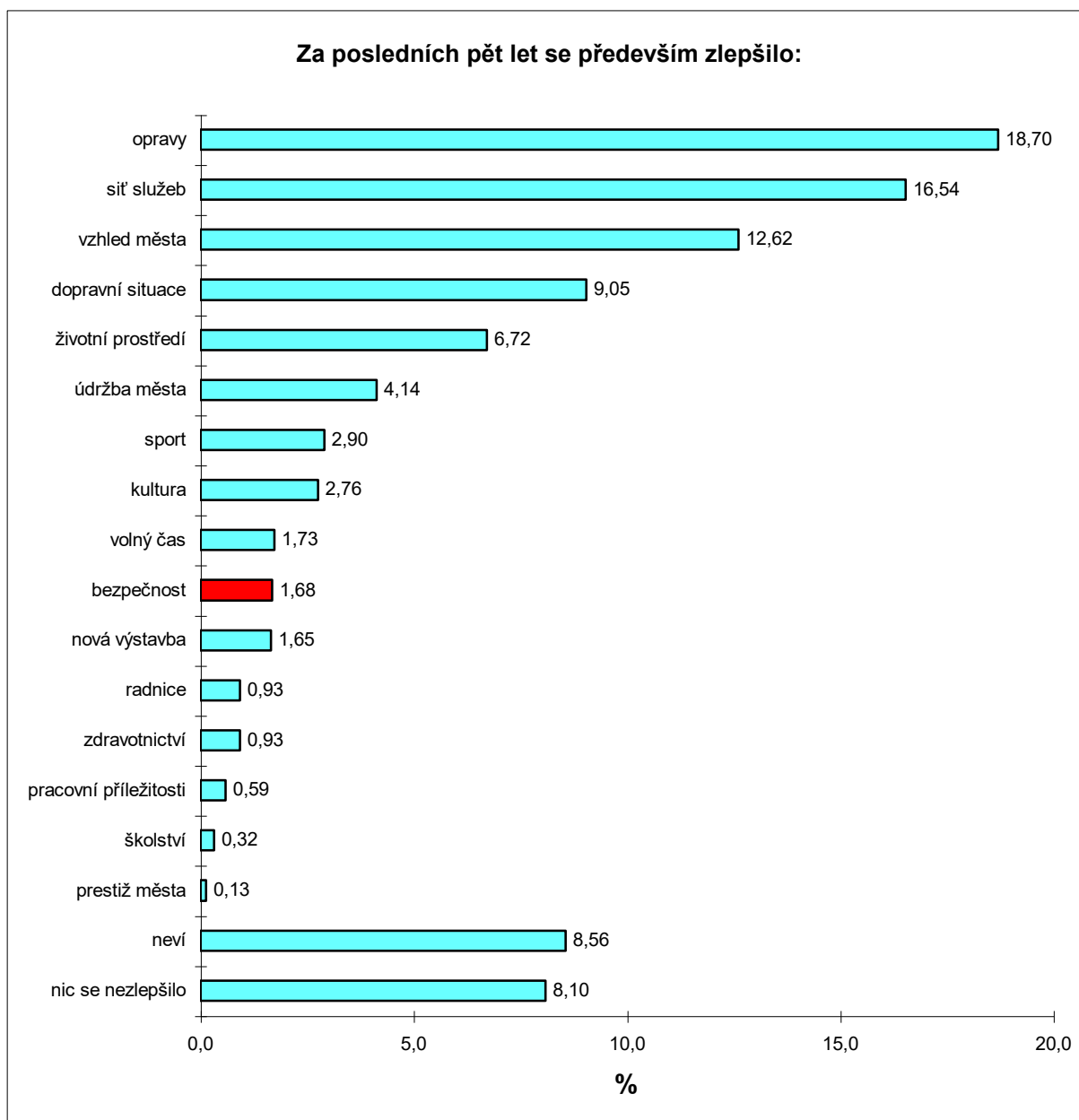
Respondenti porovnávali bezpečnostní situaci ve svém městě s ostatními městy kraje. Polovina lidí si myslí, že situace v jejich městě je stejná jako v ostatních městech jejich kraje. Dvě desetiny se domnívají, že je lepší. Stejně velká část si myslí, že je situace v jejich městě horší. Ve všech dvanácti městech však převládá názor, že bezpečnostní situace je stejná jako v jiných sídlech kraje. Zbytek neumí porovnat.

Obyvatelé zkoumaných měst se v mírně nadpoloviční většině domnívají, že úroveň kriminality v jejich městě zůstala stejná jako v době před třemi lety. Podíl odpovědí, že se bezpečnostní situace zhoršila, je jen mírně vyšší než podíl odpovědí, že se zlepšila.

Znakem nepřímo měřícím spokojenost ve městě je četnost úvah o odstěhování se jinam. Více jak polovina obyvatel ze všech dvanácti měst nikdy neuvažovala o tom, že by se odstěhovala z města, kde žijí. Třetinu lidí to už napadlo. Desetina obyvatel o odstěhování z města vážně uvažuje nebo již podniká konkrétní kroky. V této souvislosti je zajímavým poznatkem, že mezi důvody úvah o odstěhování hrají pocity ohrožení jen marginální roli.

Míra osobní angažovanosti v řešení problému kriminality byla testována především otázkou na ochotu finančně přispět do městského rozpočtu na opatření vedoucí ke zvýšení bezpečnosti. Jedno procento měsíčně z příjmu by byla ochotna platit do městského rozpočtu necelá polovina respondentů ze zkoumaných měst (soudíme-li ovšem dle verbálního vyjádření). Ochota přispívat je do značné míry podmíněná subjektivním hodnocením vlastní finanční a materiální situace, tento vliv však není univerzálně platný. Platí sice, že např. obyvatelé Mostu častěji označují své domácnosti za špatně finančně zajištěné a jsou také méně ochotni přispívat na bezpečnostní opatření, ovšem v případě Karviné, jejíž obyvatelé svou finanční situaci hodnotí podobným způsobem jako obyvatelé Mostu, již tato závislost neplatí.

Nespokojenost s bezpečnostní situací ve městě nevede k manifestování větší ochoty přispívat do městského rozpočtu. Naopak lidé, kteří považují bezpečnostní situaci ve městě za lepší v porovnání s ostatními městy kraje, jsou častěji připraveni se finančně spolupodílet na opatřeních vedoucích ke zvýšení bezpečnosti.

Obyvatelé zkoumaných měst dále měli posoudit vhodnost předložených opatření ke snížení kriminality mládeže. Mezi většinou posuzovaných položek nejsou výrazné rozdíly, za nejúčinnější respondenti považují ty aktivity, které se snaží naplnit volný čas mládeže. Respondenti zdůrazňují také důležitost posílení represivní složky (více policistů, lepší vybavení). Naopak jako málo vhodné se respondentům zdají osvětové akce a integrační programy zaměřené na Romy. **Celkově lze říci, že občané se v zásadě ztotožňují s metodami a směry prevence kriminality, které jsou v rámci jednotlivých „Komplexních součinnostních programu prevence kriminality na místní úrovni“ aplikovány. I v případě těch „nejméně“ podporovaných preventivních technik dosahuje jejich podpora ze strany občanů téměř 60 %.**

Dotázání občané se vyjadřovali rovněž k hypotetické výstavbě různých institucí veřejných služeb a provozoven, jejichž chod může obyvatelům vadit, činit obtíže či vzbuzovat obavy. Ochota připustit zřízení určité instituce v místě bydliště ukazuje nepřímě na míru tolerance; navíc některá zařízení z předloženého seznamu bývají součástí různých

preventivních projektů (romská střediska, protidrogová K-centra apod.). Ukázalo se, že respondenti jsou nejvíce tolerantní k tomu, co v podstatě není nositelem žádné zásadní odlišnosti, to znamená, že nejméně často by jim vadil domov důchodců, policejní stanice a kostel či modlitebna. Naopak nejvíce odporu vyvolává zřízení ubytovny pro imigranty nebo romského kulturního střediska. Poměrně silné výhrady mají lidé také k případnému zřízení kasina s ruletou nebo rockového klubu v blízkosti jejich bydliště (mnohem silnější výhrady v těchto případech přitom mají ženy).

Z hlediska věku dotazovaných lze říci, že respondenti nejnižší věkové kategorie (15–29 let) jsou nejpozitivněji orientováni vzhledem k obecně prospěšným zařízením, jako jsou kontaktní centrum pro ohrožené drogami (více než polovině z nich by nevadilo), ubytovna pro bezdomovce i uprchlíky, centrum pro zjišťování HIV, relativně nejméně jsou proti romskému kulturnímu středisku (i tak by sice vadilo 47 % z nich, jsou ale jedinou věkovou kategorií, kde je to méně než polovina). Ještě mnohem vstřícnější postoj mají mladí respondenti (vcelku pochopitelně) k zařízením „zábavným“, jako je kasino, restaurace nebo rockový klub – zde panuje největší rozdíl mezi generacemi ze všech předestřených zařízení – otevření takového klubu by nevadilo více než 50 % nejmladších respondentů.

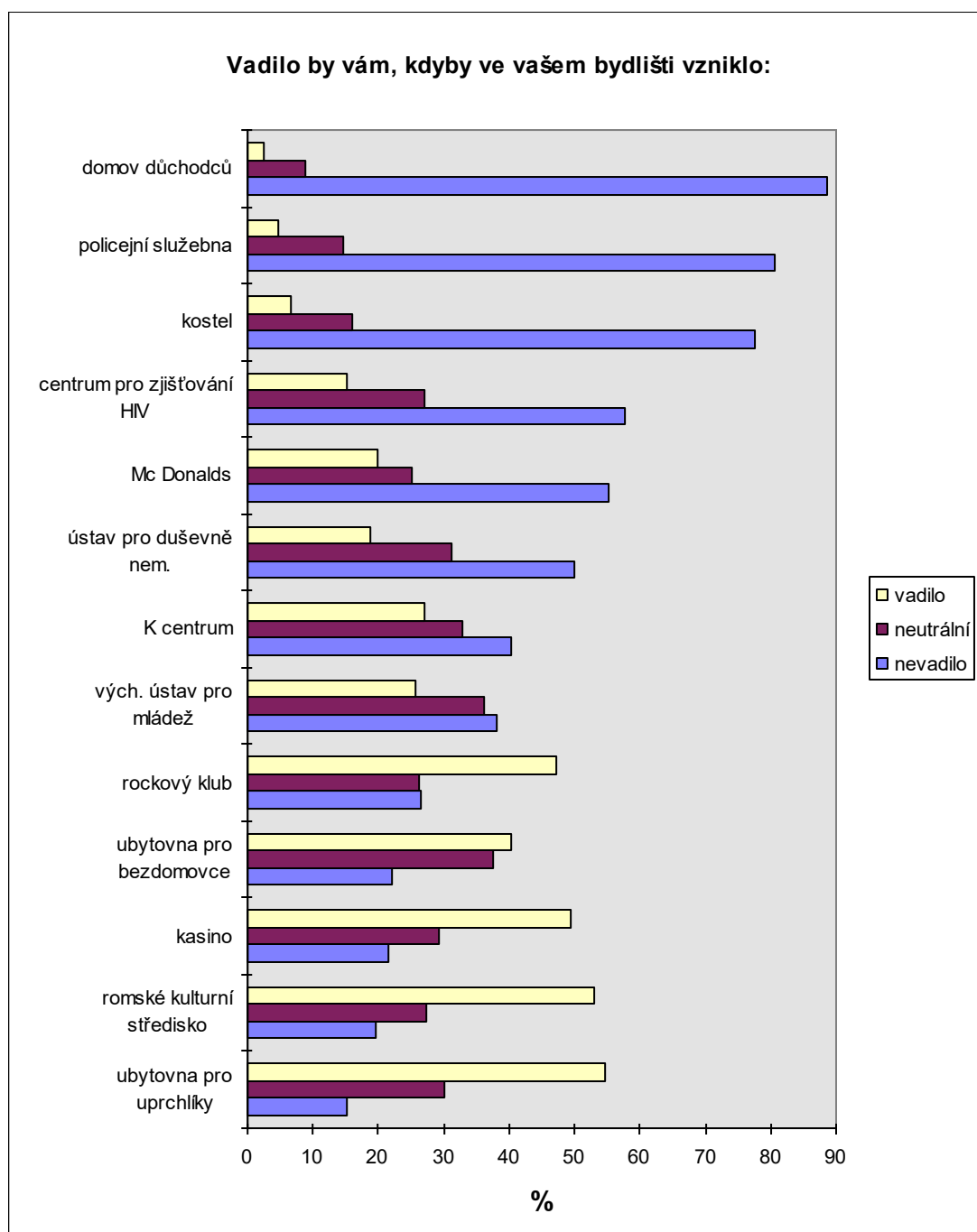
Tab. 2

Zařízení sociální sféry hypoteticky zřizovaná v bydlišti respondenta (pořadí podle tolerance)

<i>Zamýšlené zařízení</i>	<i>nevadilo (%)</i>	<i>střed (%)</i>	<i>vadilo (%)</i>	<i>index</i>
Domov důchodců	87,5	8,9	2,6	2,86
Policejní stanice	80,8	14,7	4,6	2,76
Kostel	77,5	15,8	6,7	2,71
Centrum pro zjišťování AIDS	57,6	27,1	15,3	2,42
Jídlna Mc Donalds	55,2	25,0	19,8	2,35
Ústav pro duševně nemocné	49,9	31,3	18,8	2,31
K centrum	40,2	32,8	27,0	2,13
Výchovný ústav pro mládež	38,2	36,2	25,6	2,13
Ubytovna pro bezdomovce	22,1	37,5	40,3	1,82
Rockový klub	26,6	26,1	47,3	1,79
Kasino	21,4	29,3	49,3	1,72
Romské kulturní středisko	19,6	27,3	53,1	1,66
Ubytovna pro uprchlíky	15,2	30,0	54,8	1,60

Pozn.: Index je zkonstruován jako vážená hodnota, kde „nevadilo“ má hodnotu 3, „střed“ hodnotu 2 a „vadilo“ hodnotu 1

Nepříznivý postoj k imigrantům, projevující se v odmítání ubytovny pro uprchlíky, potvrzují i odpovědi na otázku, zda jsou pro nás imigranti přínosem nebo cizorodým prvkem. Téměř polovina dotázaných se totiž přiklání k variantě, že imigranti jsou v naší zemi cizorodým prvkem.

II. Porovnání pocitu bezpečí občanů před rozjezdem KSP prevence kriminality (1996) a po pěti letech provozování programu (2002)

Při zařazování do dotačního systému RVPPK byla jednotlivá města zavázána provést sociologický průzkum obav svých občanů z kriminality ve městě. Tato zjištění měla pomoci vhodným způsobem zacílit preventivní programy na určité problematiky, lokality, skupiny občanů apod. Městům byly na výzkum přiděleny finanční prostředky a vzor dotazníku; samotné provedení akce, tedy především zajištění výzkumné agentury, bylo ponecháno na úvaze vedení města. Tímto postupem však došlo k tomu, že provádějící firmy vzorový dotazník nejenom doplňovaly podle přání zadavatele (což by jistě nevadilo), ale i modifikovaly zadání

jednotlivých otázek. Výsledkem byla faktická nesrovnatelnost výstupů přinesených jednotlivými agenturami. Nyní, při opakované akci, se tento nedostatek projevil velmi markantně.

Oproti zjištěním z roku 1996 se situace v oblasti obav občanů z kriminality v roce 2002 **zřetelně zlepšila**. Ukazuje se, že v polovině devadesátých let panovala vysoká hladina obav především z násilných trestných činů, tedy vraždy, loupeže, ublížení na zdraví a znásilnění. Tyto pocity na počátku nového milénia oslabily, zaznamenáváme menší obavy respondentů o vlastní bezpečnost a bezpečnost svých rodin. Existují samozřejmě i výjimky – např. v Liberci panovala v polovině devadesátých let tak optimistická atmosféra vzhledem ke strachu z kriminality, že nyní zaznamenáváme zhoršení u všech jejích zkoumaných typů; v Karviné se lidé silněji obávají vraždy.

Stouply naopak obavy z postižení kapesní krádeží, tento druh trestné činnosti se ve městech zřejmě stále nedaří omezovat. V některých případech se poněkud zvýšily obavy z výtržnictví a pomluv.

Na mírně nižší nebo stejné úrovni jako před pěti až šesti lety je ve většině zkoumaných měst strach z vykradení bytu a odcizení automobilu; orientačně lze říci, že těchto druhů kriminality se obává cca 50–60 % respondentů a spolu s pouličními krádežemi jsou to „nejobávanější“ delikty.

Respondenti v roce 2002 vesměs vykazují oproti roku 1996/97 poněkud méně případů, kdy se stali oni sami či příslušníci jejich rodin obětí trestného činu. Nejčastěji se stali obětí pouličních kapesních krádeží, vykrádání aut a krádeží kol. Přesnější porovnání měst bohužel nelze provést pro nejednotné zadání zjišťovacích otázek v jednotlivých městech (různě dlouhé časové období, ke kterému se dotýčný vyjadřuje, zahrnutí pouze fakticky spáchaných činů nebo i pokusů o ně atd.). Velmi rámcově je možno říci, že obětí trestné činnosti se ročně stane asi 15–20 procent domácností ve zkoumaných městech.

O něco více obětí trestného činu provedlo (oproti dřívějšímu) oznámení o této skutečnosti orgánům policie - nejčastěji jsou ohlášena vloupání do bytu a krádež automobilu (obojí přes 90%) nebo krádež jízdního kola; kapesní krádeže jsou nahlášeny asi jen ze dvou pětín. Lze snad opatrně tvrdit, že lepší hodnocení činnosti policie se odráží i v častějším ohlašování trestného činu.

Závěrem

Činit podstatné závěry ze zjištěných dat (ve smyslu vysoké či naopak nízké efektivnosti prostředků vynaložených na prevenci) není možné. Do hry vstupuje příliš mnoho intervenujících faktorů, jako jsou celkové změny v objemu a struktuře trestné činnosti v rámci státu, hospodářská situace v regionech, působení masmédií a podobně. Primárním výstupem preventivních snah ve městech by podle autorů tohoto příspěvku mělo být především povědomí občanů, že město se otázkám kriminální prevence opravdu věnuje a že přitom postupuje cestami, se kterými se lidé mohou ztotožnit. To se potvrdilo – všechny nejběžněji užívané typy preventivních programů se těší u obyvatel vážnosti, především pak podpora volnočasových aktivit pro děti a mládež. Obavy z nejvážnějších druhů kriminality se snížily, oproti „divokým“ devadesátým létům se postupně snižuje i zatížení domácností trestnou činností. Více než polovina dotázaných nikdy neuvažovala o odstěhování se z města. Lidé mají pocit, že se v jejich městech v zásadě dobře žije, že život zde není nijak zvlášť nebezpečný; tíží je však stále značná frekvence krádeží.

Po prvních „zkušebních“ letech již, doufejme, v řadě měst zdomácněla myšlenka, že systém prevence kriminality je neoddělitelnou funkcí moderního města, kterou není možno přehlížet.

Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí¹

2003

Odpovědný řešitel: PhDr. Kazimír Večerka, CSc.

Spoluřešitelé: Mgr. Jakub Holas, PhDr. Markéta Štěchová, JUDr. Simona Diblíková,
PhDr. Jan Neumann, CSc.

Studie kolektivu autorů IKSP navazuje na výzkumné úsilí v předchozím období, kdy se tým zabýval problematikou sociálně patologických jevů u dětí². Centrálním tématem tohoto výzkumu bylo popsání a kriminologické vyhodnocení případů dětí, nad kterými byla z důvodů problémů v chování (ať již v rodině, škole či jiném prostředí) v průběhu jejich mladého života vyslovena soudem ochranná nebo ústavní výchova, a kteří se z tohoto důvodu ocitly v některém z ústavů pro výkon těchto výchov. Při této práci byl analyzován celkový nápad těchto dětí za jeden kalendářní rok v celé ČR.

Současná výzkumná práce, jejímž předmětem byla **analýza kriminality mladistvých**, byla svým záběrem mnohovrstevnatější a zahrnovala různé pohledy na tento problém. První část práce přináší statistická data o kriminalitě mládeže za období posledních let. Po této pasáži následuje teoretická reflexe nad kriminalitou mládeže v širších kriminologických souvislostech (Delikventní chování mládeže a společenská reakce na ně).

Zbývajíc část publikace se zabývá několika výzkumnými sondami do problematiky delikvence mladistvých. Územně nejrozsáhlejší z nich bylo šetření uskutečněné ze spisového materiálu (dozorové spisy SZ), a to ročního nápadu obžalovaných mladistvých na osmi okresních státních zastupitelstvích, které bylo doplněno v závažnějších případech studiem obsahu soudních spisů souzených mladistvých. Kvantitativní poznatky jsou přímo v textu publikace doplněny řadou ilustrujících kasuistik. Vzorek tohoto šetření zahrnul celkem 484 mladých lidí ve věku 15–17 let (tj. mladiství). Lze říci, že se jednalo svým způsobem o pokračování výše zmíněné akce, mapující roční nápad dětí se závažnými poruchami chování. Další výzkumná akce směřovala k rozboru některých charakteristik vězněné populace mladistvých mužů (celkově 154 mladistvých odsouzených z věznic ve Věhrdech a Opavě) a žen (50 odsouzených z věznice v Pardubicích).

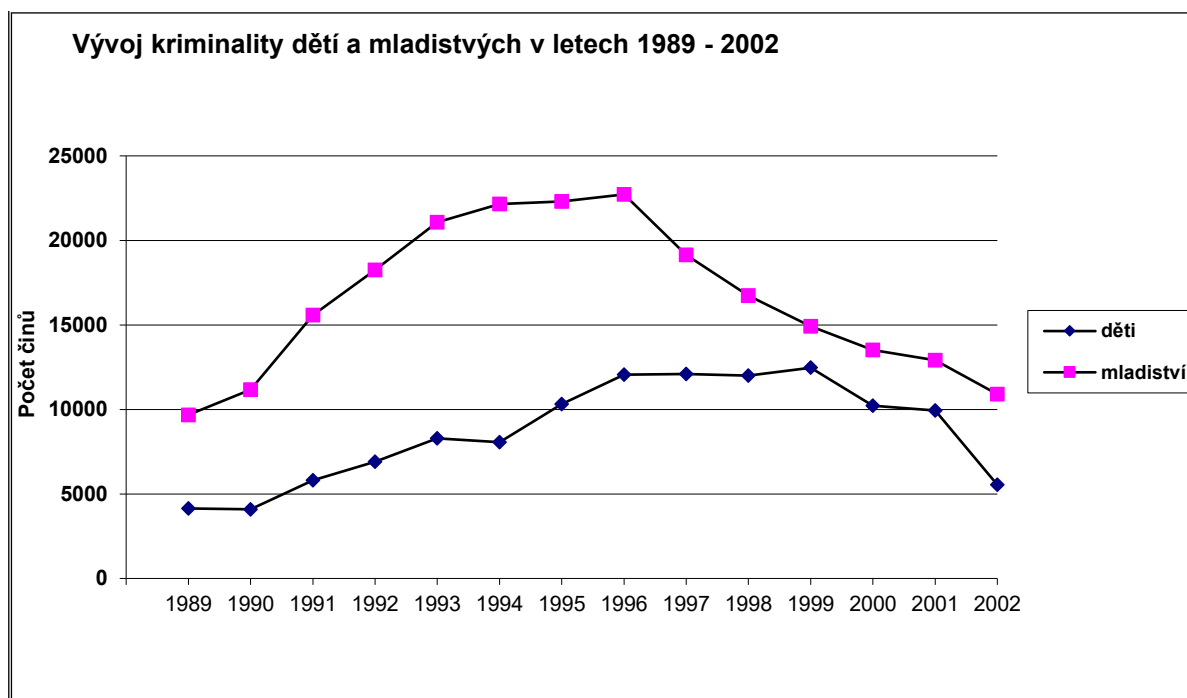
Třetí výzkumná akce popsaná v publikaci věnovala pozornost problematice trestného činu loupeže podle § 234 TrZ, kterého se jako hlavní pachatelé či spolupachatelé dopustili mladiství. Problematika je zasazena do teoretického rámce právních vymezení, dále je posouzeno „loupežné“ chování v širších souvislostech agrese, agresivity a asertivity, a konečně je problematika uchopena z pohledu motivu a motivace, charakteristiky pachatelů a typologie loupeží.

Zvláštní výzkumnou pozornost autoři následně věnovali rozboru vlastních výzkumných dat, jež se vztahovala k trestnému činu loupeže a jeho pachatelům.

¹ Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S., Neumann, J. Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí. Praha, IKSP, 2004. 139 s.

² Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S., Sociálně patologické jevy u dětí. Praha: IKSP, 2000. 215 s.

Několik statistických údajů úvodem

Tab. 1

Absolutní a relativní četnosti zastoupení stíhaných pachatelů podle jednotlivých druhů kriminality (údaje za rok 2001 a 2002)

Typ trestné činnosti	rok	děti		mladiství		dospělí	
		abs.č.	%	abs. č.	%	abs.č.	%
majetková krim.	2001	6 517	72,2	6 676	72,0	39 060	35,7
	2002	3 074	59,3	4 703	61,1	34 102	30,7
násilná krim.	2001	1 218	13,5	1 035	11,2	14 537	13,2
	2002	1 024	19,7	1 157	15,0	15 175	13,7
mravnostní krim.	2001	134	1,5	146	1,6	1 128	1,0
	2002	112	2,2	194	2,5	1 148	1,0
jiná krim.	2001	1 163	15,2	1 414	15,2	54 826	50,0
	2002	975	18,8	1 644	21,4	60 656	54,6
celkem	2001	9 032	100,0	9 273	100,0	109 551	100,0
celkem	2002	5 185	100,0	7 698	100,0	111 081	100,0

Hlavní oblastí překračování zákona mladými pachateli je tradičně majetková kriminalita, především krádeže prosté a krádeže vloupáním. Podíl mládeže do 18 let na majetkové kriminalitě byl nejvyšší v roce 1996, kdy tvořili přes jednu třetinu všech pachatelů ze všech sledovaných statisticky významných skupin. Odhaduje se, že stejně významně se podílejí na neobjasněné majetkové trestné činnosti. Počet stíhaných mladistvých za majetkové delikty kulminoval v roce 1994, kdy bylo stíháno 4,5x více mladistvých než v roce 1989. Od roku 1995 se jejich počet snižuje. S klesajícím podílem mladistvých se ale vyrovnává podíl dětských pachatelů, v roce 2000 se dokonce děti podílely na majetkové trestné činnosti více.

Tab. 2**Krádeže prosté - podíl skupin pachatelů v % z celkem stíhaných osob**

Rok	Děti	Mladiství (15–17 let)	Mládež (děti + mladiství)
1994	9,39	23,34	31,73
1995	10,22	20,70	30,92
1996	12,57	19,06	31,64
1997	11,35	17,30	28,64
1998	10,79	15,32	26,11
1999	10,87	14,72	25,59
2000	10,55	13,44	23,99
2001	10,31	13,68	23,99
2002	5,75	11,18	16,93

Tab. 3**Krádeže vloupáním - podíl skupin pachatelů v % z celkem stíhaných osob**

Rok	Děti	Mladiství (15–17 let)	Mládež (děti + mladiství)
1994	12,28	18,65	30,93
1995	15,76	18,88	34,64
1996	16,78	18,76	35,54
1997	17,85	16,38	34,23
1998	16,50	15,75	32,25
1999	18,12	14,94	33,06
2000	19,93	15,06	35,00
2001	18,24	15,55	33,79
2002	11,13	15,16	26,29

Tab. 4**Loupeže - podíl skupin pachatelů v % z celkem stíhaných osob**

Rok	Děti	Mladiství (15–17 let)	Mládež (děti + mladiství)
1994	9,79	19,17	28,96
1995	11,54	20,54	32,09
1996	11,16	19,78	30,94
1997	9,47	18,01	27,48
1998	10,08	15,83	25,92
1999	11,96	15,16	27,12
2000	12,40	14,84	27,24
2001	13,64	16,03	29,67
2002	9,32	16,40	25,72

Výsledky terénního výzkumu

Výběr okresů pro analýzu dozorových a soudních spisů mladistvých byl proveden se záměrem, aby ve výzkumném souboru byly zahrnuty všechny kraje v rámci minulého územně správního členění (tj. 7 krajů plus Praha), a aby v rámci každého kraje byl zvolen z hlediska nápadu trestné činnosti mladistvých obdobnou metodikou okres (v Praze obvod), který by kraj v našem šetření reprezentoval. K průzkumu byl tedy vybrán v každém kraji ten okres, který měl v průběhu posledních tří let v rámci svého kraje průměrný nápad trestné činnosti mladistvých. Tříletá perioda měla vyloučit náhodné změny v dynamice nápadu trestné činnosti v jednotlivých okresech, průměrné počty nápadu trestné činnosti pak místní krajové extrém.

Výzkumníci si vytkli za cíl seznámit se v jednotlivých zvolených okresech se všemi dozorovými spisy mladistvých s trvalým bydlištěm ve zvoleném okrese za období jednoho roku (od 1. 7. 2000 do 30. 6. 2001), a v případech závažnější trestné činnosti doplnit tyto údaje i studiem spisů trestních. Analýze byly podrobeny spisy týkající se trestné činnosti mladistvých, na které byly vypracovány obžaloby.

Celkově analyzovali výzkumní pracovníci z Institutu pro kriminologii a sociální prevenci ve zvolených okresech trestní případy 484 mladistvých, z nichž bylo 445 mužů (91,9 %), 39 žen (8,1 %). Z hlediska věku bylo 152 klientů (32,0 %) v době spáchání trestného činu mladších 16 let, 168 (35,4 %) mladších 17 let a 155 (32,6 %) bylo těsně před dosažením zletilosti, tedy před 18 rokem svého věku.

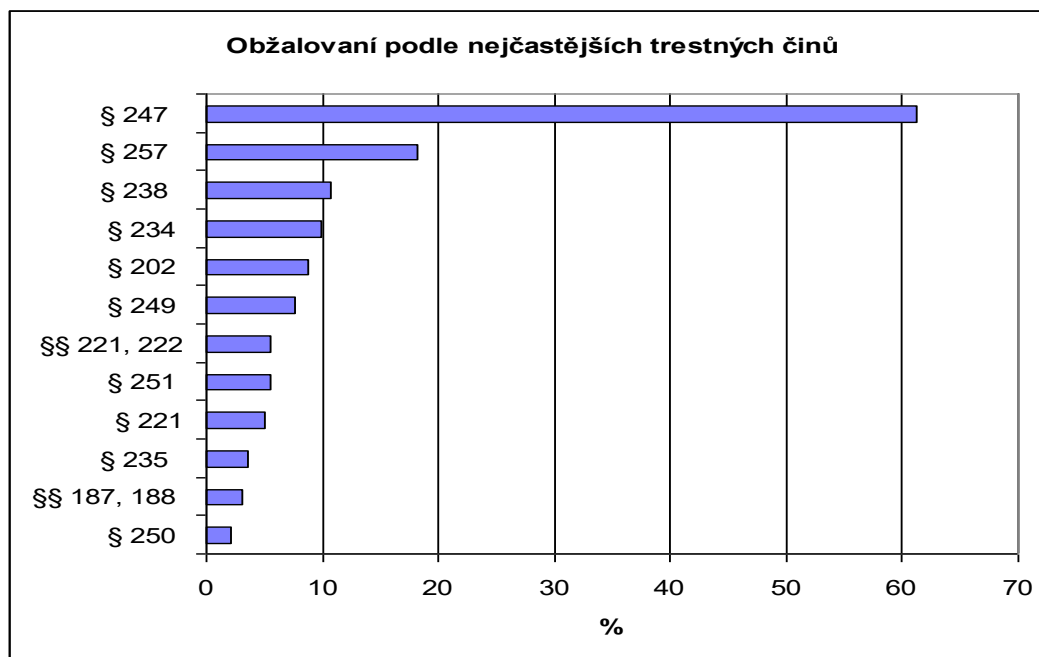
Majetkové trestné činnosti¹ (bez započítání trestného činu loupeže podle § 234 TrZ²) se dopustilo 377, tj. 77,9 % mladistvých obžalovaných, při započítání trestného činu loupeže pak 412, tj. 85,1 %. Násilné trestné činnosti se dopustilo (opět bez započítání trestného činu loupeže) 53 mladistvých obžalovaných, tj. 11 %, při započítání pak 98 mladistvých obžalovaných, tj. 20,2 %. Jinými slovy lze říci, že kriminalita mládeže je převážně majetkové povahy, a to v takové míře, že čtyři obžalovaní mladiství z pěti spáchali majetkový delikt bez použití násilí vůči člověku. Toto zjištění ostře kontrastuje s obecným laickým míněním, které je do značné míry vytvářeno posunutou optikou sdělovacích prostředků, že nebezpečnost kriminality mladých lidí je zakotvena především v agresivitě.

Z kriminologické analýzy typů trestné činnosti vyplynulo zcela jednoznačně, že drtivou většinu kriminality mladistvých lze navíc subsumovat pod trestný čin **krádeže** (§ 247 TrZ)³.

¹ Do majetkové kriminality byly započteny trestné činy podle § 178a-pytláctví, § 247-krádež, § 248-zpronevěra, § 249-neoprávněné užívání cizí věci, § 250-podvod, § 251- podílnictví, § 254 – zatajení věci a § 257-poškození cizí věci.

² Trestného činu loupeže se podle §234 trestního zákona dopustí ten, „kdo proti jinému užije násilí nebo pohrůžky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci“.

³ Trestného činu krádeže se podle §247 trestního zákona dopustí ten, „kdo si přisvojí cizí věc tím, že se jí zmocní“

Převaha tohoto paragrafu je naprosto zjevná - 296 obžalovaných mladistvých (tj. 61,2 % všech analyzovaných mladistvých osob a 78 % z těch mladých lidí, kteří spáchali nějaký majetkový trestný čin bez použití násilí) má tento paragraf uveden v obžalobě.

Shrnutí dalších výzkumných zjištění

Z výzkumu kompletního ročního nápadu trestné činnosti mladistvých na 8 státních zastupitelstvích lze učinit tyto hlavní závěry:

- z hlediska věku byly rovnoměrně zastoupeny všechny věkové skupiny mladistvých;
- v době spáchání trestného činu byl každý pátý obžalovaný žákem ZŠ nebo ZvŠ; pouze necelých 5 % obžalovaných v době spáchání trestného činu studovalo na některé ze středních škol;
- vzhledem k tomu, že obžalovaní mladiství se nejčastěji pohybují v prvním ročníku učňovského školství, nebo již z různých důvodů (nejčastěji pro vyloučení) tuto docházku ukončili, je možno souhrnně říci, že drtivá část pachatelů má pouze základní vzdělání;
- tři čtvrtiny mladistvých měly v obžalobě uveden pouze jeden skutek, naopak více jak dva skutky necelých 10 %. Tyto údaje mohou orientačně naznačovat obecně nižší nebezpečnost osobností mladistvých pachatelů;
- značná část škody způsobená antisociální činností jde na vrub násilnému a neodbornému způsobu, kterým se obžalovaní odcizovaných věcí zmocňují; na druhé straně může být tento způsob provedení pro mladistvé důležitý;
- mladiství pachatelé se často zmocňují věcí z aut (především autorádií a povinného vybavení motorových vozidel), případně motorových vozidel jako takových, jízdních kol a mobilních telefonních přístrojů. Je možno konstatovat, že ke krádežím přispívá i mladistvým známý fakt, že si jednak krádeží málokdo povšimne, jednak že je poměrně snadné odcizené předměty zpeněžit na burzách i v oficiálních bazarech a zastavárnách;
- mladiství se dopouštějí především krádeží ze společných prostor domů (sklepy, chodby) nebo z objektů chat a garáží, téměř v desetíně případů si troufli i na krádeže bytové (při nich však nejčastěji používají nějaké formy lsti, která umožňuje nenásilný vstup do bytu), či na obdobně uskutečňované krádeže v obchodech, kancelářích či různých provozovnách;

- peněžní hotovost získala bezprostřední trestnou činností více jak pětina obžalovaných mladistvých delikventů, a v těchto případech přichází nejčastěji na řadu fyzické násilí vůči věci, ale i vůči poškozeným. Ze všech analyzovaných případů však pouze u 13 pachatelů došlo k takovému brachiálnímu násilí, které si vyžádalo delší pracovní neschopnost poškozeného. Vysoce frekventovanou podobou získání finanční hotovosti (38 mladistvých obžalovaných) však bylo prosté přivlastnění si peněz, které si majitel dostatečně nehlídal (často vliv alkoholu u oběti) nebo se jimi chlubil. Obdobně tomu bylo i u cenností;
- poměrně četnou majetkovou trestnou činností je odcizování barevných kovů a dalších surovin a jejich následný prodej ve sběrnách. Zde jednájí mladiství pachatelé často v součinnosti se spolupachateli mladšími 15 let či s dospělými pachateli, nezřídka rodinnými příslušníky;
- násilná kriminalita je záležitostí spíše starších kategorií mladistvých pachatelů s neukončeným základním vzděláním, často ze zvláštních škol. Příčiny ublížení na zdraví nebývají ve spisech (ani v rozsudcích) přesně specifikovány. Většinou tvrdí oběti, že byly „napadeny bezdůvodně“ a obžalovaní proti tomu namítají, že byli vyprovokováni předchozím jednáním oběti. V některých případech mají obě strany sporu z nezjištěných (a bohužel málokdy orgány činnými v trestním řízení fakticky zjišťovaných) důvodů zájem na zastření pravých motivů konfliktu;
- mravnostní kriminalita tvoří zanedbatelnou část celkového nápadu. Lze usuzovat, že značná část těchto deliktů zůstává z důvodu obav oběti ze sekundární viktimizace neodhalena;
- na skutečnou motivaci trestné činnosti lze z materiálů SZ a soudů usuzovat pouze se značnou rezervou. Nejčastěji je konstatován zistitelný motiv bez dalšího rozboru (a mnohdy tomu tak skutečně je). Z některých indicií lze však usuzovat i na další motivační proměnné, jako je např. malé právní vědomí mladých pachatelů (spojené s malou důvěrou v legální prostředky prosazení práva), snaha potrestat nejrůzněji definované (domnělé či skutečné) asociality oběti, msta či závist (zvláště pocit majetkové nerovnosti, neschopnost odložit uspokojení svých potřeb na pozdější dobu či se jich vzdát). Jednu z nejdůležitějších motivací trestné činnosti však můžeme hledat i v nudě a nestrukturovaném volném čase pachatelů a jejich potřebě se odreagovat a prožít něco dobrodružného či vzrušujícího. Někdy se trestná činnost jeví jako pokus o nevhodnou kratochvíli a únik z problémů všednosti. Zde je třeba hledat i zanedbatelný (i když ze spisového materiálu obtížně přímo doložitelný) vliv zneužívání alkoholu a nealkoholových drog (lze usuzovat často pouze nepřímo na základě modu operandi);
- velkou roli v podmínkách vhodných pro delikvenci mladistvých pachatelů sehrává též zjevný výchovný deficit - výchova, která nezvládla osobnostní impulzivitu pachatele, způsobila jeho citovou deprivaci a zanedbala rozumovou kultivaci. Značný vliv má prokazatelně nestabilní rodinné zázemí a častá kriminální infekce v blízkém okolí klientů.

Provedený výzkum kriminality mladistvých byl uskutečněn v období před kodifikací zákona 218/2003 Sb. (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). Tato zamýšlená časová dimenze výzkumné práce nám tedy umožnila nejen jistou analýzu současného stavu kriminality mladistvých, ale zároveň se může stát pevným srovnávacím materiálem pro potřebné budoucí hodnocení účinnosti nového zákona.

Na základě naší analytické činnosti se nám ukazuje, že nové legislativní změny jsou vysoce potřebnými k odbornějšímu a věcně správnějšímu zacházení s mládeží. Nová právní úprava totiž směřuje – v souladu s moderními kriminologickými teoriemi – k individualizaci prevence i represe, k přesnějšímu zaměření reakce společnosti na neadekvátní vývoj konkrétních jedinců v jejich sociálním poli. Domníváme se, že naplnění tohoto nového trendu – pokud by neměl zůstat pouze na úrovni deklarativní změny - si vyžádá výrazné zkvalitnění celého trestněprávního a nápravného procesu především v oblasti analyticko informační,

nápravně výchovné, kontrolní či poradenské. Lze očekávat, že se v rámci přípravného řízení přesune, výrazněji než je tomu dosud, zájem kompetentních orgánů na získání informací o osobnostních a sociálních determinantách života pachatelů provinění, že se bude více zkoumat výpovědní hodnota a kompetentnost těchto zpráv a odborných posudků, že se zlepší celková koncepce zacházení s pachateli a bude vyváženěji poskytována pomoc a dozor. To si ovšem vyžádá určité změny v kompetentnosti a přístupu osob, které mají tomuto novému trendu v soudnictví nad mládeží vyhovět, což bude vyžadovat určitý čas a též nemalá organizační opatření a finanční zajištění. Na základě našeho výzkumného šetření je třeba jednoznačně říci, že informace o osobnosti a dalších charakteristikách mladistvého pachatele a jeho sociálním zázemí, jak jsme je našli v trestních spisech mladistvých pachatelů (z hlediska kvantitativního, ale zejména kvalitativního), nebudou v žádném případě při řádné aplikaci zákona 218/2003 Sb. postačovat. Rozhodně se nelze v budoucnu spokojit s formálním způsobem poskytování informací o klientovi v rámci trestního řízení, ze kterých se - bohužel až příliš často - nelze dozvědět nic jiného, než že referující o klientovi nic neví.

Naše analýza vývoje kriminality v ČR v posledních letech ukázala, že je nepravdivě traktovaným mýtem, že „kriminalita dětí a mladistvých dramaticky stoupá“. I když musíme být opatrní při interpretaci statistických údajů o kriminalitě (ty zachycují pouze odhalenou a registrovanou kriminalitu, a současně tato data mohou být ovlivněna různými faktory uplatňované trestní politiky), můžeme beze strachu říci, že úroveň kriminality mladistvých je přinejmenším stabilizovaná. Registrovaná kriminalita mladých lidí v ČR se v drtivé většině případů týká kriminality majetkové.

Analýza trestného činu loupeže pak dotvrzuje, že mnohé tyto trestné činy, které formálně naplňují všechny znaky loupeže, se staly takovými především proto, že pachatel v jisté fázi (často nedostatečně promyšleného a připraveného) „programu“ s primárně ziskovým cílem použil násilí (nebo častěji jeho hrozby) z toho důvodu, že tento postup momentálně vyhodnotil jako nejlépe fungující prostředek k dosažení cíle útoku; loupež se tak stává často excesem z majetkové delikvence klientů.

Na majetkové trestné činnosti mladistvých s násilnými prvky je nejvíce nebezpečná její možná akcelerace. Dosavadní způsoby provedení trestného činu mívají zatím prvky „učňovských let“ a jistého amatérismu; mladiství bývají součástí větších part, které jsou řízeny staršími spolupachateli, hrají dosud často okrajovou úlohu, hlídají a jsou používáni jako „pěšáci“ - při tom se ale učí a zdokonalují. Jestliže mladistvý figuruje jako nejstarší v partě nezletilců, pak má kriminalita ráz spíše pokusnictví a vzájemného „inspirování“.

I přes omezené množství informací o kriminální kariéře pachatele, jeho předchozích asocialitách a výchovných poruchách, plyne z provedené analýzy nápadný fakt: vedle valné většiny obžalovaných, jejichž delikvence má spíše charakter ojedinělých mladických výstřelků, se rýsuje skupina takových, kteří mají s plněním společenských norem systematické problémy. Již od dětských let selhává jejich školní chování, dopouštějí se velmi záhy různých drobných deliktů a jsou dobře známi sociálním pracovníkům i místní policii. V šestnácti / sedmnácti letech již mají za sebou často několik přestupkových řízení, řadu deliktů odložených pro nízký věk a nezřídka i podmíněný trest. Těmto „chronickým pachatelům“ věnuje pozornost moderní kriminologie¹ s tím, že metody, aplikované na jejich resocializaci, musí být odlišné od těch směřovaných na „běžné mladistvé delikventy“.

¹ Čírtková, L. Dva pohledy na delikvenci dětí a mladistvých. Kriminalistika 4/2003, s. 241–250.

Výzkumné sondy rovněž shodně ukázaly, že mezi mýty naší současnosti patří představa, že kriminalita mladistvých zasahuje téměř shodně všechny společenské vrstvy. Lze jednoznačně tvrdit, že – alespoň trestněprávně registrovaní - mladiství pachatelé trestných činů (a zvláště pak ti, které jsme našli ve výkonu trestu odnětí svobody ve věznicích) pocházejí z nepodnětného a nestabilního rodinného zázemí, že jsou v rodinách formováni (či často deformováni) vychovateli bez etických a mravních předpokladů k dobré výchově, osobami bez vzdělání a kvalifikace, se špatným vztahem k práci, s nezodpovědným nakládáním s vlastním životem, životem svých partnerů a dětí. Rodinné zázemí je často poznamenáno různými druhy reálně existujících poruch; nelze jinak než souhlasit s kriminologem R. Mendelem, který říká: „Prevence může uspět, pokud se identifikují rizikové faktory, které vedou mladé lidi k trestné činnosti, a pokud se na tato rizika soustředíme a budeme se snažit je překrýt pozitivními vlivy... Kriminalita mládeže nemá pouze jednu příčinu, pokud bychom však měli označit jeden společný faktor, který prochází všemi případy, pak je to obvykle určitý typ rodinného selhání.“¹

Rozvoji kriminality mladistvých napomáhá i neuvěřitelně legislativně i věcně neošetřená situace kolem činnosti zastaváren, sběrných surovin a různých burz. Naši klienti si bohužel uvědomují, že není nic lehčího, než odcizené věci v těchto nákupních a prodejních „strukturách“ - samozřejmě vždy výrazně pod cenou – prodat. Zastavárny (zejména ty s nepřetržitým provozem) velmi často slouží jako místa odbytu kradených věcí. Živnostenský zákon² dosud nestanoví ani povinnost podnikatele ověřit z věrohodného dokladu totožnost zájemce o uzavření zástavní smlouvy, ani povinnost této osoby takovým dokladem se prokázat.

Analýza kriminálních případů našich klientů ukázala, že by v budoucnosti neškodilo více a méně formálně se zabývat okolnostmi, které umožnily spáchání konkrétních trestných činů. Máme tedy na mysli takové věci, které sice nejsou přímo předmětem toho kterého trestního řízení proti mladistvému, ale mohly by – při patřičném došetření – dokonce vytvořit předpoklad pro jiné trestní či občansko právní řízení a ve svém důsledku by vedly ke generálně vyšší pozornosti rodičů vůči potomkům. Mnohé věci, o kterých se ze spisů či posudků dozvídáme (či lépe řečeno jsou pouze naznačeny) svědčí o natolik patologické situaci v rodinném, školním a šířeji pojetém sociálním zázemí klienta, že by bylo vhodné je blíže analyzovat a hlavně ve prospěch budoucího života klienta udělat adekvátní (tj. mnohdy i nepopulární) zásahy vůči němu i jeho nedostatečně aktivnímu sociálnímu zázemí.

¹ Mendel, R. A. Méně slov a více pomoci. Praha: IKSP, 2002. str. 28.

² Zákon č. 455/1991 Sb. o živnostenském podnikání.

Obchodování se ženami z pohledu České republiky¹

(Výzkum je součástí projektu OSN - odpověď trestního soudnictví na obchodování s lidmi v České republice a v Polsku) 2003–2004

Odpovědná řešitelka: PhDr. Ivana Trávníčková, CSc.

Spoluřešitelé: PhDr. Marina Luptáková, JUDr. Václav Nečada, Mgr. Hana Přesličková,
Ing. Karla Trdlicová, CSc.

Metodologický garant – UNICRI

Význam, cíl a metodika výzkumu

Demonstrační projekt Celosvětového programu proti obchodování s lidmi - *Global Programme against Trafficking in Human Beings* - přezkoumává možnosti realizace požadavků uvedených v Protokolu o prevenci, potlačování a trestání obchodu s lidmi, zvláště ženami a dětmi, který doplňuje Úmluvu OSN proti nadnárodnímu organizovanému zločinu.

Garantem celého projektu byl ODCCP/CICP (Úřad pro kontrolu drog a prevenci kriminality OSN a Centrum pro mezinárodní prevenci kriminality OSN). Metodickým garantem projektu bylo UNICRI (Meziregionální institut OSN pro výzkum kriminality a práva).

Na národní úrovni je projekt zaměřen na zlepšení účinnosti funkcí vymáhání práva a jiných odpovědí trestního soudnictví. Důraz je kladen na otázky obchodování se ženami kvůli sexuálnímu vykořisťování a nucené práci z hlediska organizovaného zločinu a na to, jak systém trestního soudnictví reaguje na cizinky, se kterými se obchoduje do České republiky, a na Češky, které byly repatriovány do České republiky z jiných zemí.

Cílem projektu

bylo zlepšit stávající úroveň informací a navrhnout účinná opatření k potlačování a prevenci obchodu s lidmi. Na regionální a mezinárodní úrovni byl projekt zaměřen na spolupráci mezi klíčovými orgány zemí původu, tranzitu a místa určení. Cílem výzkumného šetření je získat informace pro efektivnější neformální spolupráci mezi státními institucemi a nestátními organizacemi. Získané poznatky lze využít i při návrhu institucionalizovaného funkčního modelu ochrany svědků a pomoci obětem.

Vláda České republiky uložila realizaci tohoto projektu v České republice ministerstvu vnitra - odboru prevence. Garantem výzkumné činnosti v České republice určila Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) - vědecko-výzkumné pracoviště ministerstva spravedlnosti.

Na realizaci projektu v České republice dále spolupracovali pracovníci těchto úřadů a institucí: Policie České republiky - služby Cizinecké policie, Útvaru pro odhalování organizovaného zločinu Služby kriminální policie a vyšetřování Policie ČR, Policejní akademie, dále českých zastupitelských úřadů v cizině, státního zastupitelství a soudů.

¹ Trávníčková, I., Luptáková, M., Nečada, V., Přesličková, H., Trdlicová, K. Obchodování se ženami z pohledu České republiky. Praha, IKSP, 2004. 158 s.

Z nevládních institucí byli do projektu zapojeni pracovníci La Strady, IOM, Sdružení České katolické charity a Diecézní charity České Budějovice.

Terénní výzkum zaměřený zejména na monitorování a koordinaci činnosti jednotlivých subjektů napomáhajících obětem organizovaného obchodu byl realizován na území České republiky a v Českých Budějovicích jako ve vybrané lokalitě. Doba trvání projektu byla UNICRI stanovena na 10 měsíců.

Garantem celého projektu mezinárodního výzkumu, jehož jednotlivé části probíhají v různých zemích, je ODCCP/CICP. Metodickým garantem je UNICRI, který též jednotně určil používané metodologické nástroje. Výběr technik stanovil a text záznamového listu a dotazníků jednotně zpracoval UNICRI.

Při sběru dat pro terénní výzkum byly používány tyto techniky:

1. Záznamový list - List of Topics for Case File Analysis - (checklist)
2. Dotazník - zkušenosti mezinárodních a nevládních organizací a odborníků s bojem proti obchodování s lidmi v České republice
3. Dotazník pro zdroje z oblasti trestního soudnictví a orgánů zajišťujících vymáhání práva (trendy vztahující se k pachatelům a zapojení skupin organizovaného zločinu)
4. Nástroj pro hloubkové interview s českými oběťmi (průzkum zaměřený na zkušenosti obětí)
5. Dotazník pro zastupitelské úřady (trendy vztahující se k pachatelům a zapojení skupin organizovaného zločinu)

Dalším zdrojem údajů byly statistiky

Čerpáno bylo ze statistik ministerstva vnitra, zvláště z nestandardních sestav údajů, které zpracovalo Policejní prezidium ČR a Ředitelství služby cizinecké a pohraniční policie. Dále jsme využili statistické údaje shromážděné odborem organizace a dohledu Ministerstva spravedlnosti za období 1996-2001, sumarizující celkový počet trestných činů a počet pachatelů (jejich věk a pohlaví) podle § 246 TrZ, za každé sledované období i jednotlivé lokality.

Nad rámec stanovených metod byla dále použita:

- **analýza odborných pramenů a publikací**
řešitelský tým využil dostupné zahraniční publikace (viz literatura v příloze zprávy), materiály ministerstva vnitra, sborníky ze seminářů a konferencí, i články v českém odborném tisku, zejména v periodikách: Trestní právo, Policista a Kriminalistika.
- **analýza tisku**
zahrnovala monitorování denního tisku, a to za období 1. 6. 2003 - 31. 12. 2003. Celkem bylo shromážděno 150 zpráv z 29 titulů denního tisku celorepublikového i regionálního. Tato metoda sloužila pouze k dokreslení získaných poznatků, neboť jsme si vědomi, že přenos informací podléhá diktátu atraktivnosti sdělení pro čtenáře. Právě módnost některých témat (drogy, prostituce, vraždy, obchodování s lidmi atp.) významně zkresluje informativní hodnotu těchto zpráv, které jsou často účelově interpretovány.
- **komparativní technika**
byla použita ke studiu účinnosti a změn v trestním zákoně České republiky v návaznosti na ratifikované mezinárodní úmluvy, upravující sledovanou problematiku. Srovnávány byly trestní normy České republiky od r. 1921 po současnost. Studovány byly mezinárodní úmluvy a protokoly v časovém horizontu od roku 1904 do roku 2002.

Souhrn

Na základě údajů a informací získaných tímto empirickým výzkumem lze obchodování se ženami jako formu organizovaného zločinu v České republice popsat takto:

Trestný čin podle § 246 byl v návaznosti na ratifikaci mezinárodních úmluv pod názvem obchodování se ženami jedním z ustanovení trestního zákona České republiky (Československa), ale v minulých letech se před českými soudy téměř nevyskytoval. Zlom nastal v devadesátých letech minulého století, kdy spolu se změnou společenských poměrů dochází k liberalizaci zákonů umožňujících mezinárodní cestování, k zavedení ekonomiky volného trhu a snížení dávek systému státního sociálního zabezpečení. Zároveň stoupl výskyt sociálně patologických jevů, zejména zneužívání drog a prostituce. S nárůstem kriminality se objevují i trestné činy související s organizovaným zločinem. O tom svědčí i statistické údaje. V posledních letech bylo našimi soudy pro trestný čin obchodování se ženami každoročně odsouzeno 15-20 osob (nejvíce v r. 1999 - celkem 25 osob).

Pokud se v současnosti setkávají experti s případy obchodování s lidmi, pak jde vždy o obchodování za účelem pohlavního styku, resp. prostituce, neboť podle platné právní úpravy v trestním zákoně je v České republice trestné obchodování s lidmi pouze za tímto účelem.

Obchod se ženami zůstává, vedle kriminality spojené s výrobou a distribucí drog a obchodováním se zbraněmi, dlouhodobě „nejvýsošnějším“ artiklem mezinárodně organizovaného zločinu (jak vyplývá např. i z dlouhodobé studie realizované v IKSP od r. 1995).

Mezi obecně uznávané konstanty ovlivňující existenci této specifické formy organizovaného zločinu lze zařadit: nerovnováhu mezinárodních ekonomických vztahů, ekonomickou slabost a politickou nestabilitu v zemích původu, porušování lidských práv, nerovnoprávnost pohlaví v zákonech a v praxi (tj. feminizaci bídy, gender diskriminaci, špatný přístup ke vzdělání a profesním příležitostem), stálou poptávku po „prodejném sexu“ a restriktivní migrační politiku.

Přestože uvedené aspekty nejsou pro současnou českou společnost dominantní, lze také u nás vysledovat obdobné tendence.

Opožděná legislativní reakce na růst sociálně patologických jevů, zejména prostituce, přílišná orientace na principy tržního chování, neschopnost seberealizace a sociální nejistota, obecná tendence k nižšímu finančnímu ohodnocení žen v pracovním procesu, vysoká nezaměstnanost v některých okresech^{1/} ČR, nedostatečná informovanost veřejnosti, posunutý systém hodnot a právního vědomí, morální nedocnění vlastní osobnosti a podcenění zdravotního rizika, touha žen uniknout z nudného, neperspektivního životního stylu a sociální kontrole původního prostředí, to jsou stimuly umožňující nárůst sexuálního vykořisťování. Svou roli hraje i mýtus lehkého a pokojného života na Západě v „bohatství“, přetrvávající značná naivita žen při hledání „dobře placené práce v zahraničí“, výhodného partnera - sňatku atp. Častý je i silný ekonomický tlak sociálního okolí na ženu.

Obchodníci samozřejmě využívají nerovnosti mezi muži a ženami, využívají jakéhosi „tradičního“ stereotypu, kdy jsou ženy vnímány jako sexuální objekty.

Nejsnadnějším zdrojem českých obětí pro obchodování se ženami jsou oblasti s velkou nezaměstnaností, města s větším cizineckým ruchem a zvýšenou nabídkou (i poptávkou) všech druhů sexuálních služeb. Jako nejčastější lokality jsou experty uváděny severní Čechy, západní Čechy, severní Morava, jižní Morava, Praha a Brno. Potenciální oběti jsou hledány mezi ženami nespokojenými s výdělkem, v obtížných životních situacích, a ženami provozujícími prostituci. U nezletilých je často využívána jejich psychická nezralost a sociální naivita.

^{1/} V textu používaný termín okres souvisí s předchozím územněsprávním členěním v České republice.

Mezi zdrojové země patří (podle mínění expertů) nejčastěji Ukrajina a další státy bývalého SSSR, Slovensko, Rumunsko, Bulharsko, objevují se i ženy z Vietnamu, Filipín, Thajska a zemí bývalé Jugoslávie. Tyto ženy pobývají zpravidla na území České republiky buď v rámci turistického pobytu, nebo na falešné pozvání.

Způsoby najímání a získávání pozdějších obětí obchodování

Způsoby najímání českých žen jsou v podstatě málo formální. Kontakt mezi obchodovanou osobou a náboráři je nejčastěji uskutečněn přes přátele, společné známé, případně „z doslechu“. Není výjimečné, že kontakt zprostředkuje někdo z rodiny oběti. Kontakt se uskutečňuje v místě bydliště, v restauraci nebo baru, hotelu, na diskotéce atp., ale také na ulici.

Jde-li o formální zprostředkování kontaktů, není zatím příliš častý kontakt přes agentury (pracovní, sňatkové, cestovní), převažují inzeráty zadávané jednou osobou, či přímo majiteli erotických zařízení.

Z analyzovaných trestních spisů ve věcech projednávaných našimi soudy v posledních čtyřech letech vyplývá, že ženy v České republice jsou většinou lákány do zahraničí pod záminkou dobře placeného a atraktivního zaměstnání, jako je práce barmanky, tanečnice, hostesky, společnice a podobně. Pachatelé této trestné činnosti, nabízející výhodná zaměstnání, však již od začátku počítají s tím, že hlavní, nebo dokonce jedinou činností bude prostituce. Ženy, které na nabídku zareagují, jsou ve většině případů prodávány do erotických podniků nebo pasákům k provozování pouliční prostituce.

Je-li první kontakt uskutečněn prostřednictvím skupiny osob, jde častěji o pracovní agentury než o seznamky, cestovní kanceláře, případně jiné instituce. Osoby a agentury, které ženy kontaktují a najímají, často používají podvodné a klamavé techniky.

Problém je také v tom, že agentury podepisují s dívkami smlouvy, ve kterých opravdu slibují legální zaměstnání. Smlouvy jsou právoplatné, ale to, jak je s dívkami nakládáno v zahraničí, již není naším zákonem postižitelné.

Při páchání tohoto trestného činu není vůbec nutné, aby dopravení ženy do ciziny bylo realizováno přes její odpor. Většina žen je zlákána vidinou snadného a pohodlného života spojeného s velkými výdělky a opouští Českou republiku dobrovolně poté, co je pachatelem uvedena v omyl o situaci, do jaké se v zahraničí dostane.

S převažující materiální motivací souvisí i velké zastoupení žen, které před tím, než se staly oběťmi obchodování, vykonávaly prostituci. Není výjimkou, že poškozené ženy nabízely před prodejem své sexuální služby na ulici či v příhraničních nočních klubech. Češky poskytující své sexuální služby v hotelech či lepších erotických salonech nebo v exkluzivních privátních klubech majetným klientům nebo cizincům se podle údajů z vybraných trestních spisů, předmětem obchodování nestaly. Potvrdilo se, že do zahraničí jsou prodávány i ženy nezletilé. Z kriminologického hlediska je nutno zdůraznit, že ženy nabízející své sexuální služby (zvláště na ulici) představují z hlediska viktimizace mimořádně rizikovou skupinu osob.

Diferencujeme-li oběti obchodování podle způsobů najímání, lze je podle stupně viktimizace rozdělit na:

- ženy, které odešly do zahraničí s vědomím, že zde budou vykonávat prostituci, ale netušily, za jakých podmínek budou tuto práci vykonávat
- ženy, které přijaly práci velice blízko související s prostitucí (striptýzové tanečnice, masérky v erotických klubech) a mohly předpokládat, že se dostanou do situace, kdy budou muset prostituci provozovat
- ženy, které byly podvedeny a vůbec netušily, že se budou muset prostituovat, neboť jim byla slíbena práce servírky, společnice, baby - sitter apod.

- ženy, které byly do zahraničí dopraveny násilím a donuceny vykonávat zde prostituci.

Trasy obchodu

Modely a trasy obchodu se ženami jsou stejně jako u dalších forem organizovaného zločinu velmi flexibilní a rychle se mění. Přesná trasa pohybu obětí závisí na konkrétních podmínkách v tranzitních zemích, případně cílové zemi, a jejich změnách, podmíněných nejčastěji kontrolami policie. Známa je obvykle pouze původní lokalita, ve které byla oběť získána, a místo určení.

Hlavními cílovými zeměmi podle našich empirických údajů jsou pro ženy obchodované z České republiky Německo a Rakousko, dále Francie, Itálie, Španělsko, Nizozemsko, Švýcarsko, Belgie a USA.

Ze získaných informací vyplývá, že Česká republika se ze země zdrojové a tranzitní stává i zemí cílovou, a to zejména pro ženy z bývalého Sovětského svazu.

Fyzicky nebezpečné situace během cesty do cílové země se objevují podle vyjádření expertů pouze tehdy, jde-li o časově náročnou dopravu nebo je-li oběť přes hranice dopravována nelegálně, většinou proti své vůli.

K překročení hranic jsou často získány a užity pravé cestovní doklady - po překročení státních hranic však obchodovaná oběť zmizí nebo překročí dobu povolenou vízem.

Obchodníci také využívají falešné doklady k získání obvyklých cestovních dokladů nebo užívají pozměněné či zfalšované doklady. Standardním způsobem byla výměna fotografie na odcizeném pase, v poslední době mírně narůstá padělání celého dokladu.

Zapojení organizovaného zločinu

Pouze ve dvou případech z 15 analyzovaných trestních spisů byli pachatelé usvědčeni jako členové organizované skupiny. V prvním případě šlo o volnou síť tří pachatelů, kteří se vzájemně znali a úlohy mezi nimi nebyly rozděleny.

Ve druhém případě se na organizování obchodu se sedmi ženami podílelo celkem šest pachatelů. Vůdce skupiny zapojil do trestné činnosti svého bratra, a také ostatní členové byli jeho známí z místa bydliště. Ani v tomto případě nebyla pevná struktura skupiny, respektive difference jednotlivých rolí pachatelů. Jednotliví pachatelé vykonávali své role obvykle po vzájemné dohodě.

Třikrát se na trestné činnosti obchodování se ženami podílely manželské páry. Jednou byly pachatelkami dvě zkušené ženy, které samy prostituci v cizině vykonávaly, a jednou se na této trestné činnosti podílely dvě ženy, které měly dlouhodobější zkušenosti s kořistěním z prostituce v České republice. V osmi případech realizovala obchod se ženami do zahraničí jedna osoba.

Dosavadní zkušenosti orgánů činných v trestním řízení ukazují, že i když se stále objevují i aktivity malého rozsahu, které jsou provozovány několika málo jednotlivci, daleko důležitější roli hrají velké podnikatelské subjekty a mezinárodně propojené sítě pachatelů, vytvářející promyšlený a velmi dobře organizovaný „sexuální průmysl“.

V současné době převažují skupiny, ve kterých jsou do obchodu s lidmi směrem z České republiky zapojeni vedle Čechů také cizí státní příslušníci. Jde o občany z těchto států: Ruska, Ukrajiny, Čečenska, Dagestánu, Moldavska, Německa, Švýcarska, Itálie, Rakouska, Slovenska, Bulharska, Rumunska, a dále o Vietnamce, kosovské Albánce, Srby a Chorvaty.

Na trestné činnosti obchodu s lidmi směrem z České republiky se dle analyzovaných údajů dále podílejí rodinné romské klany (zaměřené převážně na severní Moravu).

Malé skupiny obchodující s lidmi jsou dle vyjádření většiny expertů napojeny na větší mezinárodní organizace.

Přibližný počet členů ve skupinách uvádějí experti mezi 6–10 členy, případně do 20 osob. Větší počet osob zapojených do této trestné činnosti nebyl zatím zaznamenán. I když odhady expertů, vztahující se k počtu osob zapojených do jednotlivých fází trestné činnosti obchodování s lidmi, byly více méně odlišné, nepřesahuje podle jejich názorů více než 5 osob při náboru a při vyřizování dokladů. Větší počet osob (maximálně však 10) se podílí pouze na dopravě, případně také na umístění v cílové zemi. Do tohoto počtu jsou však pravděpodobně zahrnuti postupně všichni „majitelé“ obětí, případně objektů, kde je prostituce realizována.

Na tom, že skupiny organizovaného zločinu zapojené do obchodování s lidmi v ČR používají odborníky, se shodla větší část expertů. Nejčastěji jsou k odborným službám používáni právníci, a dále stejnou měrou účetní a státní úředníci, případně bankéři a pracovníci cizinecké policie.

Zločinecké skupiny obchodující s lidmi, resp. se ženami, působící v České republice, nejsou specificky zaměřeny na konkrétní sektory trhu práce.

Výhrůžky násilím při obchodu s lidmi souvisejí převážně s ruskojazyčnými zločineckými skupinami (složenými z Čečenců, Rusů a Ukrajinců), s Bulhary, a také jsou-li ve skupině Romové.

V případech, kdy zločinecká organizace kontroluje celý proces obchodování, od najímání žen až ke konkrétním případům sexuálního vykořisťování, je její vliv na oběť velmi silný.

Více než třetina expertů se domnívá, že osoby, které obchodují s lidmi, uplatňují pro účely náboru obchodovaných osob teritoriální kontrolu. Spojení mezi násilím vůči náborářům z jiných skupin a územní kontrolou považují experti za poměrně časté. Podle vyjádření expertů je geografické působení zločineckých skupin podmíněno i konkrétním místem, z něhož pocházejí vůdcové organizace, případně místem, kde se tyto skupiny usadily.

Nejfrekventovanější způsob obměny je přesun obětí mezi lokalitami v rámci jedné země, ke kterému dochází dle vyjádření expertů často nebo téměř vždy, případně je oběť prodána do zahraničí. K přesunu obětí mezi jednotlivými skupinami organizovaného zločinu dochází hlavně v případě problémů s obětí nebo zvýšeného zájmu policie o činnost skupiny.

To znamená, že současný obchod se ženami není jen mezinárodním migračním procesem, ale může se odehrávat a také se odehrává na území jednoho státu.

Názory na to, do jaké míry poskytují skupiny organizovaného zločinu obětem obchodu s lidmi novou totožnost, jsou rozporné. Čtvrtina expertů se domnívá, že k tomu nedochází, dalších 11 % uvádí, že se tak děje pouze někdy, a stejný počet respondentů uvedl, že pachatelé záměnu identity osob změnou dokladů realizují často.

Experti odhadují, že u případů obchodování s lidmi existuje v České republice skrytá korupce maximálně do 30 %.

Jedním z ochranných opatření (a pro znásobení zisku) je v současné době kumulace různých kriminálních aktivit v rámci jedné skupiny organizovaného zločinu. Preferovaným spojením je samozřejmě obchodování s lidmi a vykořisťování prostitucí, dále experti uvádějí obchodování s lidmi a nedovolenou výrobu a distribuci OPL a tzv. „praní špinavých peněz“.

Pokud se experti vyjadřovali k aktuálním změnám a současným trendům v obchodování s lidmi v České republice, zdůrazňovali, že relevantní změny se týkají zapojení skupin organizovaného zločinu. Došlo ke spojení skupin původně zaměřených na jiný druh trestné činnosti, kontinuálně se propojili Rusové a Romové, Slováci a Romové a Ukrajinci, Rusové a Bulhaři. Jednotlivé fáze organizované trestné činnosti jsou u těchto skupin experty hodnoceny jako propracovanější. Výraznější změna v profilu obětí je spojena se snižováním věku. Stále jsou vyhledávány mírně asociální osoby a ženy preferující materiální výhody. Soustředěná pozornost je věnována také ženám, které již sexuální služby dobrovolně nebo i pod nátlakem nabízely.

V této souvislosti experti často zmiňovali, že co se týče této trestné činnosti, jedním z možných důvodů vysoké míry latence je, že zdaleka menší množství žen (a nejenom jich) je

k provozování prostituce skutečně donuceno násilím, pohrůzkou násilí či lstí. Většina žen se pro provozování prostituce rozhoduje zcela dobrovolně, přičemž jsou výhradně motivovány finančním ziskem. Téměř vždy je na počátku dohoda mezi „obchodníkem-zprostředkovatelem“ (pasákem) a „obětí“ (prostitutkou) a ve většině případů jde o vzájemnou dobrovolnou dohodu za účelem získání ekonomického prospěchu. Část žen pak skutečnou realitou překvapena není a spolupracuje k oboustranné spokojenosti.

Dojde-li k odhalení trestné činnosti obchodování s lidmi na základě vlastní aktivity orgánů činných v trestním řízení, objevuje se v takovém případě při vyšetřování značná neochota a nechuť žen samých svědčit proti svým „zaměstnavatelům“, neboť to pro ně představuje ztrátu „zaměstnání“ (provozování prostituce), a tedy i zdroj finančních prostředků.

Určitá menší část žen je tvrdou realitou zaskočena a snaží se z „kontraktu“ vystoupit. Ani v těchto případech však nejsou ženy mnohdy ochotny iniciovat trestní řízení či svědčit před soudem, neboť mají vcelku opodstatněné obavy, že jim nebude poskytnuta dostatečná ochrana, která by jim zajistila bezpečnou existenci. Tento problém se týká především cizinek obchodovaných do České republiky, a zejména těch, které pobývají na území republiky nelegálně. Právě jim hrozí v případě odhalení bezvýjimečné vyhoštění, prakticky žádná pomoc a podpora ze strany státu a zároveň riziko znovuoobchodování či jiné nebezpečí; v nejhorším případě pak ohrožení života a zdraví.

Zčásti dochází k odhalení této trestné činnosti na základě trestního oznámení poškozených (prostitutek). Trestní oznámení žen je motivováno různými důvody, přičemž v absolutní většině jde o snahu dostat se od dosavadního „zaměstnavatele“, jelikož útěk je většinou těžko realizovatelný. Častým motivem bývá msta vůči současnému „zaměstnavateli“ např. z důvodu nerovnoměrného rozdělování finančních prostředků. V daném okamžiku je poškozená ochotna spolupracovat s orgány činnými v trestním řízení a svědčit. Ve skutečnosti však nemá v úmyslu skončit s provozováním prostituce, naopak počítá s provozováním prostituce v jiném podniku. Tento způsob je používán také k odstranění konkurence.

Z vyjádření expertů jednoznačně vyplývá, že ženy, které provozují prostituci a staly se „obětí“ trestného činu obchodování se ženami (lidmi), lze rozdělit do dvou základních skupin. Na ženy, které prostituci provozují zcela dobrovolně, a na ženy, které jsou k provozování prostituce donuceny fyzickým nebo psychickým násilím, zláhány lstí nebo uvedením v omyl apod. Nicméně v případech obou skupin je naprosto zřejmá značně mizivá motivace žen ke spolupráci při objasňování trestné činnosti obchodování s lidmi, i když u každé skupiny žen je k tomu poněkud odlišný důvod.

Pokud jde o vyšetřování, objasňování a odhalování trestné činnosti obchodování s lidmi, výsledky jednoznačně závisí na ochotě „obětí“, jsou-li vypátrány a identifikovány, vypovídat jako svědci v průběhu trestního řízení a organizátory usvědčit.

Závěry

Na základě získaných informací lze konstatovat, že skupiny pachatelů zabývající se obchodováním s lidmi v České republice jsou na různých stupních vývoje organizované trestné činnosti. Existenci organizovaných skupin prokázaly poznatky z vybraných trestních spisů a zejména shodné názory expertů.

Skupiny zabývající se obchodováním s lidmi na území České republiky jsou zatím vzájemně nepropojené a nerozvinuté do velkých strukturovaných zločineckých organizací, bez zřetelnějšího oddělení středního a vyššího stupně řízení, ale s charakteristickými znaky organizovaného zločinu. Typickým znakem u všech analyzovaných případů je propojení do zahraničí, kontakty a aktivity jednajících osob tedy přesahují hranice České republiky. Jde

o trestnou činnost páchanou plánovitě, koordinovaně, je zde (většinou) dělba úkolů a snaha o dlouhodobý a maximální zisk.

Všechny analyzované skupiny jsou zaměřeny pouze na jeden druh kriminální aktivity (to je znakem nižšího vývojového stupně z hlediska organizovaného zločinu) a jsou často součástí širší mezinárodní kriminální sítě, ale nejsou jí podřízeny. Jde spíše o spolupráci nebo plnění různých funkcí a dílčích úkolů.

Některé české skupiny fungují relativně samostatně, ale podle hodnocení expertů je úloha českých občanů převážně v poskytování servisu (zvláště se využívá jejich znalostí „místních“ poměrů), případně fungují jako najatí externisté. Češi podle vyjádření expertů často fungují jako zprostředkovatelé mezi ruskými či ukrajinskými překupníky a západoevropskými pasáky.

To znamená, že občané České republiky se v organizovaném zločinu, zabývajícím se obchodováním s lidmi (ženami), uplatňují jak ve funkci výkonných pracovníků pro zahraniční organizace, případně organizátory, a to na různých úrovních, tak jako organizátoři a vůdci vlastních skupin.

V návaznosti na informace z empirické sondy „Prostituce jako jedna z možných aktivit organizovaného zločinu“, realizované v ČR v roce 1995, nedošlo ve struktuře skupin organizovaného zločinu zabývajících se obchodováním se ženami v České republice k významnějšímu posunu.

Plně se lze opět ztotožnit se závěry z této sondy

Z analýzy trestních spisů lze dovodit, že jde o trestnou činnost páchanou plánovitě, koordinovaně, je zde (většinou) jasná dělba úkolů a mezinárodní spojení pachatelů. Další formální znaky organizovaného zločinu, jako vícestupňové organizační uspořádání a snaha o proniknutí do oficiálních společenských struktur, nebyly z dostupných informací zjištěny.

Přestože trestná činnost vázaná na obchodování se ženami je uváděna jako jedna z rozvinutých forem organizovaného zločinu na našem území, nepodařilo se to realizovaným výzkumem dostatečně potvrdit. Souvisí to nejen s nedostatkem konkrétních informací a s tím, že prokazování této trestné činnosti je v právní rovině zdlouhavé, obtížné, a podle platné legislativy i značně problematické, ale i s obecným povědomím. Jde o kriminalitu, jejíž spojení s organizovaným zločinem je považováno za typické, a obrovské nelegální zisky, které lze z prostituce získat, jsou téměř automaticky spojovány s organizovaným zločinem. S těmito závěry lze více méně i na základě námi zjištěných údajů souhlasit.

Změny se týkají původního konstatování, že „... další možnosti, proč zatím organizovaný zločin v České republice není významněji spojen s prostitucí, je poměrně značná spontánní nabídka žen, které prostituci provozují, a tudíž malá atraktivita a lukrativnost této činnosti z hlediska pachatelů organizovaného zločinu. Skutečnost, že organizováním prostituce se převážně zabývají osoby z romského etnika, které často nejsou ochotny ani schopny další spolupráce, může také hrát určitou roli.“ Tento závěr již neplatí, neboť jak z výpovědí expertů, tak z analýzy trestních spisů lze zjistit, že k zapojení romského etnika do skupin organizovaného zločinu, zabývajících se obchodováním se ženami z České republiky, ale zvláště na území České republiky, již došlo.

Stejně jako u jiných lukrativních trestných činů (výroba a distribuce drog, krádeže starožitností, krádeže aut apod.) si skupiny organizovaného zločinu našly vlastní uplatnění také v této kriminalitě s tím, že výhodně využívají nejen spontánní nabídky žen, ale i stávající strukturu pachatelů.

Lze dovodit, že čeští občané, zabývající se v organizovaném zločinu obchodováním se ženami, se uplatňují převážně jako spolupracovníci zahraničních skupin (resp. pachatelů) maximálně na úrovni středních článků těchto skupin. Nejčastěji vykonávají servis, případně výkonné funkce, nebo pracují jako najatí externisté.

V souvislosti s prací orgánů činných v trestním řízení, s poptávkou po konkrétních službách a s počtem konkurentů se stává struktura jednotlivých zločineckých skupin stále pružnější. Zapojení jednotlivců-specialistů, kteří odvedou konkrétní služby, a kteří navíc mohou stát mimo strukturu organizované skupiny, umožňuje takové skupině rychle reagovat na potřeby trhu. Mnohem častěji než dříve se vyskytuje také spolupráce jednotlivých organizovaných skupin, což dovoluje rychlou reorganizaci nelegálních aktivit.

VYBRANÉ VÝSLEDKY VÝZKUMU IKSP V LETECH 2002–2004

Editori: Zdeněk Karabec
Miroslav Scheinost
Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12
150 21 Praha 5
Určeno: Pro odbornou veřejnost
Tiskárna: Vydavatelství KUFR
František Kurzweil
Naskové 3, Praha 5
Dáno do tisku: květen 2005
Vydání: První
Náklad: 100 výtisků

www.kriminologie.cz

ISBN 80-7338-041-2